

BEGINSELEN

EN

TOEPASSING

VAN DE

MARXISTISCHE ECONOMIE

Door professor
Ernest Mandel

Cursus genoteerd door Toneelgroep Het Trojaanse Paard.
Elektronisch beschikbaar gesteld door Adrien Verlee, onder copyleft.

Toelichting

De eerste illustratie is de kaft van de originele uitgave van Het Trojaanse Paard. Twee andere afdrukken spreken voor zichzelf. Ook zijn illustraties opgenomen van de National Library of Medicine (USA). De reden is hier dat zij van een hoge kwaliteit zijn en een ander aspect laten zien waar onderzoek en cultuur samenkomen. De betreffende afbeeldingen zijn publiek domein.

Deze tekst is copyleft:

Wat wil zeggen dat individuele personen het recht hebben om de gehele inhoud (woord voor woord en beeld voor beeld) met alle middelen vrij te kopiëren en te distribueren, op voorwaarde dat ze:

- deze mededeling en de oorspronkelijke makers vermelden;
- deze tekst vrij en zonder winst (eventueel tegen kostprijs) verspreiden;
- een verwijzing naar de oorspronkelijke uitgave vermelden;

Het geeft de vrijheid de inhoud te verbeteren en te verspreiden, zodat de hele gemeenschap er voordeel uit kan halen. Echter, niemand anders dan de originele schepper kan beweren dat hij het originele werk heeft gecreëerd, noch kan iemand anoniem aanpassingen maken. Tenslotte, vallen alle van het originele werk afgeleide scheppingen ook onder deze voorwaarden.

De tekst van bovenstaande licentie komt van <http://www.copyleft.be/about/copyleft.htm> en is in de geest van Fair Use aangepast door het woord site te vervangen met het woord tekst.

Disclaimer

Aansprakelijkheid voor enigerlei directe of indirecte schade, van welke aard ook, voortvloeiend uit, of er verband mee houdend, van deze tekst wordt verworpen.

Inleiding

In het voorwoord van deze tekst zal duidelijk worden wat Het Trojaanse Paard was. Rest mij in deze inleiding iets te schrijven over Ernest Mandel, de tekst zelf, en het waarom van deze tekst.

Ernest Mandel (1923-1995)

Op internet zal meer dan één pagina te vinden zijn betreffende Ernest Mandel. Toch lijkt een korte introductie aangewezen.

Mandel was een van de belangrijkste marxistische economen na 1945. Hij publiceerde onder meer **De economische theorie van het marxisme** (de 'Traité') en **Het Laatkapitalisme**. In de lijn van Marx laat hij zo zien dat het marxisme het eigentijdse kapitalisme uitstekend kan analyseren. Waar Mandel fout was, was in de verwachting van de omwenteling van de kapitalistische productiewijze. Voor hem stond de socialistische revolutie te stampvoeten aan de achterdeur. Dat was te wijten aan zijn niet te verwoesten optimisme. Zo was Mandel!

Mandel schreef o.a. over Kondratieff-golven, het transformatie-debat (de prijs en arbeidswaardeleer), de zgn. arbeidersstaten, bureaucratie en socialisme.

Onderhavige tekst is een transcriptie van een cursus gegeven door Ernest Mandel aan de Vrije Universiteit Brussel. Buiten dit hoogleraarschap is hij actief geweest in de Belgische syndicale beweging (ABVV), als economisch redacteur (Le Peuple), en uiteraard de Vierde Internationale.

En het 'liberale' kapitalisme was zelfs zo 'vrij' dat het aan Mandel de toegang ontzegde om vrij te reizen. Zo mocht hij bv. de Verenigde Staten niet in.

De tekst op zich bleef ongewijzigd. Enkel lay-out en spelling werden aangepast.

Onderstaande tekst is per definitie gedateerd. Maar het lijkt mij nuttig hem te bewaren voor de komende jaren, omdat in het Nederlandse taalgebied er, bij mijn weten, weinig werken zijn aangaande marxistische economische theorie. Toch niet in het niet-commerciële domein.

Adrien Verlee

Beginnelsen en toepassing van de marxistische economie

Ernest Mandel

Uitgave van het Trojaanse Paard vzw

Inhoud

Hoofdstuk Titel

- 1 Het historisch karakter van de markteconomie
  - 2 De historische voorwaarden voor ontstaan en ontplooiing van de kapitalistische productiewijze
  - 3 De arbeidswaardeleer bij Marx, basis van de marxistische economische doctrine
  - 4 De meerwaardeleer bij Marx
  - 5 De theorie van de grondrente en van de surpluswinsten bij Marx
  - 6 De geldtheorie bij Marx
  - 7 De bewegingswetten van het kapitalisme bij Marx
  - 8 De inwendige tegenstellingen van het kapitalisme
  - 9 De marxistische conjunctuur en crisistheorie
  - 10 De historische ontwikkelingsfasen van het moderne industrieel kapitalisme: kapitalisme van de vrije concurrentie - monopolie kapitalisme - neokapitalisme
  - 11 Kapitalisme en wereldeconomie - imperialisme en neokapitalisme
  - 12 Het wezen van de socialistische economie
  - 13 De overgangperiode van het kapitalisme naar het socialisme
  - 14 De socialistische economie in Rusland
  - 15 Socialistische economische modellen
  - 16 Joegoslavië
  - 17 China
  - 18 Cuba
- Bibliografie

Voorwoord, of het Trojaanse Paard en een cursus marxistische economie

In dit voorwoord moeten twee dingen verteld worden: enerzijds dient Het Trojaanse Paard voorgesteld te worden aan diegenen voor wie het nog een onbekende is, anderzijds dient een verklaring gegeven te worden waarom een groep als Het Trojaanse Paard een dergelijke uitgave op zich neemt.

Het Trojaanse Paard is een politieke toneelgroep die ontstond in 1970 toen een aantal acteurs, studenten, arbeiders, bedienden bij elkaar kropen om het stuk 'Het Trojaanse Paard of de stuitbare opkomst van Victor de Brusselleire' te monteren. Wanneer de werking van de groep in den beginne ongetwijfeld mee bepaald werd door de kritiek op het burgerlijke theater, ontwikkelden zich vrij vlug in de groep een aantal politieke inzichten die veel verder gingen dan een cultuurkritiek alleen.

Wij namen een globaal antikapitalistisch standpunt in en trachtten bovendien een reële binding met de klassestrijd aan te gaan. Wij zijn van mening dat de functie van de politieke kunst bepaald wordt door haar relatie met de revolutie en de revolutionaire beweging.

Wij zijn er ons tevens van bewust dat een bloei van een cultuur met een revolutionair politieke inhoud slechts mogelijk is in een beweging van opgaande klassestrijd waarmee deze cultuur zich verbindt.

In het geheel van deze context wordt het meteen duidelijk wat Het Trojaanse Paard met een cursus marxistische economie te maken heeft.

Om onze functie in de strijd te kunnen vervullen drong de noodzaak van een grondige marxistische scholing zich op: naast de materialistische dialectiek, het historisch materialisme en de geschiedenis van de arbeidersbeweging dienden wij ook de beginselen van de marxistische economische theorie onder de knie te hebben.

Deze vonden wij in de cursus die door Ernest Mandel in 1971-72 gedoceerd werd. Daar waar wij de cursus eerst enkel voor de leden van de groep op stencil hadden gezet, meenden wij achteraf deze waardevolle inhoud een bredere verspreiding te moeten geven. En hier is die dan.

Het Trojaanse Paard stelt zich nochtans tot taak in verdere publicaties van de problemen van de politieke cultuur en van de verhouding tussen politieke cultuur te verduidelijken. Een studie waarmee wij naast onze voorstellingen met discussie, volop bezig zijn.

Het Trojaanse Paard.

Het historisch karakter van de markteconomie

Het verschil tussen de marxistische kijk op de huidige economie en de kijk van de positivistische economie: de positivistische politieke economie gaat uit van een bepaalde probleemblindheid betreffende het historisch karakter van de markteconomie.

De Positivisten beweren de economie niet te willen beschrijven zoals zij zou moeten zijn, maar wel zoals zij is.

Echter: de economie zoals zij is vertegenwoordigt slechts een momentopname van een historisch ontwikkelingsproces, en is dus vergankelijk.

Wanneer men het historisch karakter van de markteconomie heeft onderkend, en ingezien heeft dat de institutionele voorwaarden, waaronder we veralgemeende koopwarenproducten kunnen krijgen, verbonden zijn aan bepaalde sociale structuren die ook historisch geworden zijn, kan men begrijpen dat alle formules die in de economische analyse de menselijke natuur, het wezen der mens of maatschappij invoeren, verkeerd zijn en de ogen sluiten voor de historische eenmaligheid van de markteconomie.

Wat is markteconomie?

Markteconomie is een economie waarin geproduceerd wordt om te verkopen op de markt. We zijn zo gewoon aan de veralgemening van deze markteconomie, dat we gewoon de indruk krijgen dat deze toestand noodzakelijk en normaal is, hierbij voorbijgaand aan het feit dat de menselijke maatschappij duizenden jaren voorwaarden heeft gekend waarin dit niet het geval was.

In de primitieve maatschappijen werd alleen geproduceerd voor het onmiddellijk en rechtstreeks gebruik.

De twee fundamentele vormen van economische organisatie

- Een economische organisatie waarin de producenten voor het rechtstreekse verbruik produceren.
- Een markteconomie waarin geproduceerd wordt voor de verkoop op de markt.

Twee aspecten van de koopwaar: de gebruikswaarde en de ruilwaarde

Elke *koopwaar* moet een *gebruikswaarde* hebben om te kunnen *verkocht* worden. Men kan geen koopwaar verkopen die in de laatste instantie niet voor iemand (de laatste gebruiker) gebruikswaarde heeft.

De gebruikswaarde: de totale som van alle fysieke eigenschappen van de koopwaar, die deze laatste gebruiker interesseren om aan zijn menselijke behoeften te voldoen (levensmiddelen, klederen, woning...).

NB. Onderscheid:

- economie gebaseerd op de productie van uitsluitend gebruikswaarden: de producenten produceren gebruikswaarden die hun eigen behoeften dekken.
- Markteconomie of economie gebaseerd op de productie van koopwaren: de producenten produceren koopwaren om de behoefte te dekken van anonieme kopers, zijnde in laatste instantie de verbruikers (zie ironische spreekwoorden: de goede schoenmaker gaat blootsvoets, de bakker heeft geen brood).

Vandaar: de gebruikswaarde van de koopwaar is een *conditio sine qua non* voor haar verkoop.

De ruilwaarde: de prijs die voor een bepaalde koopwaar kan bekomen worden. In een markteconomie is het uitsluitend de ruilwaarde die betekenis heeft voor de producent als basis van zijn productie.

De geschiedenis van de menselijke samenleving kan op grond van de geldende economisch-maatschappelijke organisatie ingedeeld worden in:

- Maatschappijen die berusten op productie van rechtstreekse gebruikswaarden.
- Maatschappijen die berusten op productie van koopwaren.

In de gebruikswaarden producerende maatschappijen is de productie essentieel gericht op de behoeftedekking. Er ontstaat evenwel marginale ruil bij eventueel productieoverschot. De evolutie van marginale ruil naar systematische ruil betekent de ontbinding van de primitieve economie en de ontplooiing van de meer moderne markteconomie.

NB. Marginale ruil: is toevallige ruil, plaatsgrijpend bij toevallige contacten tussen gemeenschappen die hun gedifferentieerde productieoverschotten ruilden.

Deze toevallige ruil werd later gesystematiseerd, hoewel het nog steeds systematisatie van marginale ruil betreft: men produceert nog steeds hoofdzakelijk met het oog op rechtstreekse behoeftedekking, maar daarnaast ook gedeeltelijk met het oog op de ruilmogelijkheden. De verdere ontwikkeling is dan het resultaat van een krachtsverhouding tussen de voorstanders van de ene en dezen van de andere productiewijze.

De arbeidsorganisatie als grondslag van de twee fundamentele organisatievormen van de economie

Marxistische stelling:

In laatste instantie is elke maatschappijvorm gekenmerkt door een speciale vorm van arbeidsorganisatie.

Inderdaad: de mens is een maatschappelijk wezen, en dus als dusdanig kan hij slechts overleven door de arbeid, die steeds een *sociaal verschijnsel* is (Robinson Crusoe moet hele maatschappij opnieuw uitvinden om te overleven).

De noodzakelijkheid van arbeidsorganisatie steunt op het feit dat er in alle menselijke maatschappijen een vorm van werkverdeling aanwezig is.

Werkverdeling impliceert een zekere verdeeldheid van de totale arbeid van de gemeenschap. En hetgeen eerst werd verdeeld, moet daarna worden verenigd opdat elk lid van die maatschappij kan profiteren van het gemeenschappelijk resultaat.

Vandaar: elke arbeidsorganisatie is een dialectische eenheid van werkverdeling en van samenwerking. De werkverdeling is een elementaire voorwaarde voor de verhoging van de

arbeidsproductiviteit; de samenwerking is een elementaire voorwaarde om elk lid van de maatschappij deelachtig te maken aan de voordelen van die verhoogde arbeidsproductiviteit.

De fundamentele vormen van eenheid tussen werkverdeling en samenwerking

- Een bewuste, door de maatschappij a priori geplande eenheid. Vb. de primitieve dorpsgemeenschappen, waar zeden en gewoonten de arbeidsorganisatie bepalen.
- De door objectieve economische wetten, a posteriori bereikte eenheid, hetgeen typisch is voor de markteconomie. Vb. *laissez faire-laissez aller* principe van de 19e eeuwse economie.

Door de blinde schommelingen van de markt, door de reactie van de elkaar op de markt ontmoetende producenten en consumenten, wordt er a posteriori een soort evenwicht bereikt tussen de werkverdeling en de samenwerking.

Belang van dit onderscheid:

- In een op bewuste werkverdeling en samenwerking berustend arbeidsorganisatie is *alle* arbeid rechtstreeks maatschappelijk. In een primitieve dorpsgemeenschap bestaat het concept van verkwiste arbeid niet; omdat men lid is van een gemeenschap en door zijn arbeid deelneemt aan het in stand houden van deze gemeenschap, zal deze gemeenschap in uw onderhoud voorzien (afgezien van eventuele ongelijkheden in dit opzicht). Iedere arbeid wordt erkend als voor de gemeenschap noodzakelijk werk.
- In een markteconomie is de gemeenschappelijke arbeid uiteengevallen in duizenden private vormen van arbeid: iedereen werkt voor eigen rekening en niet voor de rekening van de gemeenschap. Niemand weet vooraf of zijn werk nuttig is voor de gemeenschap of niet. Men weet dit slechts achteraf, wanneer de producten van die arbeid al dan niet verkocht worden. Werden ze verkocht, dan heeft de markt bewezen dat de arbeid nuttig was, en ontvangt men een vergoeding in de vorm van *ruilwaarde* van die koopwaar. Werden ze niet verkocht dan is er geen maatschappelijk noodzakelijke arbeid verricht; integendeel, dan was de arbeid verkwist.

Verklaring van het ontbindend karakter van de veralgemeende koopwareneconomie op primitieve dorpsgemeenschappen

Het ontstaan van marginale koopwarenproductie in deze gemeenschappen leidt tot het naast elkaar bestaan van twee verschillende vormen van arbeid:

- maatschappelijke arbeid die de onmiddellijke behoeftedekking garandeert;
- toevallige arbeid, waarvan de behoeftedekking afhankelijk is van het al of niet welslagen van de ruil op de markt.

Aanvankelijk neemt dit niet zulke scherpe scheidingsvorm aan, omdat de marktproducenten meestal in opdracht van de gemeenschap ruilkoopwaren produceren en dus door de gemeenschap verder onderhouden worden. Het verlies resulterend uit eventuele mislukking van de ruilspeculatie wordt door de ganse gemeenschap gedragen.

Niettemin is er dus een element van tegenstrijdigheid in de samenleving ontstaan. Zolang dit element de vorm aanneemt van producten, die door de gemeenschap terug kunnen geabsorbeerd worden, is het storend karakter nog beperkt.

De werkelijke ontbindende werking van de koopwarenproductie ontstaat slechts door de ontwikkeling van geld als algemeen ruilmiddel.

In feite is dus de overgang van marginale ruil tot geldeconomie de ondergang van elke primitieve economie.

Er ontstaat een ongelijkheid van geldbezit, die zich door overerving stabiliseert en door accumulatie zelfs toeneemt, hetgeen uiteindelijk aanleiding geeft tot een samenleving bestaande uit rijken en armen; deze armen hebben schuld t.o.v. de rijken, waardoor ze uiteindelijk gedwongen worden hun akkers te verkopen.

Resultaat: *de gemeenschap wordt verdeeld in grondbezitters en bezitlozen, die verplicht worden hun arbeid ter beschikking te stellen van de bezitters* (slaven, lijfeigenen, loonarbeiders).

Hoe komt het dat deze primitieve gemeenschappen zo lang blijven bestaan?

Tegenover deze ontbinding ontstaat er weerstand, niet alleen van sociaal-economisch-institutionele aard, maar ook van moreel-ideologische aard. Dit laat toe te begrijpen dat er maatschappelijke organisatievormen kunnen zijn, die functioneren juist op de tegengestelde waarden van dezen die onze markteconomie beheersen; waarin dus de heersende morele en ideologische waarden niet die zijn van de private arbeid en de private verrijking ten koste van de gemeenschap, maar waarden die er op gericht zijn te verhinderen dat enkelingen boven het gemiddelde kunnen uitgroeien en willen bereiken dat het gemeenschapsbezit, de gemeenschappelijke arbeid en de inwendige samenhang van de gemeenschap worden verdedigd tegen elke vorm van ontbinding.

De geschiedenis van de etnologie levert hiervan talloze voorbeelden.

Voorbeeld, begin 20e eeuw: Amerikaanse etnologen beschreven zeden en gewoonten van de Hopi-indianen (New-Mexico): de kinderen hadden een bepaald spel van de blanken overgenomen, maar begrepen niet dat men dat moest spelen om te winnen, ze telden nooit punten en de winstvreugde bleek geen enkele rol te spelen in het spelgenot.

Voorbeeld, noordwesten van de Verenigde Staten (Kwakiutl-indianen) begin herfst: een dagenlang consumptiefeest met destructief karakter. Wat niet wordt opgegeten, wordt vernietigd. Verklaring van de rite: mechanisme in economie van de stam met hoge arbeidsproductiviteit om te verhinderen dat er ongelijkheid zou ontstaan ten gevolge van accumulatie van een *surplus*.

Belangrijk is bij dit alles te begrijpen

- 1) Dat markteconomie en kapitalisme vergankelijk zijn (er niet altijd geweest zijn en er niet altijd zullen zijn); dat elke vorm van arbeidsorganisatie zijn oorsprong heeft, zich ontwikkelt en vergaat;
- 2) Dat het methodologisch verkeerd is de verklaring van die verschillende vormen van arbeidsorganisatie te zoeken in de menselijke natuur. Op basis van de menselijke natuur bestaan er inderdaad een grote verscheidenheid en tegenstrijdige vormen van arbeidsorganisatie.

Dit leidt verder tot de conclusie dat de menselijke natuur *neutraal* is, en een onbeperkte toepassing toelaat van alle mogelijke vormen van arbeidersorganisatie.

Elke maatschappijvorm structureert zich op zulke wijze dat zij bepaalde instellingen, zeden, gewoonten, godsdiensten, riten, morele waarden decreeteert, die haar eigen behoud trachten te bestendigen.

In onze kapitalistische maatschappij hebben de bovenbouw instellingen (opvoeding e.d.) de functie de bestaande organisatievorm van de maatschappij te behouden en te bestendigen,

en niet, zoals vaak wordt beweerd, om te beantwoorden aan de menselijke natuur. Een echte kritische houding tegenover deze maatschappelijke instellingen kan aan dit behoudsgezinde karakter van de instellingen niet voorbijgaan. Wanneer de positivisten beweren dat zij niet de economie ontleden die zou moeten zijn, maar de economie zoals ze is, houdt dit in dat ze bewust afzien van de ontleding van het historische karakter en de vergankelijkheid van die economie, van het functioneel karakter van de maatschappelijke instellingen en van het feit dat de bestaande maatschappij slechts één van de vele mogelijke organisatievormen is.

Wie heeft er belang bij zulke onkritische houding t.o.v. de maatschappelijke instellingen en t.o.v. de economische organisatie te bevorderen?

De geprivilegieerde heersende klasse. De andere hebben alleen belang bij een kritische houding, hetgeen impliceert dat men alternatieve oplossingen voor het probleem van dialectische eenheid van arbeidsverdeling en samenwerking moet kunnen ontdekken. Besluit: nadere bepaling van de *plaats van de marxistische economische theorie in de ontwikkeling van de economische wetenschap zelf, in verband met deze problematiek*. Economische wetenschap, economische problematiek kan enkel ontstaan binnen het raam van een markteconomie.

In de primitieve gemeenschappen, waarin alle economische processen bewust zijn geregeld door de mens, zodat er geen onoverzichtelijke economische problemen meer bestaan, is er geen plaats voor economische wetenschap.

Economische wetenschap is een poging, zoals elke wetenschap, om bepaalde raadsels te ontsluiten, om op bepaalde vragen een antwoord te geven.

In de geschiedenis kan juist bepaald worden hoe het opkomen van het stellen van economische vraagstukken nauw verband houdt met de opkomst van de ruilwaarde, handel, geld, woeker, kapitaal, of met andere woorden, met de opkomst van de koopwaren productie en de geldeconomie.

In zuivere gebruikswaarde producerende gemeenschappen bestaat er geen economische wetenschap, terwijl er wel andere wetenschappen beoefend worden (vb. Oud Egypte: begin van de geometrie, astronomie, hydrologie e.d., verbonden aan de noodzakelijke behoeften van hun productief sterk ontwikkelde besproeiingslandbouw).

In gemeenschappen waar de koopwarenproductie zich ontwikkelt, ontstaan problemen van maatschappelijke ongelijkheid, van schuld, verlies van eigendom, internationale handel, schommelingen van prijzen e.d., aanleiding gevend tot een behoefte aan economische wetenschap.

De schommelingen van de economische wetenschap zijn geschiedenis van de markteconomie: met de bloei van de markteconomie ontstaat economische problematiek die aanleiding geeft tot de bloei van de economische wetenschap.

Zolang de veralgemeende koopwarenproductie haar rijpe vorm niet heeft bereikt (is kapitalistische productiewijze), zolang is een rijpe economische wetenschap niet mogelijk.

De geschiedenis van de economische leerstellingen wordt gedetermineerd:

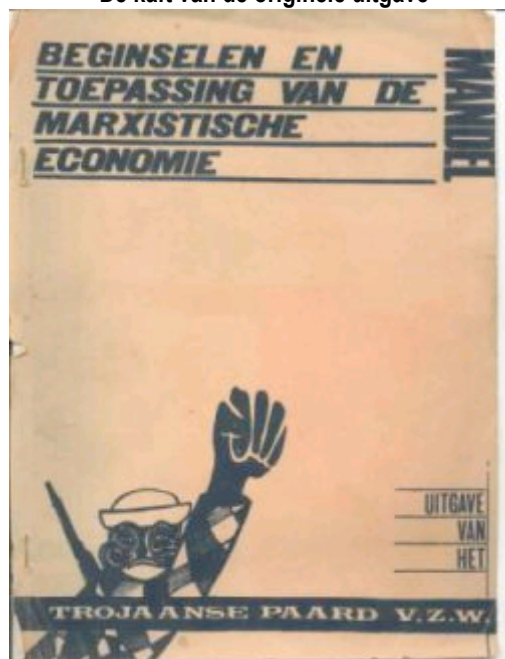
1. Door het feit dat de economische theorie enkel kan ontstaan t.g.v. markteconomie;
2. Door het feit dat gesystematiseerde economische theorie enkel kan ontstaan t.g.v. veralgemeende koopwarenproductie (sinds 16e eeuw);
3. Door het feit dat de economische theorie slechts een beslissende stap vooruit kan

maken wanneer de kapitalistische productiewijze een bepaald punt heeft overschreden. **Adam Smith: hij onderkende de rol van de technische vooruitgang in verband met de productiviteit niet. Dit was het gevolg van het in zijn tijd geldende manufactuurkapitalisme, waarin de vooruitgang van de arbeidsproductiviteit uitsluitend afhankelijk werd gesteld van de vooruitgang van de arbeidsverdeling en van de handel.**

Pas na de industriële omwenteling kan bij Ricardo, en vooral bij Marx, dat technisch aspect behandeld worden in hun economische theorieën.

Besluit: de marxistische economische theorie is zelf een product van de geschiedenis van het kapitalisme, zoals het kapitalisme zelf een product is van de geschiedenis van de koopwarenproductie, die zelf een product is van de geschiedenis van de verschillende elkaar aflossende vormen van arbeidsorganisatie en maatschappelijke organisatie.

De kaft van de originele uitgave

De historische voorwaarden voor ontstaan en ontplooiing van de kapitalistische productiewijze

Kapitalistische productiewijze betekent veralgemeende markteconomie, veralgemeende koopwarenproductie.

In dit verband gaan we in de eerste plaats de specifieke verhouding van het kapitalisme tot kapitaal en koopwarenproductie onderzoeken. Elke markteconomie is niet noodzakelijkerwijze kapitalistisch.

Men onderscheidt inderdaad een *voorkapitalistische markteconomie* die in de marxistische economie gedefinieerd wordt als deze van de *eenvoudige koopwarenproductie*.

De eenvoudige koopwarenproductie

Dit type van markteconomie is vooral representatief voor de middeleeuwse steden en gemeenten. Het kenmerkt zich door gewone ruil van handwerkproducten van de ambachtslui en de landbouwproducten van de boeren.

Op de middeleeuwse markt verschijnen eigenaars van koopwaren: textiel, handwerk- en landbouwproducten.

De ruil tussen deze producten kan symbolisch voorgesteld worden door volgende formule:

K	à	G	à	K
Koopwaar	à	Geld	à	Koopwaar
Verkopen om te kopen				
Bv. textiel	à	G	à	Landbouwproducten
	ß		ß	

De ganse operatie geschiedt om aan natuurlijke behoeften te voldoen. De gekochte koopwaar verdwijnt uit de circulatie.

Belangrijk vanuit economisch standpunt in deze ruil van koopwaren is dat er geen verhoging van waarde gebeurt in deze koopwarencirculatie.

vb. : verkoop voor 2 stuivers = koop voor 2 stuivers.

Rol van het geld: ruilmiddel dat de wederzijdse ruil van koopwaren vergemakkelijkt. Het speelt geen enkele autonome rol. Vandaar het begrip "eenvoudige koopwaren productie" in tegenstelling met de kapitalistische koopwarenproductie.

De arbeidsorganisatie als basis van de eenvoudige koopwarenproductie

- De arbeidsorganisatie wordt gekenmerkt door een eenvoudige werkverdeling: landbouw en ambachten.

Inderdaad, het feit dat de landbouwer naar de markt komt om zijn producten tegen textielproducten te ruilen (en dat omgekeerd), de ambachtsman zijn producten inruilt voor landbouwproducten, bewijst dat beide actoren zuiver gescheiden activiteiten uitoefenen (geen spin- en weefactiviteit bij landbouwer, geen landbouwactiviteit bij ambachtsman).

– Het geld speelt aanvankelijk uitsluitend de rol van circulatie-instrument in die eenvoudige koopwarenproductie. Door de verdere uitbreiding van de ruilhandel, waarbij een reeks opeenvolgende ruilhandelingen voltrokken worden, wordt het geld een zelfstandige noodzakelijkheid en begint het dus een autonome rol te spelen.

Gevolg:

- Koop en verkoop kunnen in de tijd en ruimte van elkaar gescheiden worden (men kan bestellingen doen in het buitenland, betalen op krediet e.d.)
- Op de markt verschijnt een derde groep: de geldbezitters die kopen, niet om te verbruiken, maar om te verkopen:

G Geld	à	K Koopwaar	à	G Geld
------------------	---	----------------------	---	------------------

Geen enkele geldbezitter zal koopwaren kopen om ze juist tegen dezelfde waarde te verkopen waartegen hij ze gekocht heeft. De operatie heeft alleen zin wanneer zijn voorraad geld na die operatie is gegroeid.

In een voorkapitalistische markteconomie gebaseerd op eenvoudige koopwarenproductie, kunnen twee verschillende circulatieprocessen onderscheiden worden:

1. het proces van de eenvoudige koopwarencirculatie, of een ruil ontstaan uit de eenvoudige werkverdeling tussen landbouw en ambacht;
2. het proces van de eenvoudige koopwarencirculatie ontstaan door het opkomen van een zelfstandige klasse van geldeigenaars (woekeraars, financiers, bankiers, handelaars) die op de markt komen met geld dat zij in waarde willen zien aangroeien.

Belangrijk kenmerk van de voorkapitalistische circulatieprocessen

Alle personen die bij de circulatie zijn betrokken, beschikken nog in hoge mate over hun eigen productiemiddelen (zie *lijfeigenen*: indien de lijfeigenen gebonden waren aan de grond, dan was de grond ook gebonden aan de lijfeigenen, zodat voor ieder lid van de gemeenschap het elementaire levensminimum verzekerd was, onafgezien van hun vrije of onvrije status, van het al of niet beschikken over het genot van de politieke rechten).

De overgang van deze eenvoudige koopwarenproductie naar kapitalistische productiewijze wordt bepaald door een reeks historische omwentelingen, die vier grote nieuwe verhoudingen scheppen:

1. radicale scheiding tussen de producent en de productiemiddelen;
2. ontstaan van een maatschappelijke klasse die niet alleen over geen productiemiddelen beschikt, maar die geen vrije toegang meer heeft tot het produceren van levensmiddelen;
3. de productiemiddelen worden monopolie-eigendom van een andere maatschappelijke klasse;
4. concentratie van het geldkapitaal in handen van de productiemiddelen bezittende klasse, die haar toelaat de arbeidskracht van de niet-bezittende klasse te kopen.

Analyse van de historische omwentelingen die deze vier grondvoorwaarden van kapitalistische productiewijze simultaan in het leven geroepen hebben

Scheiding van producenten en hun productiemiddelen

Normale toestand.

Tot in het recente verleden was het vanzelfsprekend dat de rechtstreekse producenten ofwel eigenaar waren van, ofwel beschikkingsrecht hadden over de productiemiddelen.

Vb. Middeleeuwse ambachtslieden = eigenaars van productiemiddelen

Middeleeuwse gezellen = toekomstige eigenaars van productiemiddelen.

Door de stabiele waarde van de productiemiddelen werd de vrije toegang tot de productiemiddelen verzekerd: de niet-eigenaars waren verzekerd na bepaalde proeftijd zelf eigenaar te kunnen worden.

Hetzelfde gold voor de boeren voor wat betreft de toegang tot de agrarische productiemiddelen(grond en elementaire werktuigen).

Omwenteling die geleid heeft tot de scheiding van de producenten en hun productiemiddelen: de overgang van het stedelijk naar het dorpsambacht.

Dit resulteert uit een poging van de kooplieden om te ontsnappen aan de zeer precieze spelregels die de ambachten en gilden aan de stedelijke productie hadden opgelegd, (o.a. het verbod van het bezit van productiemiddelen door niet-ambachtsleden) De kooplieden installeren weefgetouwen in de dorpen (vanaf de 15e eeuw in onze gewesten en in Noord-Italië: de opkomst van de 'nouvelle draperie')

Ontwikkelingsfasen

a. eerst zijn weefgetouwen bezit van de plattelandwevers; de kooplieden leveren de grondstoffen en kopen de afgewerkte producten. De monopolie positie van koop en verkoop laat hun toe van de prijs schommelingen te profiteren om de plattelandswevers te verarmen en hun weefgetouwen te kopen.

b. Kooplieden worden eigenaars van grondstoffen, productiemiddelen en afgewerkte producten.

c. De in de huisnijverheid verspreid werkende wevers worden verzameld in manufacturen, om ze aan een permanente en disciplinerende controle te onderwerpen - begrip van de kapitalistische productiewijze.

Ontstaan van een vogelvrije klasse, verstoken van productiemiddelen en van vrije toegang tot levensmiddelen.

- *De radicale bevrijding van de lijfeigenen van de grond*, betekent niet alleen 'juridisch vrijmaken', maar ook vrijmaken van die rechtstreekse toegang tot de productiemiddelen en levensmiddelen (d.w.z. vogelvrij maken).

Eén van de fasen van dit berucht proces bestond in het massaal omzetten van bouwland in weiland voor de schapenteelt, die de wol moest leveren voor de wolnijverheid. (zie de utopische socialist Thomas More: de schapen eten de mensen op).

Deze omzetting gaat gepaard met de verjaging van duizenden boeren (die hun eigen levensmiddelen produceren) van hun grond (enclosuremovement).

- *Het opheffen van de vrije grondreserve.*

De verdeling van de grond in het middeleeuwse dorp is driedelig:

- 1) gedeelte dienend voor de onmiddellijke behoeftedekking van de boeren;
- 2) gedeelte waarop de boeren onbetaald werk verrichten voor de feodale adel;
- 3) gedeelte bestaande uit weiden, woud, onontgonnen grond, dat de gemeenschappelijke grondreserve vormt van het dorp. Deze grondreserve vervult de belangrijke functie de verkaveling van de gezinsgrond te verhinderen, en dus ook de vermindering van het gezinsinkomen, wanneer meer dan een zoon boer wenst te worden.

De private aankoop van de grondreserves is aldus één van de voorwaarden van de kapitalistische productiewijze.

Vanaf de 16e eeuw ontstaat er een nieuwe klasse van vrije mensen die volledig losgemaakt zijn van elke toegang tot productiemiddelen en levensmiddelen.

NB. Het symbool van deze vogelvrije mensen in onze geschiedenis is Tyl Uilenspiegel. Hij is geen boer, geen ambachtsman, geen koopman, geen loonarbeider, maar een pre-proletariër, die soms zijn arbeidskracht verkoopt. Een belangrijk gedeelte van de bevolking in onze gewesten verkeerde in deze vogelvrije toestand, zoals dit thans trouwens ook het geval is in de ontwikkelingslanden: miljoenen mensen die het dorp verlaten, rond de stad wonen in krotten, geen beroep uitoefenen, en van elke concrete regelmatige bron van inkomsten verstoken zijn.

Dit proces heeft dus geleid tot de veralgemening van de privé-eigendom van grond, essentiële voorwaarde tot invoeren van de kapitalistische productiewijze.

Immers: Daar waar er een grote reserve is aan grond met vrije toegang, is de normale gang van zaken dat degene die over geen productiemiddelen beschikt, een beetje gaat boeren voor eigen rekening, veeleer dan zijn arbeidskracht te verhuren aan anderen.

Toepassing hiervan: 19e eeuw in Noord en Zuid Amerika: de mogelijkheid voor elke generatie van arbeiders om de stad te verlaten en zich als vrije farmers te vestigen op die vrije grondreserves, diende te verdwijnen opdat de kapitalistische industrie zich zou kunnen ontplooiën.

Middel: oprichten van monopolie privé-eigendom over de grondreserves, die niet noodzakelijkerwijs ontgonnen worden, integendeel, die men meestal en tot heden toe niet ontgint. In Zuid-Afrika, Kenia, Rhodesië, Argentinië, Canada, USA, zijn er miljoenen hectaren niet-ontgonnen gronden die privé-eigendom zijn geworden van spoorwegmaatschappijen, met als specifieke economische functie: de toegang te ontzeggen tot die vrije grond aan de 'inboorlingen' om ze met economische dwang te verplichten hun arbeidskracht te verkopen aan de bezitters van die productiemiddelen.

Daar waar deze economische drang ontbreekt (vb. Oost-Afrikaanse landen, Kongo onder Belgische kolonisatie) wordt de politieke dwang in geschakeld.

Normalerwijs wanneer een mens toegang heeft tot levensmiddelen, zal hij zijn arbeidskracht niet verkopen of verhuren.

Dit verklaart het verwijt van de blanke kolonisten in India en Afrika, die de inheemse bevolking als lui bestempelen, omdat ze verkozen 100 dagen op een lapje grond te werken voor een miserabele levensstandaard, i.p.v. 300 dagen in onze kapitalistische boerderijen, fabrieken en mijnen. De sociaal-economische geschiedenis vertelt echter dat hetzelfde verwijt werd gericht 200 j. geleden tegen de arbeiders van onze streken, 300 j. geleden tegen de arbeiders van Engeland, in dezelfde omstandigheden.

Men moet dus de mens dwingen, economisch of politiek, om zijn arbeidskracht te verkopen.

Vb. politieke dwang: invoeren van *geldelijke* hoofdbelasting, waardoor ze verplicht worden hun arbeidskracht te verkopen, vermits zij in hun dorpsgemeenschap slechts gebruikswaarden produceerden.

En in *Zuid-Afrika*, alle penale boeten en straffen werden omgezet in *dwangarbeid*.

Productiemiddelen worden monopolie van maatschappelijke klasse

Omwenteling : industriële omwenteling.

Vanaf manufacturenstelsel (16e eeuw) tot industriële omwenteling (midden 18e eeuw), was een fundamentele consolidatie van de kapitalistische productiewijze onmogelijk, omdat door de bestendigheid en de onvergankelijkheid van de productiemiddelen, en door de afwezigheid van technische revoluties, het kapitaal nodig om een manufactuur op te richten, zeer beperkt was. Dus kwamen er gedurig aan uit de kringen van ambachtslieden en handelaars mensen op die dat gering kapitaal (5.000 à 10.000 pond) konden bijeenbrengen.

- Door de industriële revolutie wordt het minimum kapitaal nodig om een bedrijf op te richten dat aan de concurrentie kan weerstaan, zo hoog dat alleen grote kapitaalbezitters in staat zijn een bedrijf op te richten.

Vanaf dat ogenblik komt men tot een toestand van monopoliseren van de productiemiddelen in handen van één klasse. Dit beginkapitaal zal steeds groter worden, zodat men zal moeten beroep doen op aandeelhouders.

De accumulatie van geldkapitaal in handen van deze klasse, die de aankoop van grondstoffen en machines en arbeidskracht moeilijk maakte

Waar komt die oorspronkelijke accumulatie van geldkapitaal in de voorkapitalistische maatschappij vandaan?

De twee fundamentele begrippen die de oorspronkelijke accumulatie van kapitaal verklaren.

1) De ongelijke ruil.

Wanneer kapitaal wordt geaccumuleerd zonder dat meerwaarde wordt geproduceerd, kan de meerwaarde alleen ontstaan door *ongelijke ruil*, waarbij de ene verliest wat de andere wint.

2) De bronnen van die ongelijke ruil.

a. De overdracht van de grondrente van de feodale grondadel aan de geldbezitters.

Vanaf de 14e eeuw voltrekt zich het proces van de geleidelijke, graduele en accelererende verarming van de feodale grondadel. Het agrarisch meerproduct (of grondrente) van de boeren, dat voordien de grondadel toeviel, komt langs handel en kredietwezen in handen van de bankiers.

Vanaf deze periode zijn alle belangrijke adellijke geslachten in West-Europa schuldenaars van de bankiers (zie Keizer Karel V en de Fuggers van Augsburg).

b. De verarming van een gedeelte van de boeren.

Een gedeelte van het agrarisch oorspronkelijk product komt in handen van de geldeigenaars, vooral in de periode van slechte oogst, hongersnood en voedselschaarste, waar de boeren door inkomensverlies verplicht worden een gedeelte van hun bezit in handen van de geldbezitters te zien overgaan.

c. Internationale concentratie van schatten van geldreserves uit alle werelddelen in West-Europa: door plundertochten tussen begin 16e en 18e eeuw:

- de geschiedenis van de plundering van Noord en Zuid Amerika door de Spanjaarden;
- de geschiedenis van de plundering van Indonesië door de Nederlandse Oost-Indische Compagnie;
- de geschiedenis van de plundering van India door de Engelse Oost-Indische Compagnie;
- de geschiedenis van de uitbuiting van de slavenarbeid, van het transporteren van 10 miljoen slaven uit Afrika naar West-Indië en de zuidelijke staten van de USA.

De totale som van die plundering van de rest van de wereld was nog sociaal hoger en het einde van 18e eeuw dan de authentieke bijdrage van West-Europa zelf.

Het kapitaal uit Liverpool, de hoofdstad van de slavenhandel in Engeland, heeft aan de basis gelegen van de eerste textielindustrie te Manchester. Het kapitaal van de koloniale handel en van de slavenhandel te Nantes en Bordeaux heeft aan de basis gelegen van de hele manufactuurontwikkeling in Frankrijk in de 2e helft van de 18e eeuw.

Twee processen mogen bij de geschetste ontwikkeling niet met elkaar verward worden:

- Wat is de oorsprong van de oorspronkelijke accumulatie van geldkapitaal?

Welke zijn de processen die langs die weg om de eigenaars van kapitaal in een eenvoudige koopwarenproductie verarmen?

- Hoe komt men van oorspronkelijke accumulatie van geldkapitaal naar oorspronkelijke accumulatie van industrieel kapitaal?

Het onderscheid tussen deze twee processen is belangrijk, o.m. om te begrijpen waar de bron van de ontwikkeling van Azië en Afrika ligt en waarom de industriële omwenteling in de 18e eeuw in Europa heeft plaatsgevonden en niet elders.

Oorspronkelijke accumulatie van geldkapitaal is geen specifiek West-Europees verschijnsel.

Rijke kooplieden, rijke bankiers, kredietstelsels, leningen aan staatshoofden, groeiende macht van roerend over onroerend bezit, zijn processen die men in andere beschavingskringen heeft gekend op verschillende ogenblikken van de geschiedenis, in dezelfde en zelfs grotere mate.

In Byzantium, in Hellenistisch tijdperk van de Oudheid, in het islam Rijk, vooral in Indië van de 16e eeuw, in China tussen de 16e en de 18e eeuw, waar zelfs een technisch verfijnd manufactuurstelsel tot ontwikkeling was gekomen begeleid door bank- en kredietwezen, papiergeld, handel, e.d.

Hoe verklaart men het feit dat de overgang van de oorspronkelijke accumulatie van geldkapitaal tot oorspronkelijke accumulatie van industrieel kapitaal in het meer achter gebleven Europa is gebeurd en niet in het meer ontwikkelde China?

Dit gebeurde juist door deze achterlijkheid.

De Chinese arbeidsproductiviteit in de landbouw was meer ontwikkeld dan de Europese. De hogere Chinese arbeidsproductiviteit leidde tot een grote bevolkingsdichtheid, en tot een onder moeilijke omstandigheden van besproeiingslandbouw moeilijk in stand te houden evenwicht tussen demografische en ecologische drukking van de ene kant en de besteding van de economische hulpkrachten van de andere kant. Dit gaf een sterke ontplooiing van de staat, terwijl inzake economische staatsinterventie, de absolute voorrang werd verleend aan het wetenschappelijk technisch onderzoek i.v.m. het besproeiingslandbouwprobleem.

Zonder een voortdurend opvoeren van de arbeidsproductiviteit zou het onmogelijk geweest zijn de 350 miljoen Chinese monden te voeden.

In Europa waren slechts 35 miljoen monden te voeden, waarvoor geen concentratie van economische hulpkrachten en interventie van de staat vereist waren.

Dit maakte een zelfstandige ontwikkeling van de Europese burgerij mogelijk, terwijl dit in China niet mogelijk was.

De achterlijkheid van de Europese landbouw en haar geringe arbeidsproductiviteit heeft in Europa krachten vrijgemaakt, eerst voor de ontwikkeling van de zelfstandige burgerij in de stad, dan voor de bevordering van het staatsgezag in het land, voor de strijd van de burgerij voor politieke voorrechten en heerschappij. Aldus ontstaat geleidelijk het kader waarin continue accumulatie van kapitaal onder garantie van stabiliteit op lange termijn mogelijk is. Hierin ligt juist het verschil met de Aziatische culturen, waar wel een oorspronkelijke accumulatie van kapitaal was, maar geen continue accumulatie onder garantie van stabiliteit heeft plaatsgegrepen.

De geschiedenis van de handelsbourgeoisie en van de geldbezitters in de steden van niet-Europese culturen, is een discontinue geschiedenis: zij worden soms geweldig rijk, maar dan wordt hun die rijkdom door de keizer ontnomen. Er ontstaat dus een cyclische beweging in de geschiedenis, met een opgaande beweging van verrijking en een dalende beweging van verarming ten gevolge van onteigeningen door het centraal gezag.

Een analoge toestand hoeft zich voorgedaan in West-Europa tijdens de Middeleeuwen, waar de rijke bankiers (Bardi, Perucci, de tempelridders, e.a.) ook hun bezittingen geconfisqueerd zagen door de koningen en keizers.

Maar vanaf de 16e eeuw zijn de krachtsverhoudingen tussen de handeldrijvende en geldbezittende bourgeoisie en het centraal gezag zo veranderd, dat cyclische confiscatie de uitzondering wordt, en continue accumulatie over verschillende generaties de algemene regel wordt.

Deze continue accumulatie van geldkapitaal verklaart de systematische toepassing van het wetenschappelijk technisch onderzoek in de stad en niet op het land, op het handwerk en in de industrie en niet in de landbouw: voorwaarden die de industriële omwenteling vergemakkelijkten.

Een laatste demografisch element ter verklaring van voorgaande: met een bevolking van 350 miljoen is er geen gebrek aan arbeidskrachten, zodat er niet obsessioneel moet gezocht worden naar het besparen van arbeidskrachten. Integendeel, het aanwenden van sommige machines (die pas 1500 j. later in West-Europa opnieuw werden ontdekt) stuitte op het keizerlijk veto: "Wij verbieden deze machine, want wij moeten toch werk geven aan onze armen".

Bij absoluut gebrek aan arbeidskrachten zal het denken en het vorsen gericht worden naar machines die arbeidskracht kunnen besparen.

De arbeidswaardeleer bij Marx, basis van de marxistische economische doctrine

De meest redelijke manier om dit probleem te benaderen is de historische, nl. het onderzoek van de verhoudingen onder dewelke men van een economie gebaseerd op de productie van gebruikswaaren, overgegaan is tot de eenvoudige koopwarenproductie.

De arbeidsorganisatie van een maatschappij in dit overgangsstadium

Talrijke historische voorbeelden: in India, Japan, e.a.

Historisch voorbeeld in onze gewesten: de overgang van het *gesloten feodaal domein* berustend op onbetaalde lijfeigenarbeid (3 dagen/week arbeid op grond van de kasteelheer), naar een lossere arbeidsorganisatie berustend op de productie van goederen voor de kleine lokale markten.

Algemene conclusie uit deze historische gevallen: telkens betreft het een arbeidsorganisatie berustend op een berekening of boekhouding in *arbeidstijd*.

(Zie de teruggevonden boekhouding van een Japans dorp, waarin de werkorganisatie voor 1 jaar genoteerd was op basis van een aantal arbeidsdagen van man, vrouw en kinderen).

In Engeland werd een gelijksoortige boekhouding in arbeidstijd teruggevonden, nl. in de feodale contracten, bevattende het aantal te presteren arbeidsdagen van het dorp voor de kerk en de koning, van elk gezin aan de kasteelheer.

De jaarlijkse arbeidsorganisatie berust op de verdeling van het totaal aantal jaarlijkse arbeidsdagen over die verplichtingen en over de mogelijkheden die daarbuiten overblijven voor de productie van voedsel en handwerkproducten voor de behoeften van de dorpsbevolking.

De kenmerken van de op arbeidstijd gebaseerde economische organisatie

Deze economische organisatie is gebaseerd op:

- a) een reeds ontwikkelde werkverdeling;
- b) het gebruik van eenvoudige werktuigen, die slechts een geringe productietijd vergen;
- c) op gekende en vaste verhoudingen tussen arbeidstijd en afgewerkt product, zowel van de landbouwsector als van de ambachtelijke sector;
- d) deze boekhoudkundig vastgestelde arbeidstijden vormen de basis van het economisch evenwicht.

Vb. De boer produceert 1 kilo boter in een dubbel aantal werkdagen dan nodig voor de productie van een aantal ellen laken die hij daarvoor in ruil ontvangt; dan zou er onevenwicht ontstaan: de boer zou minder boter produceren en meer laken in de huisnijverheid, met als gevolg een tekort aan boter, prijsstijging van de boter tot een nieuw evenwicht wordt hersteld.

In deze simpele verhoudingen ligt de basis van hetgeen zich later zal veralgemenen tijdens de voorkapitalistische eenvoudige koopwarenproductie. Economie van arbeidstijd blijft de basis van de arbeidsorganisatie, maar werkt niet meer rechtstreeks langs een boekhouding van arbeidsdagen, maar langs de omweg van de ***ruilwaarden van de producten***.

De elementaire definitie van de ruilwaarde van koopwaren in een maatschappij met eenvoudige koopwarenproductie.

In een maatschappij met eenvoudige koopwarenproductie, waar de circulatie van koopwaren het bepalend element is om de arbeidsorganisatie aan te passen aan de behoeften van de bevolking, wordt *de ruilwaarde van de koopwaren bepaald door de maatschappelijk noodzakelijke hoeveelheid arbeid nodig om ze te produceren en gemeten op grond van de bestede arbeidstijd.*

NB. Maatschappelijk noodzakelijke hoeveelheid arbeid: de hoeveelheid arbeid noodzakelijk op basis van de als norm geldende gemiddelde arbeidsproductiviteit.

Wat betekent dit concreet in de middeleeuwse gemeente met eenvoudige koopwarenproductie?

In de keure van de middeleeuwse ambachten staat de maatschappelijk noodzakelijke arbeid opgetekend.

Vb. een el laken mag niet geproduceerd worden in minder dan (of meer dan) een bepaald aantal dagen; men mag maar werken met een bepaald aantal weefgetouwen, met een bepaald aantal gezellen.

Belangrijk gevolg:

De hoeveelheid arbeid is in de voorkapitalistische eenvoudige koopwaren productie door iedereen gekend, en verzekert aldus aan de arbeidsorganisatie, die juist gebaseerd is op boekhoudkundige verdeling van arbeidstijd over de verschillende ambachten en beroepen, een normale functie van economisch evenwicht.

Vb. wanneer de wever, uitgaande van de keure van zijn ambacht, vaststelde dat hij vier dagen moet werken om een hoeveelheid textielproducten te produceren, waarvoor hij in ruil de producten van een ander ambacht ontvangt waarvoor slechts twee dagen arbeid nodig waren, dan zou dit een kleine opstand verwekken.

We staan hier dus voor een eerste micro-economische toepassing van de marxistische arbeidswaardeleer: de ruil van de producten geschiedt op basis van de maatschappelijk noodzakelijke hoeveelheid arbeid die hun product heeft gekost, vermits deze *arbeidswaarde* de basis is van individuele prijsvorming van de producten.

De marxistische zin van het begrip arbeid

Marx onderscheidde in het begrip arbeid de uitdrukking van twee verschillende verschijnselen:

- algemeen begrip: ter aanduiding van de bezigheden van de actieve bevolking; arbeid van de schoenmaker, advocaat, leraar.

- de concrete, productieve arbeid: arbeid verbonden aan de productie van materiële goederen die als koopwaar op de markt verhandeld worden.

Vb. concrete arbeid van...

...de mijnwerker: steenkoolproducerende arbeid

...de schoenmaker: schoenproducerende arbeid

...de boer: graan of boterproducerende arbeid

Vandaar: de relatie tussen de begrippen "concrete arbeid" en "gebruikswaarden".

Concrete arbeid: arbeid die specifieke gebruikswaarden produceert en beantwoordt aan de behoeften van de maatschappij.

Vb. hoe beter een schoenmaker werkt, des te betere schoenen hij produceert en des te beter hij voldoet aan de menselijke behoeften aan schoeisel.

Dus concrete arbeid, verbonden met gebruikswaarden van de koopwaren, verbonden aan de specifieke behoeften van de leden van de maatschappij.

Abstracte arbeid: het arbeidsvermogen waarover een bepaalde maatschappij op een bepaald ogenblik beschikt, bestaande uit: een beperkt aantal producenten, een beperkt aantal werkdagen, een beperkt aantal productiemiddelen en dat op een specifieke manier moet verdeeld worden over de verschillende beroepen om de verschillende producten te produceren.

Dus deze abstracte arbeid vormt de basis van elke arbeidsorganisatie.

En het principe van arbeidsorganisatie houdt in dat dit arbeidsvermogen niet op willekeurige wijze kan verdeeld worden tussen de verschillende takken van de werkverdeling.

Inderdaad, mocht dit totaal arbeidsvermogen van de maatschappij eenzijdig geïnvesteerd worden in de concrete arbeid van de landbouw, dan zou er een socio-economisch onevenwicht ontstaan, gekenmerkt door:

- overproductie van landbouwproducten, met ineenstorting van de prijzen van die producten;
- onderproductie van ambachtelijke producten, met geweldige stijging van de prijzen van die producten;
- de landarbeiders zouden de landbouw verlaten en naar ambachtssectoren overgaan.

In werkelijkheid zit er achter de wet van vraag en aanbod een bepaalde verhouding tussen:

- a. de verdeling van het maatschappelijk arbeidsvermogen over de verschillende productietakken;
- b. de verdeling van de maatschappelijke behoeften (vraag) over de verschillende producten.

Dus: het evenwicht tussen vraag en aanbod is in de eerste plaats het resultaat van wat er vóór de markt, in de *productie van koopwaren* is gebeurd, nl. een verdeling van de maatschappelijke hulpmiddelen over de bedrijfstakken van de maatschappij, beantwoordend aan de manier waarop de maatschappij haar behoeften heeft verdeeld over de verschillende producten.

NB. Het evenwicht van vraag en aanbod op de markt is slechts een gevolg van wat vroeger in de arbeidsorganisatie is gebeurd. De markt is alleen een indicator om de economische hulpkrachten te heroriënteren van de ene bedrijfstak naar de andere (wanneer $V > A$ of $V < A$).

De overgang van voorkapitalistische arbeidsorganisatie naar kapitalistische arbeidsorganisatie en de gevolgen daarvan op de toepassing van de arbeidswaardeleer

Uitgangspunt: het functioneren van de wet van vraag en aanbod in kapitalistische economie in tegenstelling met haar functioneren in de eenvoudige koopwarenproductie.

1. De wet van vraag en aanbod in eenvoudige koopwarenproductie.

Wanneer er te veel arbeidsvermogen in één bedrijfstak t.o.v. een andere bedrijfstak geïnvesteerd wordt, dan zijn het de arbeidskrachten zelf die van de ene tak naar de andere overgaan. Dit is mogelijk omdat de arbeidsorganisatie gebaseerd op arbeidstijd voortspruit uit een relatieve mobiliteit van de arbeidskrachten; de mogelijkheid bestaat dus heen en weer te schommelen tussen de landbouwproductie en huisnijverheidsproductie naargelang de arbeidsorganisatie de maatschappelijke

behoeften dekt, onvolledig dekt of te veel dekt.

In laatste instantie is het de mobiliteit van arbeidskrachten en arbeidsinstrumenten die het reguleringsproces vormt in een voorkapitalistische koopwarenproductie en de markt dient enkel als indicator om die mobiliteit te regelen.

2. Wet van vraag en aanbod in de kapitalistische productiewijze.

De aanpassing wordt niet meer verwezenlijkt door de mobiliteit van de arbeidskracht. Immers: de arbeidskracht bezit niet meer haar arbeidsinstrumenten, haar werktuigen, haar productiemiddelen. Wanneer arbeiders van de ene bedrijfstak naar de andere zouden overgaan zonder dat ze de vrije toegang hebben tot de productiemiddelen, zou er absoluut niets veranderen, tenzij een verplaatsing van de werkloosheid.

Welke mobiliteit kan evenwicht van vraag en aanbod in een kapitalistische productiewijze regelen? Niet meer de mobiliteit van de arbeidskracht, maar *de mobiliteit van de kapitalen*. Het heen en weer schuiven van kapitalen tussen de verschillende bedrijfstakken herstelt het evenwicht.

Indien de markt aantoonbaar door de prijsschommelingen dat er te weinig textielproducten zijn, dan wordt de textielproductie verhoogd.

Dit betekent dat er meer kapitaal in de textielnijverheid binnenvloeit. Elk zinken van het aanbod onder de vraag betekent grotere kapitalistische activiteit in de betrokken sector.

Omgekeerd: wanneer de vraag zinkt onder het aanbod, trekt het kapitaal zich weg uit deze sector (zie Belgische steenkoolnijverheid sinds 1958).

Besluit:

Het is het heen- en weervloeien van kapitalen tussen verschillende bedrijfstakken, met de prijsschommelingen op de markt als indicator, die in het kapitalistisch stelsel periodiek het evenwicht tussen vraag en aanbod herstellen.

Wat interesseert hierbij de kapitalisten?

Niet de prijzen als dusdanig. Wanneer met lage prijzen hoge winsten worden gemaakt, dan is de situatie zeer gunstig; terwijl hoge prijzen met lage winsten oninteressant zijn (zie Rolls Royce).

De feitelijke indicator is de winstvoet: de kapitalen gaan naar de sectoren met hoge winstvoet, en vloeien weg uit de sectoren met lage winstvoet

- In de voorkapitalistische economie is er een rechtstreekse reactie van productie op prijzen.

- In de kapitalistische economie is er een reactie van kapitalen op door prijzen verwezenlijkte winsten.

In laatste instantie zijn het de schommelingen van de winsten die de wegwijzer zijn voor de kapitalisten om aldus het evenwicht tussen maatschappelijke werkverdeling en maatschappelijke behoeften te kunnen verwezenlijken.

Aldus kunnen wij begrijpen waarom in een kapitalistische economie niet meer een rechtstreeks bepalen van de ruilwaarde van elke koopwaar door de voor de productie van die koopwaar noodzakelijke hoeveelheid maatschappelijke arbeidstijd plaatsgrijpt. Want de perequatie die gebeurt in een kapitalistische economie is geen perequatie van arbeidsinspanning, maar een perequatie van winst (bereiken van de gemiddelde winstvoet).

Eens de doorsnee-winst bereikt, krijgen we de vorming van de productieprijzen, d.w.z. de ruilwaarde van de koopwaren wordt bepaald door de productiekosten van de kapitalist + doorsnee-winst = productiekosten vermenigvuldigd met doorsnee-winstvoet.

Bv. 1 miljoen productiekosten, doorsnee-winstvoet : 6%

1.000.000 (kapitaalvoorschot)
60.000 (doorsnee-winst = 1 Milj. x 6%)
1.060.000

ruilwaarde

In hoeverre is dat terug te leiden tot de uitgaven van de hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke arbeid?

Ter inleiding:

De vigerende academische arbeidswaardeleer gebaseerd op het bestaan van 3 productiefactoren.

Schumpeter en *Samuelson*: wij stellen vast dat om te produceren nodig is: kapitaal, grond en arbeid, en dat productie slechts mogelijk is wanneer elk van deze factoren een bepaalde remuneratie krijgt. Deze vaststelling is het uitgangspunt van de positivisten in hun poging om de economie te beschrijven zoals zij is.

Kritiek:

Ze beschrijven helemaal niet wat is. Wat is, is veel meer gecompliceerd. Om te produceren zijn er niet 3, maar 4 productiefactoren nodig: kapitaal, grond, arbeid en gendarmen. Probeer eens te produceren zonder een georganiseerde maatschappij, zonder een staat, zonder een infrastructuur. Er zijn zelfs vier inkomens die beantwoorden aan deze productiefactoren in de praktijk: profijt, grondrente, lonen en belastingen.

Bij een oppervlakkige positivistische beschrijving van de verschijnselen van wat is, kan men de belastingen, die door alle ondernemingen universeel worden betaald (zoals de andere productiefactoren zoals lonen en grondrente betalen), evengoed beschouwen als de betaling van een productiefactor. De positivisten repliceren hierop verholpen dat men toch zou kunnen produceren zonder gendarmen.

Waarop kan geantwoord worden dat men evengoed zou kunnen produceren zonder kapitalist, zonder grondeigenaar!

M.a.w.

- ofwel gaat men uit van wat is, en dan moet men vaststellen dat alle bedrijven in de kapitalistische landen belasting betalen, en dat dit dus een betaling is van een productiefactor zoals de factoren kapitaal, grond en arbeid;

- ofwel gaat men uit van een echte analyse van wat nodig zou zijn, en dan dient de noodzakelijkheid van de kapitalist voor de productie evengoed in vraag gesteld als de noodzakelijkheid van de gendarmen; de enige die in elk geval nodig is, is de arbeider, zonder wie men niet kan produceren. Maar of de kapitalist meer of minder nodig is dan de gendarmen, de belastingontvanger, de ingenieur van de spoorwegen of deze van de autobanen, dit is een kwestie van waardeoordelen. En waardeoordelen dienen uitgeschakeld in de wetenschappelijke methoden.

Enkele vigerende redeneringen in verband met de marxistische arbeidswaardeleer

Logische argumentatie (door Marx gebruikt in 1e deel van *Das Kapital*)

- Wat is meten? Meten is gemeenschappelijke eigenschappen ontdekken.

Men kan geen peren en appelen optellen, wel stukken fruit. Om peren en appelen op te tellen moeten we ze tot een gemeenschappelijke eigenschap herleiden.

- Ruilwaarden van producten is een vergelijkingsmiddel van koopwaren en veronderstelt de gemeenschappelijke meetbaarheid (commensurabiliteit) en een gemeenschappelijke

eigenschap van die koopwaren.

Elke koopwaar heeft een reeks fysieke eigenschappen (nut, lengte, gewicht, omvang, kleur e.d.) die bepaald worden door de concrete arbeid waardoor de koopwaar is geproduceerd en zij bepalen de gebruikswaarde van die koopwaar.

Hetgeen echter juist bepalend is voor die gebruikswaarde, is haar incommensurabiliteit.

Hoe kan men vergelijken: de gebruikswaarde van een paar schoenen voor een kind met deze voor een volwassene?

Is de lengte bepalend voor de gebruikswaarde? Volstrekt niet: de gebruikswaarde van de kinderschoenen is even intensief, beantwoordt aan een even grote behoefte als deze van de schoenen voor de volwassene.

Marx concludeert: de enige kwaliteit die al deze koopwaren gemeen hebben en ze gemeenschappelijk onderling meetbaar maakt, is niet onder de fysieke eigenschappen te vinden, maar berust op het feit dat zij producten zijn, niet alleen van specifieke concrete arbeid, maar ook van *algemeen menselijke abstracte arbeid*, van het maatschappelijk arbeidsvermogen; en het is dus de kwantiteit aan abstracte arbeid die in elk van die koopwaren steekt, die hun ruilwaarde bepaalt.

(NB. deze argumentatie heeft ontelbare polemieken verwekt.)

Ernstige opwerping: het is niet waar dat alle koopwaren deze gemeenschappelijke eigenschap hebben van producten van abstracte arbeid te zijn; er zijn bepaalde koopwaren die niet producten van arbeid zijn, en toch waarde hebben (vb. grond, wind en windmolen, water en watermolen, e.d.)

Antwoord:

Het is niet altijd waar dat deze natuurkrachten geen product zijn van de menselijke arbeid. (bv. polders, humuslaag in de oude Chinese landbouw). Quid met de andere natuurlijke grond en natuurkrachten? Deze natuurkrachten hebben inderdaad geen waarde, wel een monopolieprijs, alleen omdat ze in private eigendom zijn omgezet.

Bewijs: dezelfde grond is inderdaad *zonder* prijs zolang hij zonder eigenaar is (USA, Canada, Australië, Oost-Afrika in de 19e eeuw) En zonder dat er iets is veranderd aan zijn natuurlijke kwaliteiten krijgt die grond plots een prijs, alleen omdat er een omheining rond staat met een bord: *privaat eigendom, toegang verboden*.

Een maatschappelijke instelling dus, het privé-eigendom, geeft aan eigenaars de mogelijkheid zich op kosten van de maatschappij een inkomen toe te eigenen, maar niet door een waardeproductie.

Die onbebouwde grond heeft vandaag, nu hij privé-eigendom is, niet meer waarde geproduceerd dan gisteren, wanneer hij voor iedereen zonder geld voor het grijpen lag (farmers).

De mathematisch-analytische redenering

Productiekosten berusten essentieel op:

gebouwen	grondstoffen	machines	loonkosten
5%	40%	20%	35%

(% in de Belgische nijverheid)

Welk is het reële aandeel van de arbeid in deze productiekosten?

	Productiekosten aandeel	Aandeel arbeid in productiekosten
loonkosten	35%	35%
grondstoffen	40%	24% (1)
machines	20%	7% (2)
		66% van totale productiekosten van industriële producten kunnen tot arbeidskosten herleid worden

- (1) loonkosten voor produceren van grondstoffen = 60%;
60% van 40% = 24%
- (2) loonkosten voor produceren van machines = 35%;
35% van 20% = 7%

Kosten van de grondstoffen nodig om de grondstoffen en machines te produceren:

- bijdrage van grondstoffen voor produceren van grondstoffen
waarvan 60% arbeidsloon
10% van 40% = 4%
60% van 4% = 2,4%
- bijdrage van grondstoffen voor produceren van machines = 40%
waarvan 60% arbeidsloon
40% van 20% = 8%
60% van 8% = 4,8%

Bijdrage van de arbeid in de kosten van de grondstoffen nodig om grondstoffen en machines te produceren: 2,4% + 4,8% = 7,2%

Totaal aandeel arbeid in productiekosten op dit ogenblik van de analyse:

66% + 7,2% = 73,2%

Conclusie:

Indien deze analyse wordt doorgevoerd, neigt men naar de 100% aandeel arbeidskosten. Dit is normaal: al hetgeen in het menselijk arbeidsproces wordt ingeschakeld is in laatste instantie product van de menselijke arbeid, zodat alle productiekosten in laatste instantie tot arbeidskosten kunnen herleid worden.

Redenering ad absurdum

- Is een maatschappij mogelijk zonder machines met behoud van koopwarenproductie en ruilwaarden?

Dit is niet alleen mogelijk, maar het heeft duizenden jaren bestaan.

- Is koopwarenproductie en ruilwaarden zonder grondrente mogelijk?

Inderdaad, in de Middle West in USA in de 19e eeuw, was de grondrente onbestaande.

- Is koopwarenproductie mogelijk zonder menselijke arbeid?

Dit is niet alleen mogelijk, maar dit uitschakelingsproces is aan de gang, nl. de automatisering.

Is het echter mogelijk dat in die maatschappij waarin de machines alles produceren nog ruilwaarde in de markteconomie bestaat? Hoe gaat men in een maatschappij waar geen inkomens meer uit de productie voortkomen, nog ruilwaarden hebben voor de producten? Wie gaat deze producten kopen en met welke inkomens, vermits die er niet meer zijn?

Sommige Amerikaanse pseudo-economen: de staat zal iedereen een inkomen geven dat gebruikt zal worden om de koopwaren te kopen.

Dit is echter geen inkomen meer. Vanaf het ogenblik dat de arbeid volledig uitgeschakeld wordt in het economisch leven, dat er geen inkomens meer ontstaan in de productie, zijn er geen ruilwaarden voor de producten meer.

Dit is een negatief bewijs van het feit dat alleen de arbeid aan de basis ligt van de ruilwaarden.

POSTSCRIPTUM

Aristoteles begreep dat de basis van de vrijheid van de vrije niet-arbeidende Atheense burgers berustte op de slavenarbeid.

Trok conclusie hieruit: schreef dat wanneer de slavenarbeid door machines zou vervangen worden, de noodzakelijkheid van slaven zou vervallen en alle mensen van die onbeperkte vrijheid zouden kunnen genieten.

Nota: de oude wijsgeren bezaten een belangrijke gave die de mensen nu minder hebben: de verbeelding. Zij waren niet zo gevangen in de verhoudingen waarin zij leefden, dat zij onbekwaam waren zich andere verhoudingen voor te stellen.

Zie studenten te Parijs in mei 1968: "l'imagination au pouvoir".

De ontwikkeling van de techniek en wetenschap geraakt meer en meer in conflict met de huidige maatschappelijke verhoudingen. Maar het denken van de mensen zit gevangen in deze verhoudingen en kan zich niet voorstellen dat er andere verhoudingen zouden kunnen zijn.

De meerwaardeleer bij Marx

Welke koopwaar koopt de kapitalist op de markt?

De kapitalist komt met zijn geld naar de markt, koopt om te kunnen verkopen, en koopt derhalve koopwaren van een bijzondere soort, nl.

1. productiemiddelen, grondstoffen en machines
2. arbeidskracht

Hij verbindt deze twee soorten koopwaren in een productieproces. Op het einde van dit productieproces heeft hij koopwaren geproduceerd, die hij terug op de markt verkoopt en waarvoor hij zijn oorspronkelijk kapitaal + meerwaarde ontvangt. Het ontstaan en het wezen van die meerwaarde worden in dit hoofdstuk onderzocht.

Introductie van de symbolen C en V en M.

C = constant kapitaal of de prijs betaald voor de productiemiddelen = grondstoffen en machines

V = variabel kapitaal of de prijs betaald voor de arbeidskracht

M = meerwaarde, of de monetaire uitdrukking van het tijdens het productieproces door de arbeidskracht geproduceerde meerproduct.

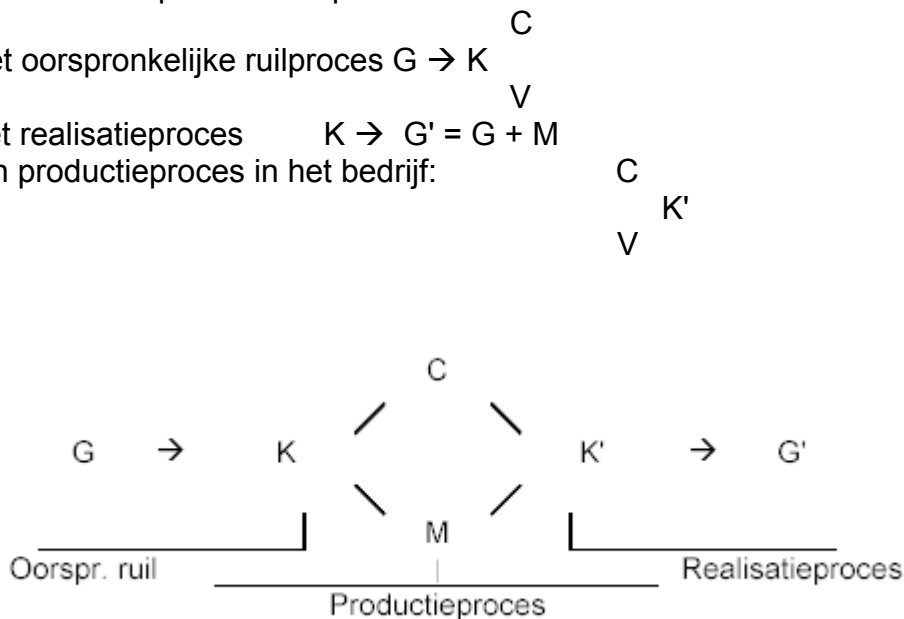
C + V + M: de totale waarde van de productie = oorspronkelijk kapitaal G (=C + V) + monetaire meerwaarde g (=M).

De kapitalistische koopwarenproductie omvat:

a. twee circulatieprocessen op de markt:

- het oorspronkelijke ruilproces $G \rightarrow K$
- het realisatieproces $K \rightarrow G' = G + M$

b. een productieproces in het bedrijf:

NB. Realisatieproces. De kapitalist, in het bezit van de geproduceerde koopwaren, moet die koopwaren verkopen om de oorspronkelijke waarde plus de tijdens het productieproces in koopwaren geïntroduceerde meerwaarde te realiseren.

Het wezen van de meerwaarde

Uitgangspunten van de historische bewijsvoering over het wezen van de meerwaarde

a) De meerwaarde ontstaat in geen geval in het circulatieproces van de koopwaren. *Ter illustratie:* het circulatieproces van een gegeven aantal knikkers bij een knikkerspel. Naar gelang de resultaten van het spel zullen de knikkers van eigenaar veranderen, maar na afloop van het spel, en dus van de circulatie, is het aantal knikkers ongewijzigd gebleven. **NB.** De neokeynesianen beweren soms dat de circulatie de productie kan verhogen en dus de totale massa van waarden in de maatschappij, door niet gebruikte productiefactoren (werkloze machines, grondstoffen, arbeidskrachten) terug aan het stellen. Wanneer er op een bepaald ogenblik dus werkloze productiefactoren zijn, volstaat het de circulatiemiddelen te verhogen opdat ook de productie en dus de welvaart zouden verhogen.

Het is echter duidelijk dat de welvaart niet wordt verhoogd door de circulatie zelf. Het opdrijven van geldmiddelen door uitbreiding van krediet e.a. geeft enkel maar een aanstoot. Meer reëel inkomen zal slechts dan ontstaan, wanneer, afgezien van de circulatie zelf, die bijkomstige betalingsmiddelen geleid hebben tot bijkomstige productie. (Zie het terug aan het werk stellen van werkloze productiefactoren: is niets anders dan de verhoging van de productie).

NB. De meerwaarde die voor het eerst verschijnt in het circulatieproces, tijdens de eerste fase van de voorkapitalistische maatschappij, ten gevolge van internationale handel, woeker en kredietwezen, was in feite maar het resultaat van een herverdeling van bestaande waarden, resulterend in de verrijking van bepaalde groepen in de maatschappij, ten koste van de verarming (de plundering van de overzeese landen tussen de 15e en 18e eeuw, en de verarming van de feodale adel).

b) De meerwaarde, ontstaan in het kapitalistisch productieproces, is een in de productie geproduceerde aangroei van de totale waarde.

NB. De voorkapitalistische geschiedenis kenmerkt zich door eeuwen durende relatieve stabiliteit van de menselijke rijkdom, enkel onderhevig aan historische verschuivingen van centralisatie en decentralisatie. Zo bijv. is de hele geschiedenis van de Oudheid niet anders dan opeenvolgende transferten en centralisatie van de rijkdom het middellands zeebekken: van het Perzische rijk naar het Atheense, naar het rijk van Alexander de Grote, naar de hellenistische rijken, naar het Romeinse Rijk. Maar algemeen gezien blijft de totale som van die rijkdom (goud- zilverzchatten) ongewijzigd. Vanaf de 16e eeuw, ten gevolge van het ontstaan van de 1e kapitalistische productiewijze in de productiewijze in de manufacturen, ontstaat er plotseling een geweldige boom in de menselijke rijkdom. In 2 à 3 eeuwen wordt er meer rijkdom geproduceerd dan in voorafgaande eeuwen was geaccumuleerd.

c) De meerwaarde is in laatste instantie de monetaire uitdrukking van het maatschappelijk meerproduct. Dit maatschappelijk meerproduct treffen we aan in elke klassemaatschappij. Vandaar dat de historische benadering van het probleem van de meerwaarde zich opdringt.

Historische analyse van het wezen van de meerwaarde

a. Het meerproduct in de slavenplantages in de 16e, de 17e en de 18e eeuw.

Verdeling van de zevendaagse arbeidsweek van de slaven:

1 dag arbeid voor de noodzakelijke productie van het levensminimum;

6 dagen arbeid voor de plantageheer (in ruil voor een miserabele hut, bescherming tegen wilde dieren, e.d.).

Besluit: De totale productie wordt geproduceerd door de slaven.

De plantageheer produceert niets, maar eigent zich 6/7 van de totale productie toe.

Het maatschappelijk meerproduct = de totale productie - de noodzakelijke productie of: $7/7 - 1/7 = 6/7$

b. Het meerproduct in het middeleeuwse lijfeigenendomein.

Verdeling van de zesdaagse arbeidsweek van de lijfeigenen:

3 dagen arbeid op de akkers waarvan de productie gaat naar de feodale heer,

3 dagen arbeid op de akkers waarvan de productie dient voor eigen verbruik.

Besluit:

De kasteelheer produceert niets. De ganse productie wordt geproduceerd door de lijfeigenen.

Noodzakelijk product: 50%

Meerproduct : 50% toegeëigend door de heersende klasse omdat zij als heersende klasse over een hele reeks maatschappelijke instellingen beschikt om zich dat meerproduct toe te eigenen.

- Dit maatschappelijk meerproduct heeft hier de vorm van arbeidsrente (3 dagen per week)
- Deze arbeidsrente werd vervolgens omgezet in: product rente (percentage van de oogst)
- Deze productierente werd vervolgens omgezet in geldwaarde (dit laatste proces heeft hen de gelegenheid gegeven zich vrij te kopen)

Dus: het maatschappelijk meerproduct in de feodale maatschappij is dat gedeelte van het totale product van de producenten dat zich door de heersende klasse ten gevolge van bepaalde maatschappelijke instellingen kan worden toegeëigend.

c. De meerwaarde in de kapitalistische productiewijze.

De kapitalistische meerwaarde is niets anders dan een specifieke vorm van meerproduct, dat in het productieproces wordt geproduceerd, en dat zich door de kapitalist wordt toegeëigend ten gevolge van de specifieke kapitalistische ruilverhoudingen op de arbeidsmarkt. Het enige verschil met de voorkapitalistische maatschappij ligt in de manier waarop de meerwaarde zich toegeëigend wordt door de heersende klasse:

- in de voorkapitalistische maatschappij: rechtstreekse toe-eigening op grond van een fysieke dwang berustend op gezag over arbeid en productie;
- in de kapitalistische maatschappij: onrechtstreekse toe-eigening, langs de omweg van ruilhandel op de arbeidsmarkt.

Verklaring van de kapitalistische toe-eigening van de meerwaarde

De arbeiders worden gedwongen de geproduceerde meerwaarde af te staan, door het feit van het kapitalistisch stelsel, nl. *het feit dat de arbeidskracht zelf koopbaar geworden is op de arbeidsmarkt.*

Deze situatie berust op een maatschappelijk verschijnsel, ontstaan van een arbeidsproletariaat, aan wie elke toegang tot productie- en levensmiddelen is ontzegd, en die in een maatschappij van veralgemeende markteconomie gedwongen wordt haar arbeidskracht continu te verkopen om in leven te blijven.

De ruilwaarde van de arbeid als koopbaar

De ruilwaarde van de koopbaar arbeidskracht is dezelfde als deze van om het even welke koopbaar in een veralgemeende markteconomie, nl. : “de ruilwaarde van elke koopbaar wordt bepaald door de hoeveelheid arbeid nodig om die koopbaar te produceren, onder gemiddelde omstandigheden van arbeidsproductiviteit in een bepaald land en tijdens een bepaalde periode”.

Wat verstaat men onder “het produceren van de koopwaar arbeidskracht”?

De totale massa van verbruiksgoederen nodig om een arbeider in staat te stellen normaal te arbeiden.

Immers, de arbeidskracht is een totale som van fysieke en nerveuze eigenschappen. Bij de deficiënte consumptie van voedsel, kleding, huisvesting, verwarming e.d. zal die arbeidskracht in letterlijke zin verdwijnen.

Zie studie van prof. Jacquemijns over de teloorgang van de arbeidskracht tijdens WO II. Zie de concentratiekampen waar de teloorgang van de arbeidskracht door ondervoeding rampzalige gevolgen aannam.

In feite is de reproductie van de arbeidskracht rechtstreeks afhankelijk van de lonen en van de historisch-morele voorwaarden die door arbeiders veroverd werden (i.v.m. zeden, tradities, rechten e.a.)

Besluit:

De arbeidsproductiviteit zinkt:

- wanneer het fysiologisch levensminimum niet meer bereikt wordt
- wanneer het historisch-moreel gegroeid en veroverd levensminimum plots verlaagt.

Het feit dat de arbeidskracht koopwaar wordt, heeft als gevolg dat het *loon* bepaald wordt door de economische wet van vraag en aanbod die, binnen bepaalde grenzen, de ruilwaarde van elke koopwaar bepaalt.

Vandaar het bestaan van cyclische loonschommelingen, als gevolg van:

- prijsstijging van de koopwaar arbeidskracht door tekort aan arbeidskrachten (vb. in bouwsector tijdens de wereldtentoonstelling van 1958)
- prijsdaling van de koopwaar arbeidskracht in periode van grote werkloosheid.

Bovenstaande beschouwingen laten toe het wezen van de kapitalistische meerwaarde te begrijpen.

- De koopwaar arbeidskracht is de enige koopwaar waarvan de gebruikswaarde verwezenlijkt door haar koper (de kapitalist) erin bestaat nieuwe waarde te produceren die groter is dan de eigen waarde.

- De meerwaarde is dan het verschil tussen de totale som van nieuwe waarden door de koopwaar arbeidskracht geproduceerd, en de eigen instandhoudingskosten van de koopwaar.

Ter verduidelijking:

De kapitalist koopt machines, grondstof en arbeidskracht om te produceren. Op een gegeven ogenblik van de arbeidsdag heeft de arbeider juist genoeg geproduceerd om de waarde van die grondstoffen, machines en arbeidskracht te behouden. De resterende uren produceert hij meerwaarde of profijt voor de kapitalist.

Argumentatie van de kapitalist:

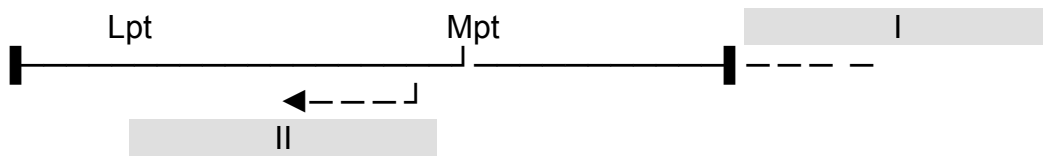
De kapitalist koopt de arbeidskracht om de gebruikswaarde te verbruiken, en de verbruikswaarde bestaat erin *nieuwe waarden te produceren gedurende de ganse lengte van de arbeidsdag*, ten einde zoveel mogelijk winst te verwezenlijken.

Moest dit niet het geval zijn dan zou het hem niet interesseren de arbeidskracht te kopen, zodat de arbeider van honger zou omkomen.

We kunnen hieruit twee conclusies trekken:

- 1 de meerwaarde is het verschil tussen de waarde geproduceerd door de koopwaar arbeidskracht en de waarde van de koopwaar arbeidskracht;
2. de juiste omvang van de meerwaarde is de inhoud van de klasse strijd tussen arbeider en kapitalist.

Schema van de verdeling van de werkdag

- Arbeidsdag verdeeld in loonproductietijd (Lpt) en meerwaardeproductietijd (Mpt).
- M kan verhoogd worden door:

I = verlengen van de lengte van de werkdag = productie van absolute meerwaarde.
Dit was het belangrijkste economisch proces tussen de 14e en de 19e eeuw:

- Middeleeuwen: werkdag = 9 uur; jaarlijks aantal werksuren: 1800 (talrijke feestdagen);
- 14e tot 19e eeuw: werkdag opgedreven tot 12 uur; jaarlijks aantal werksuren: 3.000
- vanaf midden van de 19e eeuw: geleidelijke inkorting tot 1.700 u/jaar.

Opmerking. Vanaf 1919 tot heden: 8 uredag terwijl de arbeidsproductiviteit tijdens dezelfde periode verdriedubbeld werd.

Dus: 8 uredag = conservatieve, reactionaire instelling. Men zou moeten strijden voor de halve werkdag, die een belangrijke rol moet spelen in de verandering van de maatschappij.

II = verhoging van de relatieve meerwaarde.

De verhoging van de arbeidsproductiviteit in de verbruikswaarenssector kan toelaten dat de arbeiders de hoeveelheid verbruiksgoederen die zij met hun loon kopen, in 3 uur produceren i.p.v. in 5 uur.

Resultaat: bij een ongewijzigde werkdag van 8 uur groeit de verhouding M/V van 3/5 tot 5/3

Dit is het belangrijkste economische proces van het kapitalisme in de westerse geïndustrialiseerde landen sinds de 2e helft van de 19e eeuw.

Enkele polemische problemen gesteld door niet-marxistische theorieën over meerwaarde

De theorie van de vergoeding van de productiefactoren

Vraag: waarom noemt Marx het gedeelte van het kapitaal dat gebruikt wordt voor aankoop van grondstoffen en machines constant (C), dus niet-nieuwe-waarde-producerend, en slechts dat gedeelte dat gebruikt wordt voor de aankoop van arbeidskracht variabel (V), dus aangroeiend door de meerwaarde?

M.a.w., waarom scheidt alleen de arbeidskracht meerwaarde, en niet de grondstoffen en de machines, terwijl we toch vaststellen dat zij *vergoed* worden? En waarom zeggen ze niet eenvoudig: het *loon* is de vergoeding van de arbeidskracht en de *winst* is de vergoeding van het kapitaal?

Antwoord:

Zet in een werkplaats machines en grondstoffen, ga op een stoel zitten en kijk wat er gebeurt. Er zal geen atoom meerwaarde ontstaan; zolang de arbeidskracht niet werkt met deze grondstoffen en machines, zal er niet alleen geen meerwaarde ontstaan, maar zal de oorspronkelijke waarde verminderen.

Vraag: hoe komt het dat onder die omstandigheden de kapitalisten zich toch die meerwaarde toe-eigenen?

Antwoord: Dit komt door de specifieke institutionele ruilverhoudingen, waardoor een afpersing van dezelfde aard gebeurt als deze door de slavenhouder of de feodale grootgrondbezitter: niet door fysiek geweld, maar achter het scherm van egalitaire verhoudingen. Het wezen van de toe-eigening van die meerwaarde door de kapitalist houdt op zichzelf geen verband met het wezen van de machine.

Immers, machines zijn geen kapitaal; machines verhogen wel de arbeidsproductiviteit (de eerste chimpansee die met een stok een banaan van de boom sloeg, verhoogde wel zijn arbeidsproductiviteit, maar was geenszins de eerste kapitalist). Kapitaal is niet het resultaat van een technische verhouding, of verhoging van arbeidsproductiviteit.

Kapitaal is: een maatschappelijke verhouding, het zich toe-eigenen van een gedeelte van de vruchten van die verhoogde arbeidsproductiviteit door één maatschappelijke klasse ten gevolge van bepaalde maatschappelijke instellingen.

Laten wij veronderstellen dat er geen kapitalisten zijn, dat de totale massa der producenten zelf in het bezit zijn van de productiemiddelen. Zullen we dan een verhoging van arbeidsproductiviteit krijgen door een verbetering van machines en werktuigen? Ongetwijfeld wel, tenminste wanneer de producenten het de moeite waard achten dit te doen. Maar zal daardoor meerwaarde ontstaan die zich door niemand toegeëigend wordt? Vanzelfsprekend niet. Er zal zelfs geen waardeproductie zijn, want het arbeidsproces is niet meer in privé-arbeid verdeeld. Het enige dat er zal zijn, dat is een verdeling van de gebruikswaarden geproduceerd door de maatschappij, in productiemiddelen en verbruiksgoederen, waarbij de massa van de producenten de procentuele verdeling zal bepalen van de totale productie (nationaal product) in:

- a. technisch steeds betere productiemiddelen
- b. verbruiksgoederen.

Dit heeft met. ruilwaarde en kapitaal niets te maken. Het is louter een *andere vorm van maatschappelijke organisatie* ondanks het feit dat zij eveneens steunt op vermeerdering en verbetering van machines en verhoging van arbeidsproductiviteit.

Vandaar:

Het is de speciale maatschappelijke verhouding waarin deze productiemiddelen het monopolie zijn geworden van één klasse en waarin de klasse van de producenten gedwongen wordt haar arbeidskracht op de markt te verkopen om toegang te hebben tot levensmiddelen en werktuigen, die kapitaal doet ontstaan en aan de kapitaalbezitters de mogelijkheid geeft zich die meerwaarde toe te eigenen.

Het institutioneel verschil tussen de drie productiefactoren: kapitaal (werktuigen), grond, arbeid

- Er zijn monopolistische eigenaars van werktuigen, die slechts toegang tot die werktuigen verlenen, op voorwaarde dat de producenten een gedeelte van hun productie afstaan.
- Er zijn eigenaars van grond, die onder dezelfde voorwaarde slechts toegang verlenen tot die grond.
- Er zijn echter geen eigenaars van arbeid, zoals eigenaars van machines en grond. Er zijn wel arbeiders, waarvan de arbeidskracht hun lichaam, hun geest, hun spieren en hun zenuwen zijn, en die *institutioneel niet in dezelfde situatie zijn*, als de eigenaars van de twee andere productiefactoren.

Vb. Veronderstellen we een maatschappij met drie soorten eigenaars: eigenaars van kapitaal, eigenaars van grond en eigenaars van slaven. We stellen deze drie soorten eigenaars op de markt met dezelfde beginrijkdom tegenover elkaar. In die omstandigheden zouden er gelijkwaardige marktverhoudingen bestaan op grond van institutionele gelijkheid tussen de drie eigenaars: de eigenaar van werktuigen is even afhankelijk van de eigenaar van slaven, als van deze van de grond, en omgekeerd, om een productieproces op gang te brengen.

Hoe zou een werkverdeling in een dergelijke economie geschieden?

- Een aanwijzing hiervoor vinden we in de economie van de zuidelijke staten van de USA tussen 1830 en 1860. Het aandeel aantal dat de eigenaars van werktuigen toevallig is gering in vergelijking met wat er in een kapitalistische economie gebeurt. Hun aandeel wordt dan zo belangrijk, precies omdat de institutionele gelijkheid verdwenen is.

Inderdaad:

- Wanneer de kapitalist de grondrente opgeëist door de grondeigenaar niet betaalt, dan krijgt hij geen toegang tot die grond om zijn fabriek te bouwen, want de grondeigenaar kan en zal wachten.
- maar de arbeiders, die hun lichamelijke (of geestelijke) arbeidskracht te koop aanbieden, kunnen niet wachten, anders sterven zij van honger, en kunnen dus niet onderhandelen in dezelfde zin als de grondeigenaar. Zij zijn door bezitloosheid gedwongen hun arbeidskracht continu te verkopen. Het is dus deze institutionele ongelijkheid die de verdeling van het inkomen tussen lonen en winsten zeer beslissend verandert.

In die gedachtegang is het duidelijk dat wij een heel andere indeling van het inkomen zouden krijgen indien op de arbeidsmarkt de kapitalisten niet zouden staan tegenover bezitloze arbeiders, maar tegenover *arbeiders + geld*.

Inderdaad. Wanneer elke arbeider een gewaarborgd jaarlijks inkomen zou hebben van 100.000 F., los van zijn arbeid, en dan zou onderhandelen met de kapitalist over de verkoop van zijn arbeidskracht dan zou er een maatschappij zijn; die met de huidige geen gelijkens heeft. De winst zou marginaal worden en naar het nulpunt neigen.

Maar die institutionele gelijkheid is er niet, de arbeider kan niet wachten, hij onderhandelt met de kapitalist niet op gelijke voet, maar onder de economische dwang van een continue verkoop van zijn arbeidskracht. Hieruit resulteert een institutionele ongelijkheid, die uit een monopolie van eigendom een *rente-inkomen* doet ontstaan die met het scheppen van waarde geen verband houdt.

De arbeiders die niet veel van marxistische economie afweten; hebben dit instinctief gevoeld, en dit verklaart het ontstaan van de *vakbeweging*.

De hele zin van het ontstaan van de vakbeweging ligt in de betrachting om die institutionele

ongelijkheid tussen arbeider en kapitalist op de arbeidsmarkt ten minste marginaal en periodiek een beetje te milderden: dankzij de weerstandskas, dankzij de werklozensteun, kunnen de arbeiders een beetje wachten; zij zijn niet meer gedwongen hun arbeidskracht elke dag te verkopen, zoals dat honderden jaren het geval was (zie arbeidsmarkt te Venetië, te Gent, te Brugge in de Middeleeuwen, in de 16e, 17e, 18e en begin 19e eeuw).

Hoelang kunnen zij wachten?

Wanneer zij een sterke organisatie hebben, een goed gevulde weerstandskas met veel reserves voor stakingsgeld, dan kunnen zij soms een drietal weken wachten; maar geen jaar of geen twee jaar, zoals de kapitalist dit kan met het stopzetten van de productie (wanneer de prijzen op de markt onvoldoende winst opleveren).

Besluit.

Er is dus geen verdeling van inkomen volgens remuneratie van de productiefactoren, maar op basis van de institutionele ongelijkheid die de kapitalist toelaat zich de meerwaarde, geproduceerd door de arbeider, toe te eigenen.

De abstinente theorie

- De kapitalist is een offervaardig man. Hij verkwist zijn geld niet met luxe-artikelen te kopen (champagne, jacht, vakantiehuis). Integendeel, hij spaart zijn kapitaal, en doet dus een offer van consumptie, aan abstinente.

De kapitalist verdient hiervoor een beloning, want dankzij deze abstinente beschikt de maatschappij over machines en werktuigen en dus over een hoger peil van productiviteit.

Wanneer we echter de consumptie van de arbeiders vergelijken met deze van de kapitalisten, dan komen we tot de eigenaardige vaststelling dat degene die geen verbruiksoffer brengen, het minst verbruiken, terwijl degenen die zogezegd aan abstinente doen, toch van een onbeperkte consumptie genieten.

Verklaring van dit vulgair sofisme

Aan de basis van dit vulgair sofisme ligt de onbewezen voorstelling van het historisch ontwikkelingsproces van de maatschappij, waarbij men uitgaat van de hypothese dat in het begin der tijden alle mensen gelijk waren en over hetzelfde aantal verbruiksgoederen beschikten.

- De vadsige, besmet door de consumptieziekte, hebben hun totale voorraad verbruikt;
- de spaarzame hebben een gedeelte van hun voorraad opgepot, hetgeen hen toeliet, na enkele generaties, hun spaarvoorraad in te ruilen tegen werktuigen, en uiteindelijk een reusachtige kapitaal massa te verzamelen.

Verwerping van dit sofisme

Het kapitaal is niet ontstaan door de ophoping van gespaarde bijkomstige productie bij een bepaalde groep producenten die zo rijk geworden zijn. Kapitaal is in werkelijkheid ontstaan ten gevolge van het feit dat een bepaalde maatschappelijke groep zich de productie van producenten heeft toegeëigend.

Er heeft dus inderdaad een bepaalde vorm van abstinentie op reusachtige schaal plaatsgegrepen, niet in de zin van consumptieoffers, maar van productietoe-eigening.

- de slaven hebben 6/7 van hun productie moeten afstaan en dus niet kunnen verbruiken;
- de lijfeigenen hebben 1/2 van hun productie moeten afstaan en dus niet kunnen verbruiken;
- de arbeiders hebben 1/2 van hun nieuw geproduceerde waarde moeten afstaan en dus niet kunnen verbruiken.

Besluit.

De producenten werden tot *abstinentie* van een groot gedeelte van hun productie gedwongen door de heersende klasse die zich dat gedeelte heeft toegeëigend.

De twee grote theorieën van de economische ontwikkeling

- de theorie die uitgaat van de individuele spaar- en accumulatieprocessen, waarvoor geen enkel historisch bewijs bestaat;
- de theorie die uitgaat van de bewezen vaststelling dat één gedeelte van de maatschappij zich de vruchten van de arbeid van een ander gedeelte heeft toegeëigend.

Resultaat.

Door het afnemen en vergaren van het meerproduct van vele producenten ontstaat er een nieuwe economische situatie. Inderdaad, wanneer iedereen i.p.v. 500 g. brood, 550 g. brood krijgt, is de kans groot dat hij die 550 g. zal consumeren. Wanneer echter enkele tientallen mensen met fysiek geweld die 50 g. brood van 10 miljoen mensen afnemen, dan kunnen zij onmogelijk zelf 500.000 kilo brood consumeren. Maar de accumulatie van het meerproduct van velen in de handen van weinigen, biedt de mogelijkheid de fysieke vorm van dat meerproduct te veranderen, en aldus een economisch groeiproces te doen ontstaan: het omzetten van

graan - - - - graan + zeer vele verschillende luxe goederen - - - -
graan + luxe goederen + werktuigen.

Marxisten loochenen niet dat de privé appropriatie van het meerproduct de grote motor is geweest van de economische vooruitgang en dat o.m. de accumulatie van kapitaal in de kapitalistische maatschappij aan de basis ligt van de industriële ontwikkeling, van de verhoogde arbeidsproductiviteit, e.d.

Maar zij wijzen erop dat deze appropriatie berust, niet op het sparen van eigen productie, maar het zich toe-eigenen van het meerproduct van anderen.

De op de toe-eigening van de meerwaarde berustende accumulatie van kapitaal is de centrale stelling van de marxistische theorie.

De theorie van de grondrente en van de surpluswinsten bij Marx

Enkele fundamentele marxistische definities

De algemene formule voor de waarde van één koopwaar of van alle koopwaren (totale productie)

Deze formule geeft de marxistische opvatting van de samenstelling van het bruto-sociaal product of het inkomen van de maatschappij, zijnde de totale waarde van alle geproduceerde koopwaren.

C = constant kapitaal

V = variabel kapitaal

M = meerwaarde

- constant kapitaal: het gedeelte van het kapitaal dat niet verandert;
- variabel kapitaal: het gedeelte van het kapitaal dat de arbeidskracht zelf reproduceert;
- meerwaarde: bijkomende waarde die bijgeproduceerd wordt, het gedeelte van de nieuw geproduceerde waarde dat zich door de kapitalist wordt toegeëigend.

Drie afgeleide verhoudingen

$$\frac{C}{V}$$

= formule van de organische samenstelling van het kapitaal of de technische verhouding van de levende arbeidskracht tot de dode arbeidskracht of de totale som in waarde van de machines en de grondstoffen waarmee de levende arbeidskracht werkt.

Hoe verder gevorderd de techniek, hoe verder gevorderd de industriële ontwikkeling, des te groter wordt die verhouding, d.w.z. des te groter wordt de organische samenstelling van het kapitaal.

$$\frac{M}{V}$$

= de verdeling van de door arbeidskracht geschapen waarde, tussen kapitaal en arbeid, tussen winst en loon = de meerwaardevoet, of de graad van uitbuiting van de arbeidskracht. Hoe groter V t.o.v. M, des te groter is het gedeelte van de nieuwgeschapen waarde dat bij de arbeider blijft (het noodzakelijke product), en des kleiner is het gedeelte van de arbeidsdag tijdens dewelke de arbeider waarde produceert voor de patroon die deze zich toe-eigent.

Deze verhouding, die vanuit het standpunt van de klasse-analyse, van de analyse van de ontwikkeling van de klasse strijd, vanuit het standpunt dus van de kritiek op de kapitalistische maatschappij, de centrale verhouding is, erkent de kapitalist *niet*.

Zij beschouwt deze grootte als niet bestaande.

$$\frac{M}{C + V}$$

= de verhouding van meerwaarde t.o.v. het totaal voorgeschoten kapitaal, d.i. de winstvoet of de verhouding die de kapitalist interesseert. Vormt de basis van alle kapitalistische verrichtingen: investering, ontwikkeling van het bedrijf, arbeidsorganisatie, poging om meer meerwaarde uit de arbeid te persen.

Deze winstberekening heeft betrekking op de jaarlijkse waarde van de lopende productie, terwijl de officiële statistieken betreffende balansen van kapitalistische vennootschappen de winstberekening weergeven op het totaal geïnvesteerde kapitaal, omvattende de waarde van de lopende productie + de waarde van de stock van 1, 2 of meerdere jaren. Hiermee dient rekening gehouden bij het interpreteren van deze officiële statistieken.

De perequatie van de winst in de kapitalistische productiewijze of het vormen van een doorsnee winstvoet

In een voorkapitalistische economie is het de mobiliteit van de arbeid van de ene vorm van productie naar de andere (vb. bij geringe werkverdeling in landbouwproductie heeft een landbouwersfamilie de keuze of ze meer werkdagen besteedt aan de akkers, of aan de beesten, of aan het spinnen en weven), die bepaalt of we tot maatschappelijk gemiddelde arbeidstijd komen die de waarde van de koopwaar bepaalt.

In een kapitalistische economie: de mobiliteit van de kapitalen tussen de verschillende bedrijfstakken bewerkstelligt in laatste instantie het evenwicht tussen vraag en aanbod.

De prikkel voor de beweging van die kapitalen: niet de maatschappelijke behoeften, maar de winstvoet.

Verklaring:

- het kapitaal vloeit een nieuwe bedrijfstak binnen wanneer de winstvoet daar boven het gemiddelde ligt;
- het kapitaal verlaat een bedrijfstak (zie kolennijverheid in België) wanneer de winstvoet er onder het gemiddelde ligt.

Om te begrijpen hoe de schommelingen van de winstvoet verband houden met de marxistische waardetheorie, nl. dat de waarde van de koopwaren bepaald wordt door de hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke algemene abstracte arbeid die in hen belichaamd ligt, moet het proces van de vorming van de doorsnee winstvoet onderzocht worden.

De vorming van de doorsnee winstvoet

We gaan hierbij uit van een hypothetisch voorbeeld van drie technologisch verschillend uitgeruste bedrijfstakken:

A = voedingsnijverheid, B = textielnijverheid, C = staalnijverheid.

De waarde van de productie zal respectievelijk volgende normen aannemen:

A : 3.000 C + 1.000 V + 1.000 M

B : 4.000 C + 1.000 V + 1.000 M

C : 5.000 C + 1.000 V + 1.000 M

daarbij wordt verondersteld dat voor de ganse nijverheid een vaste meerwaardevoet geldt:

M   1.000

-- = ----- = 1 = 100%

V   1.000

Het fundamenteel verschil tussen de 3 bedrijfstakken ligt in de hoeveelheid waarde geïnvesteerd in het constant kapitaal, nl. men moet meer kapitaal uitgeven voor technologische uitrusting in staalnijverheid dan in textielnijverheid, en meer in textielnijverheid dan in voedingsnijverheid.

Wanneer de koopwaren van deze 3 bedrijfstakken tegen hun rechtstreekse individuele waarde zouden verkocht worden, zou de totale waarde van de productie respectievelijk bedragen:

A : 5.000   B : 6.000   C : 7.000 (C + V + M)

NB. Rechtstreekse individuele waarde: de waarde van de koopwaren, op het ogenblik dat ze de fabriek verlaten, voor dat de concurrentie tussen de kapitalen heeft gespeeld.

Gevolg: de winstvoet is het laagst in de bedrijfstak waar de organische samenstelling van het kapitaal het grootst is, of waar de technische vooruitgang het meest gevorderd is.

$$\text{Winstvoet C} = \frac{1000}{6000} = 16\% \quad \text{Winstvoet B} = \frac{1000}{5000} = 20\% \quad \text{Winstvoet A} = \frac{1000}{4000} = 25\%$$

Resultaten:

- kapitaal zal uit C vloeien naar A, waar de winstvoet het hoogst is;
- wanneer kapitaal binnenvloeit in deze bedrijfstak, groeit de concurrentie waardoor:
  - a. de zwakkere concurrenten uitgeschakeld worden, en de zwakkere concurrenten zijn technisch het zwakst; dus de organische samenstelling van het kapitaal stijgt;

b. de productie wordt door het binnenvloeien van de kapitalen boven de drempel van het evenwicht tussen vraag en aanbod opgedreven, er komt overproductie, de prijzen vallen ten gevolge waarvan de zwakkere producenten uitgeschakeld worden, tot dat punt bereikt wordt waarop de winstvoet van 25% daalt tot een gemiddelde tussen de drie bedrijfstakken, nl. 20%.

NB. Zulke situatie is onmogelijk, omdat hierdoor een grote opschudding tussen de kapitalen zou gebeuren in de zin van uitvloeien van kapitaal van lagere winstvoet-bedrijven, en invloeien van kapitalen in hogere winstvoet-bedrijven.

In werkelijkheid is dit heen- en weer vloeien van kapitalen een bedreiging achter de schermen. De bedrijven met de grootste technische vooruitgang zullen de prijzen op de markt bepalen, zij zullen hun koopwaren verkopen boven hun individuele waarde, precies omdat zij door hun technische vooruitgang een bepaalde monopolie positie bezitten op de markt; de bedrijfstakken met de geringste organische samenstelling zullen gedwongen worden ten gevolge van technische achterstand, hun koopwaren te verkopen beneden hun individuele waarde,

Dus: het is de concurrentie tussen de kapitalen die bepaalt dat in plaats van verschillende winstvoeten in de bedrijfstakken, er één tendentiële gelijkmaking komt van die winstvoet, of m. a. w. er een doorsnee-winstvoet tot stand komt 20%.

Doorsnee-winstvoet: totale geproduceerde meerwaarde of totaal maatschappelijk kapitaal

$$\frac{M(A) + M(B) + M(C)}{C+V(A) + C+V(B) + C+V(C)} = \frac{3.000}{15.000} = 20\%$$

Aldus komt de *vorming van productieprijzen* tot stand, waarbij de waarde van de koopwaar bepaald wordt door de productiekost + doorsnee winstvoet.

We krijgen aldus volgende waarden van productie:

in A : 3.000 C + 1.000 V + 800 pr

800 = 20% van C+V (A) = kapitaal

in B : 4.000 C + 1.000 V + 1.000 pr 1.000 = 20% van C+V (B).

in C : 5.000 C + 1.000 V + 1.0200 pr 1.200 = 20% van C+V (C)
(pr = profijt)

Centrale conclusie uit deze redenering:

De totale som van het profijt = totale som van de meerwaarden (3.000);

De totale som van de productieprijzen (4.800 + 6.000 + 7.200) = totale som van de waarde van de productie van de 3 sectoren.

Wat de concurrentie tussen de kapitalen bewerkstelligt, wat de omzetting van rechtstreekse waarde in productieprijzen bewerkstelligt, is de herverdeling van de geproduceerde meerwaarde tussen de verschillende kapitalistische bedrijfstakken, maar zij kan geen *atoom meerwaarde* meer scheppen dan door de arbeid is geschapen.

Dit is de fundamentele marxistische waardeleer, wanneer we onder waarde verstaan de totale som van de jaarlijkse geëffectueerde werkdagen in een bepaald land, som die vaststaat, hoe men ze ook verdeelt.

Dus: al wat op de markt gebeurt door concurrentie kan tot herverdeling van die waarde leiden, maar kan die waarde op zichzelf noch vergroten, noch verminderen.

Hoe ontstaat in het kapitalistisch stelsel het surplus profijt?

Uitgangspunt: de totale som van de profijten = de totale som van de meerwaarden, die bijna een fysieke beperkte hoeveelheid is, nl. een aantal uren per week dat de arbeid niet zijn loon produceert, maar bijkomstige waarde voor de kapitalist.

Deze meerwaarde wordt uitsluitend geproduceerd en verhoogd in de stoffelijke koopwaren producerende sectoren (industrie, landbouw, ambachtswezen, met inbegrip van gas en elektriciteit).

Wie eigent zich deze geproduceerde meerwaarde toe?

Alle kapitalisten, waaronder dient verstaan:

1. de kapitalisten in de productieve sector of eigenaars van de industriële en agrarische bedrijven.
2. de eigenaars van handelskapitaal.
3. de eigenaars van geldkapitaal.

Eerste categorie: vanzelfsprekend.

Tweede categorie: een gedeelte van het circulerende kapitaal, belegd in grondstoffen en lonen (niet het vast kapitaal belegd in machines en gebouwen), moet in het belang van de industriële kapitalisten zo vlug mogelijk omgezet worden.

Inderdaad, wanneer de kapitalisten door hun arbeiders koopwaren hebben doen produceren, en zij moeten op het ogenblik dat die koopwaren geproduceerd zijn 6 maanden wachten tot die koopwaren worden verkocht, en zij dus terug in het bezit zijn van het voorgeschoten kapitaal, betekent dat zij 6 maanden moeten wachten eer ze de productiecycclus kunnen herbeginnen en dus opnieuw meerwaarde kunnen produceren.

Wanneer de handelaars en de banken dat circulerend kapitaal onmiddellijk reconstitueren,

maken ze een continue productie mogelijk, en dus ook een grotere productie van meerwaarde.

Dus: alle in de tertiaire sector geïnvesteerde kapitalen (handelskapitaal, bankkapitaal, kapitaal in openbare diensten geïnvesteerd, transportkapitaal) krijgen recht op aandeel in de meerwaarde, omdat zij de productie van de meerwaarde versnellen.

NB. In de berekening van de doorsnee-winstvoet is alleen rekening gehouden met het industrieel kapitaal (15.000) terwijl in werkelijkheid het totaal maatschappelijk beschikbaar kapitaal in aanmerking zou moeten genomen worden.

Derde categorie: de totale som van de intresten die voor de geldleningen door de bedrijven betaald worden aan de banken.

Banken zijn centralisatoren van geldkapitaal, waarbij ze aan de depositoren een intrest geven. Deze intrest is ook een gedeelte van de meerwaarde die dus aan al de bezitters van geldkapitaal toevalt (zie discontovoet, lager dan doorsnee-winstvoet).

Het geleende kapitaal dient om bijkomstige meerwaarde te produceren en de intrest die zij moeten betalen moet dus uiteraard kleiner zijn dan de doorsnee-winstvoet, wil de operatie rendabel zijn.

Het ontstaan van een surpluswinst

De industriële surpluswinst

- Het vormen van de doorsnee-winst veronderstelde een situatie van volledige vrije concurrentie, door de wet van vraag en aanbod of vrij heen en weer vloeien van de kapitalen tussen de bedrijven.
- Wanneer er beperkingen ontstaan op die vrije concurrentie, ontstaan er ook beperkingen op de vorming van die doorsnee-winstvoet, waarbij bepaalde kapitalen zich aan die vorming kunnen onttrekken, in die zin dat zij zich een gedeelte van de totale maatschappelijke meerwaarde kunnen toe-eigenen dat hoger is dan de doorsnee-winstvoet.

Omstandigheden die door deze vrije concurrentie beperken:

- a. technologisch monopolie: een bepaalde bedrijfstak bezit monopolie van een bepaald product of productieprocedé dat winstvorming toelaat, hoger dan de doorsneewinst (*monopolierente*).
- b. kartelvorming waarin de *verkoopprijs* van het product wordt bepaald door de producent die de hoogste productiekosten heeft en die ook met lagere productiekosten een surpluswinst oplevert.

Men spreekt van de vorming van *kartelrente*.

Resultaat: de doorsnee-winstvoet van de niet-gemonopoliseerde of niet gekartelde bedrijven zakt (de meerwaarde koek van op het einde van elke jaarproductie is beperkt; wanneer bepaalde bedrijfstakken meer van de koek krijgen, krijgen andere er minder van). **Opmerking: wanneer alle bedrijfstakken gemonopoliseerd zouden zijn, zou het monopolieverschijnsel opgeheven zijn, en zou er terug een doorsnee-winstvoet tot stand komen, vermits het altijd gaat om die vaste, beperkte, eens geproduceerde koek. Monopolie-surpluswinst veronderstelt noodzakelijkerwijze dat er niet-gemonopoliseerde bedrijven zijn, en dat de gemonopoliseerde bedrijven zich een gedeelte van de meerwaarde toe-eigenen die in de niet-gemonopoliseerde bedrijven wordt geproduceerd. Men merkt dit verschijnsel op in de jaarverslagen van de balansen van de bedrijven, waar winsten van 15% voorkomen tegenover winsten van 4%.**

Agrarische surpluswinsten of grondrente

Uitgangspunt: niet volmaakte concurrentie voor de prijsvorming op de markt en niet volmaakte concurrentie voor wat betreft het heen en weer vloeien van kapitalen tussen de verschillende bedrijfstakken.

a. Situatie van structureel tekort aan landbouwproducten:

Dit is een situatie waarbij de afzet van de totale productie, met inbegrip van de productie op de slechtste gronden apriori verzekerd wordt van verkocht te worden (vb. in de meeste West-Europese landen tussen 1780 en 1860, ogenblik waarop de massaproductie van goedkope landbouwproducten uit de USA, Canada, Australië naar de Europese markt begon te komen).

Deze situatie is dezelfde als deze van de kartelrente situatie. De bedrijven met de laagste arbeidsproductiviteit en dus met de hoogste productiekosten, gaan de marktprijzen bepalen, op basis van de doorsnee-winst, terwijl de betere bedrijven een surpluswinst (differentiële rente) gaan realiseren, die zal worden afgehouden door de grondeigenaar wanneer de kwaliteit van de grond oorzaak is van de grotere productiviteit, en die een twistappel zal worden tussen de grondeigenaar en de kapitalistische producent, vooral wanneer de grotere productiviteit niet door de kwaliteit van de grond, maar door grotere kapitaalinvesteringen veroorzaakt wordt.

Voorbeeld:

Gegeven drie akkers A, B, en C, met een uniforme investering van 10.000 goudfrank met een geldende doorsnee winstvoet van 20% en waarvan de productie uitgedrukt wordt in kwintalen graan.

Deze akkers produceren in een situatie van structureel tekort aan voedingsproducten. Gevolg, de productieprijs of marktprijs van de productie van de 3 akkers zal bepaald worden door de productiekosten van de minst vruchtbare akker.

= 10.000 l + 20 % doorsneewinst

= 12.000 Fr

= 150 Fr per kwintaal

	Investering	Kwintalen	Totale verkoopprijs tegen 150 F./kwintaal	Doorsnee winst	Differentiële rente
A	10.000	80	12.000	2.000	—
B	10.000	100	15.000	2.000	3.000
C	10.000	120	18.000	2.000	6.000

De differentiële rente is het gevolg van het feit dat door het structureel tekort aan voedingswaren er een marktsituatie ontstaat waar de productieprijs wordt bepaald door de minst vruchtbare gronden. De differentiële rente is dus hetzelfde als de kartelrente, het is een surplus-profijt dat toegeëigend wordt door de meest vruchtbare gronden.

Conclusie.

Enkel en alleen in een situatie van structureel tekort aan voedingswaren zal de differentiële rente ontstaan op alle akkers, met uitzondering van de minst vruchtbare.

Bij grotere concurrentie zullen de landbouwprijzen dalen en dus ook de differentiële rente, die zelfs kan verdwijnen. Het produceren op de minst vruchtbare akkers zal niet meer renderend zijn, zodat ze uit de productie verdwijnen (In België en andere landen is dit een werkelijkheid geworden in de jongste 30 jaren. Minister Snoy, toen hij secretaris-generaal was van het ministerie, zei in een boosaardige voordracht dat 3/4 van de akkergrond in West-Europa zouden moeten geconverteerd worden in parken en wouden, want het is niet meer renderend bij de geldende wereldmarktprijzen van graan de productie voort te zetten).

b. Situatie waarin structureel tekort aan landbouwproducten gepaard gaat met absolute

renteheffing door de grondbezitter.

Voorwaarde van doorsnee-winstvoet is het vrij in- en uitvloeien van kapitaal binnen de verschillende bedrijfstakken. Dit is niet moeilijk in de landbouw, zolang veralgemeend privé-eigendom van beperkte hoeveelheid beschikbare grond bestaat. De eigenaar kan de kapitalist weren zolang deze geen bepaald aandeel heeft in de meerwaarde die de kapitalist op de grond gaat produceren.

In de 19e eeuw spraken de kapitalisten van afpersing in dit verband.

Deze grondrente wordt absolute grondrente genoemd.

Welk is de bron van de absolute grondrente?

De meerwaarde die door de landbouwproducenten wordt verwezenlijkt.

Opdat zij zou kunnen ontstaan moet de meerwaardevoet hoger liggen dan de meerwaardevoet in de nijverheid.

	Geïvestigeerd kapitaal (I.K.)		Winstvoet
landbouw	30.000	20.000 C + 10.000 V + 10.500 M	$\frac{10.500}{30.000} = 35\%$
nijverheid	50.000	40.000 C + 10.000 V + 10.000 M	$\frac{10.000}{50.000} = 20\%$

Dit was de feitelijke toestand van het kapitalisme van het begin van de industriële revolutie tot heden (1750-1950), waarbij:

- Organische samenstelling van het kapitaal geringer was in de landbouw dan in de nijverheid (Meer machines in de nijverheid dan in de landbouw).
- Meerwaardevoet in de landbouw groter was dan in de nijverheid (grotere uitbuiting in de landbouw dan in de nijverheid).

Wanneer de gronden zouden genationaliseerd zijn (geen sociale eis, maar een typisch burgerlijke eis van alle burgerlijke economie vanaf het begin der 19e eeuw) zou er een totale perequatie van de winstvoet zijn tussen industrie en landbouw.

De totale meerwaarde van de landbouw en nijverheid (20.500) zouden een geheel vormen en verdeeld worden tussen alle kapitalisten. Maar dit is onmogelijk door het scherm van de grondbezitters, die op grond van de levensnoodzakelijkheid van de landbouwproducten, een rente eisen van landbouwkapitalisten.

Gevolg:

Op de totale waarde C+V+M of 40.500 ontvangt:

a. de kapitalist: 36.000, zijnde 30.000 I.K. + 20% winst (= 6.000 winst)

b. de grondbezitter: de rest zijnde 40.500 - 36.000 = 4.500 winst = absolute grondrente.

Voltooiing van het cijfervoorbeeld met invoering van de absolute grondrente:

De landbouwproducten worden verkocht met 20% winst op productiekosten van de minst vruchtbare akker + 15% absolute grondrente:

	I.K.	kwintaal	T.V.P. 20% I.K. = D.W. 15% I.K. = A.R.	V.P./k		D.W.	Dif. R.	A.R.
				13.000				
A	10.000	80	13.500	$\frac{13.000}{80} = 168.75$		2.000	—	1.500
B	10.000	100	13.875			2.000	3.375	1.500
C	10.000	120	20.250			2.000	6.750	1.500

De voorwaarde opdat de absolute rente zou kunnen ontstaan is niet alleen het monopoliebezit van een beperkte hoeveelheid grond, maar ook het feit dat de minst vruchtbare akkers de productieprijs bepalen. Bij relatieve overvloed van landbouwproducten zullen:

- de landbouwprijzen dalen;
- de absolute rente beginnen te verdwijnen (grondverhuur is niet meer renderend; dus zelf produceren om doorsnee winst te behouden);
- akkers A doorsnee-winst verliezen en uit de productie verdwijnen.
- absolute rente beperkt worden, zodat het moeilijk wordt in de landbouw om, op basis van gescheiden eigendom en gescheiden bedrijf, te produceren.

Vandaar: Grote bedrijfsconcentraties zoals in de USA die zelf de grond bezitten.

Theoretisch probleem in de uiteenzetting

Vraag: Zijn al deze redeneringen in strijd met de marxistische waardeleer, nl. dat de waarde van de koopwaren wordt bepaald door de hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke arbeid nodig om ze te produceren?

Historisch antwoord:

Historisch heeft men gezegd dat het 3e deel van Das Kapital in tegenstelling zou staan met het 1e deel.

In het eerste deel staat de waardeleer formule. In het derde deel staan al deze gecompliceerde berekeningen. Een hele reeks van beroemde burgerlijke economen, van Böhm-Bawerk tot Pareto, hebben beweerd dat wanneer Marx moest verklaren wat er in het kapitalisme werkelijk gebeurde, en dus naar complexere redeneringen diende over te gaan, hij de simpele formules van Das Kapital heeft moeten opgeven en andere formules heeft moeten uitwerken.

In 1939 verscheen de eerste publicatie van zijn werk "Kritiek der Politische Ökonomie" dat voltooid werd voor hij Das Kapital had geschreven. Hierin kwamen deze gecompliceerde berekeningen reeds voor, hetgeen de controversie oplost.

Logisch antwoord:

Vanuit analytisch standpunt reduceert zich het hele probleem op het kernbegrip van de waardeleer formule; nl. *maatschappelijk*.

Het is de hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke arbeid die de waarde van een koopwaar bepaalt.

Welk is nu de hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke arbeid?

- In de eenvoudige voorkapitalistische koopwarenproductie was dit een apriori gekende grootheid. In de keure van het ambacht staat geschreven hoeveel uren arbeid aan een bepaald product dient besteed.
- In de complexe kapitalistische productiewijze is deze hoeveelheid ongekend. Hij weet niet of hij juist op de doorsnee gemiddelde maatschappelijke productiviteit werkt, of hij eronder is of erboven.

Hij weet dit steeds a posteriori, nadat de markt hem bewezen heeft welke prijs hij voor de producten krijgt en welke de verhouding is tussen zijn totale inkomsten en uitgaven.

Wanneer hij juist zijn doorsneewinst heeft gekregen, kan hij concluderen dat hij het, juist getroffen heeft, en op de doorsnee productiviteit heeft gewerkt. Heeft hij surpluswinst dan heeft hij maatschappelijk noodzakelijke arbeid gespaard. Boekt hij verlies, dan heeft hij maatschappelijk noodzakelijke arbeid verkwist.

(Ter vergelijking: de vlijtige, snelle, de vadsige schoenlapper uit de ambachtstijd).

De maatschappij vergoedt alleen maatschappelijk noodzakelijke arbeid, d.i. arbeid geleverd onder de juiste maatschappelijke doorsnee-verhoudingen van productiviteit.

Conclusie:

De gecompliceerde berekeningen zijn geen afwijking, maar de voor kapitalistische productiewijze typische toepassing van de marxistische waardetheorie.

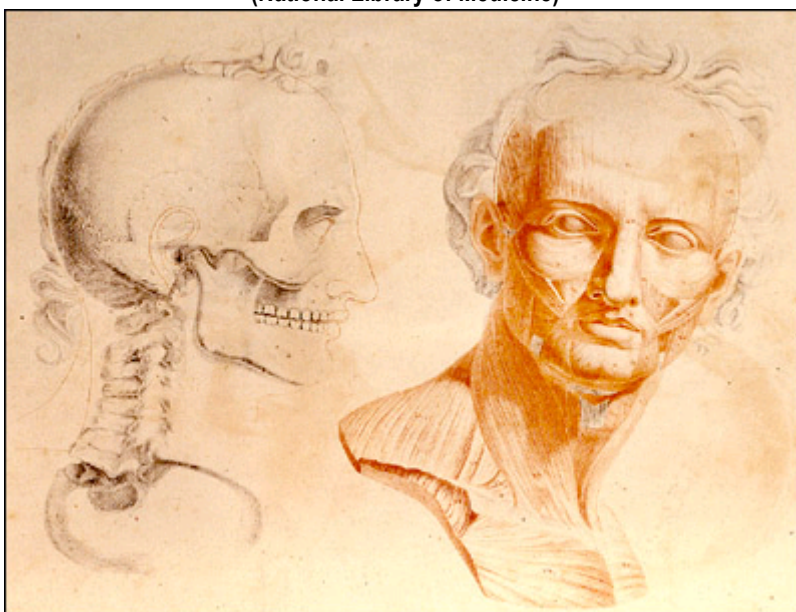
Waarom typische toepassing?

Omdat het kapitalisme juist wordt gekenmerkt door gedurende verandering van de technologie en de techniek, resulterend in een voortdurende verandering van doorsnee productiviteit, waardoor het *onmogelijk* is a priori te bepalen welk bedrijf, welk technisch procédé, welke combinatie van productiefactoren de juiste doorsnee productiviteit treft.

Dit blijkt pas uit het eind balans van het bedrijf:

- meer winst dan de doorsnee - winst = besparing van maatschappelijke arbeid;
- minder winst dan de doorsnee - winst = verkwisting van maatschappelijke arbeid.

Anatomie du gladiateur combattant, Parijs 1812, Jean-Galbert Salvage
(National Library of Medicine)

De geldtheorie bij Marx

Dit hoofdstuk is vermeld, maar niet opgenomen in deze cursus.

Illustrations of dissections..., Londen 1867, George Henry Ford
(National Library of Medicine)

De bewegingswetten van het kapitalisme bij Marx

DE VARIABELE VERHOUDINGEN VAN DE GROOTHEDEN C, V, M VAN DE ALGEMENE FORMULE VAN ELKE KOOPWAAR C+ V+ M

Kapitalistische productie is een productie voor een anonieme onbeperkte markt onder de verhoudingen van privé-eigendom van productiemiddelen. Die twee kenmerken, anonieme onbeperkte markt en privé-eigendom van de productiemiddelen, bepalen de concurrentie.

- Geen enkele producent weet vooraf of hij de ganse maatschappelijke vraag kan voldoen, hij weet niet wat andere firma's op de markt gaan gooien van gelijkwaardige of substitutie producten van zijn eigen productie.

Vandaar: Voortdurende dwang van de concurrentie.

Hoofdoorzaken van de concurrentie: de onbepaaldheid van de markt en de privé-eigendom van de productiemiddelen, en niet de manier waarop de koopprijzen worden bepaald.

Inderdaad, zelfs wanneer alle koopprijzen uniform zouden zijn, zal de concurrentie nog spelen, door andere middelen, zoals verlaging van de kostprijzen, of publiciteit, die de verdeling van de markt zouden beïnvloeden.

Eerste ontwikkelingswet van het kapitalisme

- Het enige fundamenteel middel voor een kapitalistische maatschappij om niet voorbijgestreefd te worden door de concurrentie, is het voortdurend postvatten in de eerste rijen van de technologische vooruitgang. Zij moeten een *marge van productiviteit en technologische vooruitgang* t.o.v. alle andere concurrentie. Dit laat toe plots de prijs te drukken zonder de winstmarge te verlagen, een marktbeheersende positie te veroveren, een andere markt te veroveren, in gunstige positie een kartel te sluiten. De marxistische economische theorie ziet in de gedurige revolutie van de technische productievoorwaarden de belangrijkste ontwikkelingswet van het kapitalisme.

- Vanaf het Communistisch Manifest (1847) verschijnt in alle geschriften van Marx het leidmotief dat het kapitalisme door een gedurige omwenteling van de technische productievoorwaarden, een gedurige omwenteling van de techniek van de arbeidsproductiviteit zal teweegbrengen en daardoor die arbeidsproductiviteit ononderbroken zal verhogen.

De verklaring van de dynamiek van het kapitalisme ligt essentieel in het spel van de concurrentie, die een permanente economische dwang uitoefent op de kapitalistische firma's om te investeren, om techniek en arbeidsproductiviteit te verhogen.

Vermits al deze vormen van economische dwang geïstitutionaliseerde productieverhoudingen of geïstitutionaliseerde klasseverhoudingen zijn, worden ze door de mensen niet meer aangevoeld als dwang, maar als een normale situatie aanvaard (zie Marx: Verinnerlichung van de economische dwang).

NB. Eén van de centrale stellingen van Lenin, een hele omwenteling van maatschappelijke en economische verhoudingen moet men teweegbrengen opdat die inwendige aanvaarding van die marktverhoudingen als normale verhoudingen van economische dwang zouden verdwijnen. Nieuwe gewoonten moeten de plaats innemen van oude gewoonten.

Tweede ontwikkelingswet voortspruitende uit de eerste

In antwoord op de vraag: hoe kunnen de kapitalisten die voortdurende verhoging van arbeidsproductiviteit en technische vooruitgang verwezenlijken? Er is maar één middel om gedurig de arbeidstechniek te verbeteren, nl. door de verbetering van de arbeidsinstrumenten, hetgeen in laatste instantie gerealiseerd wordt door de aankoop van moderne machines. Dit vergt steeds meer constant kapitaal, dus verhoging van C.

Vandaar:

De eerste variabele die de dynamiek van het kapitalisme bepaalt is de groei van de organische samenstelling van het kapitaal, uitgedrukt in de formule

$$\frac{C2}{V2} \Rightarrow \frac{C1}{V1} \quad 1 \text{ en } 2 = \text{tijdseries}$$

2^e productie cyclus $\Rightarrow$ 1^e productie cyclus Cyclus van 10 jaar bv.

Twee marginale beperkingen op de tweede ontwikkelingswet dienen ingevoerd:

1. arbeidsproductiviteit kan ook verhoogd worden door verbetering van de arbeidsorganisatie met de bestaande productiemiddelen. Dit kan op bepaalde ogenblikken van de kapitalistische productiecycclus een belangrijke rol spelen, o.m. wanneer de lonen zeer sterk zijn gestegen en wanneer er een bepaald tekort is aan geldkapitaal op de markt door te hoge interestvoet; dan zijn er niet veel mogelijkheden om de stijgende lonen door de aankoop van nieuwe machines tegen te houden, en zoekt men derhalve naar een verhoging van de arbeidsproductiviteit door arbeidsbesparende reorganisatie (C/V verhoogt doordat V verkleint).

2. De verhouding C/V = verhouding van geldwaarden. Er is een samenloop van omstandigheden mogelijk waarbij de modernisering van de arbeidsinstrumenten kan samenvallen met een constant blijven of zelfs een verlaging van C/V wanneer nl. de arbeidsproductiviteit in de machines producerende sector hoger ligt dan de arbeidsproductiviteit in de verbruiksgoederensector, zodat de machines goedkoper worden (zie rol van prosperiteit na WO II in de westerse kapitalistische landen).

Derde ontwikkelingswet van het kapitalisme

Concurrentie door verhoging van de arbeidsproductiviteit, steeds duurdere machines, leidt tot concentratie (illustreert de profetische visie van marxisme).

Ontleding van enkele kenmerken van deze concentratie.

- Concurrentie betekent steeds negatie van het privé-eigendom of *onteigening* (hegeliaans klinkende formule).

NB. het begrip 'eigendom' heeft een dualistische inhoud:

a. juridische eigendomstitel

b. beschikkingsmacht over kapitaal (productiemiddelen)

– Discussie: vanuit juridisch standpunt zijn de 2 miljoen aandeelhouders van American Telegraph & Telephone System eigenaars van 1/2.000.000 van de 20 miljard dollar actief kapitaal bezit.

Marxistische visie: een aandeel is niet pro rata bezitstitel op het totaal actief van de

maatschappij, maar is enkel een vordering op een pro rata aandeel in de toekomstige winst (standpunt dat reeds naar voren komt in de vonnissen van handelsrechtbanken in bepaalde landen).

Vanuit de economische realiteit bekeken, is het vanzelfsprekend zo dat elk van de twee miljoen aandeelhouders niet over een pro rata 1/ 2.000.000 beschikkingsmacht over dat kapitaal bezit. De beschikkingsmacht is per definitie geconcentreerd bij de beheerraad. De aankoop van aandelen impliceert overdracht van de beslissingsmacht over het eigen kapitaal aan de beheerraad van de betrokken vennootschap.

In die zin is concentratie van kapitaal, voornamelijk door het scheppen van naamloze vennootschappen, een middel om de beschikkingsmacht over reusachtige kapitalen van een groot aantal bezitters te concentreren in de handen van een zeer klein aantal bezitters. Aldus is deze grote massa van aandeelhouders onteigend, niet in de juridische zin van het woord, maar in de economische zin, omdat zij geen beschikkingsrecht meer hebben over hun eigen kapitaal.

- *Andere vorm van onteigening*: de concurrentie van de kapitalen leidt tot opslorping of failliet van de zwakkere kapitalisten door de sterkere.

Besluit: Concurrentie → Concentratie → Concurrentie op hoger vlak

Het minimumkapitaal nodig om een nieuw concurrerend bedrijf op te richten verhoogt steeds ten gevolge van de verhoging van C, waardoor toegang tot de kapitalistische bedrijfssectoren wordt versperd.

Parenthesis: "Dit speelt minder in de handels- en dienstverlenende sectoren, waar met beperkt kapitaal een kleine handelszaak of dienstzaak kan geopend worden. Dit verschijnsel gaf aanleiding tot de vorming van een belangrijk halfproletariaat dat de doorbraak van de arbeidersbeweging in Vlaanderen bijv. jaren heeft afgeremd (landbouw + fabrieksarbeid; kleine handelszaak + fabrieksarbeid).

Na opheffing van grendelwet op grootwarenhuizen, gaan de kleine handelszaken achteruit, waardoor het halfproletariaat tot zuiver proletariaat omgevormd word, zodat er een strijdvaardiger arbeidersbeweging ontstaat in sommige kleine steden van Vlaanderen.

Vierde ontwikkelingswet: concurrentie tussen kapitalisten en arbeiders

De formule:
$$\frac{C2}{V2} > \frac{C1}{V1} \quad \text{Houdt in dat} \quad C2 + V2 > C1 + V1$$

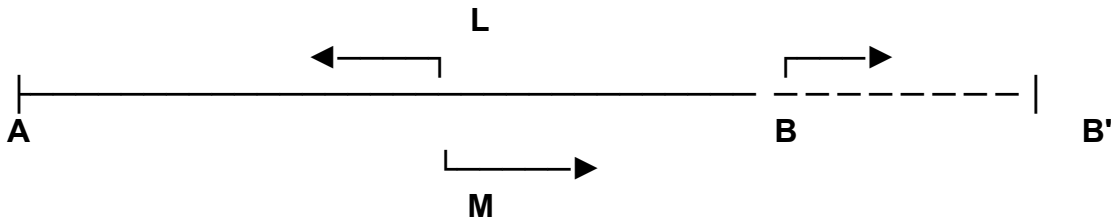
De economische dwang door concurrentie tot gedurige investeringen in technologische vernieuwing tot verhoging van de arbeidsproductiviteit heeft als voorwaarde een gedurige accumulatie van het kapitaal. De accumulatie van kapitaal komt van accumulatie van meerwaarde. Vandaar de economische dwang om de totale hoeveelheid van meerwaarde permanent te verhogen.

De totale waarde die door de arbeider geproduceerd wordt, wordt bepaald door de lengte van de arbeidsdag. Die totale waarde vervalt in twee delen:

- een eerste deel waarin de arbeider de waarde van zijn loon reproduceert
- een tweede deel waarin hij meerwaarde produceert.

Om die meerwaarde te verhogen bestaan er twee middelen voor de kapitalist:

- verlenging van de arbeidsdag;
- verkorting van het eerste deel of de noodzakelijke loonproducerende arbeid.

LM - loon meerwaardegrens

AB - lengte arbeidsdag

ALM - noodzakelijke loonproducerende deel

LMB - meerwaarde producerende deel

B-B' - verlenging arbeidsdag

LM-A - verkorting noodzakelijke arbeid

LM-B - verlenging van loonproducerende deel

Vandaar:

De strijd om de verdeling van de door de arbeider geschapen meerwaarde tussen de arbeider en de kapitalist is de elementaire inhoud van de klasse strijd.

Maar, het zou foutief zijn deze strijd als een zuiver politiek-maatschappelijk probleem te stellen, in de zin van:

- hoe sterker de arbeiders zijn, hoe meer LM verschuift naar rechts;
- hoe zwakker de arbeiders zijn hoe meer LM verschuift naar links.

In werkelijkheid dient de krachtsverhouding tussen de strijdenden gezien te worden in functie van economische verhoudingen en economische processen.

Concurrentie tussen de kapitalisten resulteert in concurrentie tussen de arbeiders. Vermits deze laatsten institutioneel zwakker zijn, hetgeen betekent dat zij gedwongen zijn hun arbeidskracht continu onmiddellijk te verkopen om in hun levensonderhoud te voorzien, is de verhouding van concurrentie onder de arbeiders dodelijk voor het bepalen van het arbeidsloon. Zolang de concurrentie bestaat, zullen de lonen de neiging vertonen te dalen, en de arbeidsduur de neiging te stijgen, hetgeen gedurende een lange periode het geval is geweest. Zie de *beruchte wet Le Chapelier*, gestemd in 1792, het hoogtepunt van de Franse revolutie, die een kapitalistische revolutie is geweest.

Juridisch voorwendsel: formele gelijkheid van de burgers.

Men verbiedt coalities onder kapitalisten (ambachten, gilden en corporaties) dus, om alle mensen gelijk te stellen voor de wet, moet men ook coalities van arbeiders verbieden.

Zie "de wet in haar soevereine macht behandelt alle burgers gelijk en verbiedt het aan de armen zowel als aan de rijken onder de bruggen te slapen": Anatole France.

In Engeland is dit verbod het eerst omvergeworpen, omdat geoordeeld werd dat openlijke coalities te verkiezen waren boven illegale en verdoken organisaties.

Door het vormen van vakbonden trachten de arbeiders de concurrentie onder de werknemers uit te schakelen, door hun arbeidskracht *niet meer individueel maar collectief* te verkopen. De collectieve organisatie wordt aldus een middel om de economische en institutionele ongelijkheid tussen patroons en arbeiders te herstellen (discussie tussen één arbeider en patroon = krachtenverhouding 1/1.000)

- Zo ontstaat de politieke economie van de arbeiders geplaatst tegenover de politieke economie van de burgerij. De politieke economie van de burgerij proclameert *concurrentie* als heilig beginsel; de politieke economie van de arbeidersklasse proclameert daarentegen de *solidariteit* als een fundamenteel beginsel (zie Marx).

Tegenwoordig wordt dit fundamenteel beginsel opnieuw in vraag gesteld in volksbewegingskringen:

Participatie = vereenzelviging van de belangen van arbeidersgroepen met de belangen van individuele firma's, hetgeen de solidariteit van de arbeidersklasse, geplaatst tegenover het patronaat, verbreekt, met terugkeer naar de uitgangssituatie van de arbeidersbeweging, nl. de verbroekeling van de arbeidersklasse.

De economische voorwaarde voor het vormen van efficiënte vakbonden: geringe werkloosheid.

Het aantal werklozen mag niet te hoog zijn omdat het mechanisme dat het collectief arbeidsaanbod efficiënt doet functioneren de staking is, of de voorlopige collectieve weigering de arbeidskracht te verkopen, dit om de ondernemer-koper te dwingen bepaalde collectieve voorwaarden in te willigen. Dit is onmogelijk wanneer een groot aantal werklozen bereid is hun arbeidskracht individueel - om den brode - te verkopen, tegen elke prijs.

Vandaar twee belangrijke constanten, die in de geschiedenis van het kapitalisme te onderkennen zijn, en die het wezen van de vakbond typeren bij grote werkloosheid:

1. zwakte van de vakbonden;
2. corporatieve vakbonden (vakbonden beperkt tot vakarbeiders) die protectionistisch staan t.o.v. de eigen groepsbelangen van de collectiviteit.

Zie Amerikaanse corporatieve vakbond der geschoolde bouwarbeiders = arbeidersaristocratie: vakbonden - 30u/week; 1972: 1 miljoen Belgische fr. per jaar, collectief verdrag 1972 - 100% achter de republikeinse partij-voorstanders oorlog in Vietnam, tegenstanders van negers in bouwbedrijf, dit wegens aanbodstijging; zie Le Monde).

Bronnen van werkloosheid:

Werkloosheid is functie van twee factoren.

1. Aanvankelijk, tot op een bepaald punt van de economische ontwikkeling, betekent het ontstaan van de kapitalistische productiewijze dat er meer arbeidsplaatsen worden opgeheven dan er nieuwe geschapen worden. Vb. Eén van de hoofdoorzaken van de grote ellende in onze gewesten (1845-1847) wordt doorgaans toegeschreven aan het mislukken van de aardappeloogst, een toevallige oorzaak dus.

De werkelijke oorzaak was een economische: de grote meerderheid van de meerderheid van de bevolking in West en Oost-Vlaanderen was werkzaam in de huisnijverheid, verbonden met de landbouw (vlasnijverheid). Het kapot maken van de huisnijverheid door de grote moderne Gentse en Kortrijkse industriële weverijen en spinnerijen, heeft Vlaanderen toen gemaakt tot een ontwikkeld land.

Idem in India, Noord-Afrika en vele gebieden, gedeelten van de vroegere derde wereld, die een oplossing vond in de combinatie van landbouw en huisnijverheid, die door de stedelijke industrialisatie geen inkomen meer had en aldus een geweldige industriële arbeidskrachtenreserve vormde waaruit de kapitalisten konden putten, en die op de arbeidslonen drukte.

2. de ontwikkeling van het kapitalisme zelf (ongeveer de belangrijkste bron).

Werkloze arbeiders kunnen twee soorten van mensen zijn:

- a) boeren, mensen werkzaam in de huisnijverheid, handwerkers die hun afzetmarkt verliezen door concurrentie van de grote nijverheid;
- b) industriële arbeiders die door de machine uitgeschakeld worden.

Dit ontwikkelingsproces omvat:

Groeiende arbeidsproductiviteit, groeiend gebruik van machines, duurdere technologie = groeiende vervanging van levende arbeiders door dode machines, met als eindpunt, volledige automatisatie.

NB. Het proces van de industrialisatie met invoering van vervanging door machines, kan paradoxaal gepaard gaan met verhoging van het absolute aantal tewerkgestelden.

Dit is dan het resultaat van de *extensieve industrialisatie* of het verbreden aan de basis van de kapitalistische nijverheid. (Frankrijk, Italië, Japan voor de tweede wereldoorlog = half-industriële landen; na de tweede wereldoorlog: verbreding van industrialisatie). In reeds volledig geïndustrialiseerde landen (USA) vermindert de absolute tewerkstelling.

Het fundamenteel middel om de kostprijs te verlagen en de winsten te verhogen, is het sparen van loonkosten.

Dit betekent niet alleen *substitutie van V door C*, maar substitutie van V door C *bij gelijktijdige verhoging van de winst*.

In een socialistische economie zou men, ter besparing van menselijke arbeidsinspanningen, ook een machine kopen, wanneer de waarde van de machine gelijk zou zijn aan de waarde van de loonbesparing.

Kapitalistische economie: prijs machine is kleiner dan de loonbesparing. Dus : winst.

Socialistische economie: prijs machine = loonbesparing. Dus is de winst door substitutie = 0.

Macro-economisch beschouwd, kan men niet inzien hoe een kapitalistische maatschappij, waar alle firma's arbeidskracht trachten te vervangen door machines, een collectief resultaat zouden bekomen waar meer arbeiders zouden tewerkgesteld zijn dan tevoren.

De resultante van het industrialisatieproces en van het machinaal vervangingsproces zal leren of er op lange termijn een groei of een daling van de werkloosheid plaatsgrijpt.

Historische tendensen

- In het Westen: vanaf eerste industriële omwenteling (1750 -1870) een seculaire groei van werkloosheid gepaard met daling van de lonen; vanaf 1870: daling van de werkloosheid, gepaard met stijging van lonen (met uitschakeling van korte conjunctuurschommelingen);
- In de Derde wereld (globaal gezien): tegenovergestelde ontwikkeling tot 1870, daling werkloosheid door huisnijverheid en landbouw combinatie. Vanaf 1880, sterke stijging van werkloosheid plus daling van de lonen.

Het Westen heeft zijn werkloosheid geëxporteerd.

- In de vorm van koopwaren die bepaalde voor-kapitalistische productievormen en tewerkstellingsvormen hebben kapot gemaakt;
- In de vorm van emigratie van arbeidskrachten van een Europees industrieel reserveleger vanaf de tweede helft van de 19e eeuw (= potentiële werklozen).

Grote discussie in de Angelsaksische landen over de wetten die het loonpeil bepalen.

1- *Loonfondstheorie*: loonpeil is gebonden aan demografische verschijnselen (Ricardo en Lasalle);

2- *Marx*: het percentage van de lonen van de arbeidende bevolking in het nationaal inkomen, is uitsluitend afhankelijk van de klassenstrijd. De macht van de vakbonden heeft bewerkt, dat ondanks grote werkloosheid, de lonen blijven stijgen (vb. Engeland).

Nouveau recueil d'ostéologie et de myologie, Toulouse 1779, Jacques Gamelin
(National Library of Medicine)

De inwendige tegenstellingen van het kapitalisme

De wet van de tendentiële val van de doorsnee winst

Herhaling.

$C + V + M =$ totale waarde van elke koopwaar of van de ganse productie.

$C =$ constant kapitaal, of het gedeelte van die waarde dat niet verandert;

$V =$ variabel kapitaal, of het gedeelte van die waarde dat men betaalt voor de aankoop van de arbeidskracht die nieuwe waarde schept;

$M =$ meerwaarde, of het gedeelte van die waarde dat door de arbeidskracht aan het bestaande kapitaal wordt toegevoegd.

De tendens tot verhoging van de organische samenstelling van het kapitaal wanneer $C_1, C_2, C_3 =$ tijdserie is dan zal

$$\frac{C_1}{V_1} < \frac{C_2}{V_2} < \frac{C_3}{V_3}$$

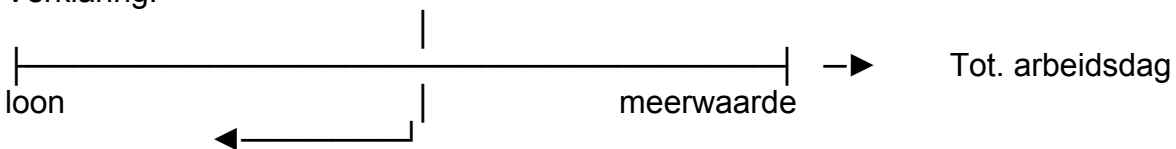
C groeit in verhouding tot V , een steeds groter gedeelte van het kapitaal wordt uitgegeven voor de aankoop van machines, gebouwen en grondstoffen en een steeds kleiner gedeelte voor de aankoop van arbeidskracht.

We weten dat C geen nieuwe waarde schept. Het gevolg dat C een steeds groeiend gedeelte vormt van het totale kapitaal moet er toe leiden dat de winstvoet

$$\frac{M}{C+V}$$

daalt (= overijlde conclusie, omdat de grootte van M niet alleen afhangt van de grote van V , maar ook van de verhouding M/V of de meerwaardevoet).

Verklaring:

Bij verschuiving naar links zal de groei van de breuk

$$\frac{M}{V}$$

de groei van de breuk

$$\frac{C}{V}$$

neutraliseren, met als resultaat dat

$$\frac{M}{C+V}$$

gelijk blijft.

Dus: een groei van de meerwaardevoet compenseert de sterkere groei van C in vergelijking met V .

NB. De verdeling door de verticale tussen loon en profijt houdt verband met een *proportie*, en niet met de absolute levensstandaard. De levensstandaard reproduceert alleen de hoeveelheid koopwaren en diensten die de arbeider verbruikt, en houdt aldus verband met de arbeidsproductiviteit.

Wanneer de arbeidsproductiviteit in de verbruiksgoederensector zo snel groeit dat in 3u. tijd de arbeider meer verbruiksgoederen produceert dan vroeger in 4u, dan kan de levensstandaard groeien, niettegenstaande de arbeider thans 5u meerwaarde produceert voor de kapitalist tegenover 4u vroeger.

Dus M/V kan groeien ondanks stijgende levensstandaard.

Vraag: Is het mogelijk dat op zeer lange termijn de breuk M proportioneel groeit tot de breuk C/V?

Neen, want achter C/V steekt een verhouding van de totale waarde van de gekochte machines en de totale waarde van de gekochte arbeidskracht.

De breuk C/V is onbegrensd en kan tot in het oneindige groeien. V kan volledig wegvallen, terwijl C verder blijft groeien (toestand van volledige automatisatie).

Kan op dezelfde wijze de breuk M oneindig groeien?

Neen, want achter M steekt de verdeling van de *nieuw geschapen* waarde door de levende arbeidskracht. Wanneer V verdwijnt valt M op nul (machines kunnen geen nieuwe waarde scheppen).

Twee krachten begrenzen de groei van M/V.

1. de absolute grens, bestaande in het feit dat de arbeider toch altijd een zekere tijd zal nodig hebben om zijn loon te reproduceren;

1. het feit dat de totale tewerkstelling in de productie begint achteruit te gaan.

Men kan niet uitgaan in de richting van een groei van C/V (richting van de automatisatie) en terzelfder tijd meer en meer arbeiders hebben die in de productie werkzaam zijn. De tewerkstelling zal op een bepaald punt van die ontwikkeling absoluut teruggaan of zal de arbeidsduur radicaal moeten teruggaan (van 40 naar 35, naar 30 enz.). De groei van de meerwaardeproductie wordt aldus ook beperkt door het afnemen in absolute cijfers van het totaal aantal geproduceerde werkuren. Dit resulteert onvermijdelijk uit de logica van de breuk C/V.

Het is onmogelijk te tenderen naar een meer geautomatiseerde nijverheid en terzelfder tijd een groei van het absolute aantal geproduceerde werkuren.

Uiteindelijk zal de breuk M/V minder groeien dan de breuk C/V, zodat het onvermijdelijk wordt dat de doorsnee-winstvoet de neiging vertoont te vallen, m.a.w.:

$$\frac{M3}{C3 + V3} < \frac{M2}{C2 + V2} < \frac{M1}{C1 + V1}$$

Dit verschijnsel is door Marx geformuleerd als de *wet van de tendentiële val van de doorsnee-winst*.

Wat betekent het begrip tendentiële wet?

- Tendentiële wetten zijn wetten die in de sociale wetenschappen geen strikt causale verbanden uitdrukken, maar alleen grote historische richtingen van de ontwikkeling aantonen.

- Er kunnen evenwel ook tegentendensen zijn, zodat de concrete resultaten voor elk tijdperk het gevolg zijn van het ineenwerken van die twee wetten in tegenovergestelde

richting.

Welke zijn de tegenwerkende factoren die het achteruitgaan van de breuk $M/C+V$ tegenwerken, tegenhouden of soms in tegenovergestelde richting omwerpen?

Eerste tegenwerkende factor (die de gevolgen van de breuk neutraliseert) is de absolute groei van de massa van de meerwaarde, van de tewerkstelling, de absolute expansie van de kapitalistische economie.

We beschouwen twee tijdperken van de kapitalistische nijverheid: 1850 en 1960.

De doorsneewinstvoet is gevallen van 15% tot 7%.

15% op kapitaal van 1 miljard. Dus winst = 150 miljoen.

7% op kapitaal van 10 miljard. Dus winst = 700 miljoen (ongeveer x 5)

Dus: de negatieve gevolgen van de val van de winstvoet worden geneutraliseerd door de gevoelige groei van het totaal kapitaal, en dus van de geweldige groei van de totale meerwaarde.

Restrictie: De factor groei van de totale meerwaarde t.o.v. de totale massa kapitaal kan niet onbeperkt de gevolgen van de daling van de winstvoet tegen houden.

- Een hele reeks van fundamentele mechanismen van de burgerlijke maatschappij dreigen niet meer te functioneren wanneer de winstvoet te sterk daalt. Vb. In Engeland voor WO gold onder de bankiers de formule: "Engeland kan alles dulden, behalve het zinken van de interest onder de 2%".

In deze situatie garandeert het bezit van kapitaal geen inkomen meer. Een groot gedeelte van de burgerlijke klasse wordt verplicht haar kapitaal op te eten, hetgeen een evolutie in de richting van proletarisatie veroorzaakt.

Er bestaat een verhouding tussen doorsneewinstvoet en doorsnee interestvoet. Gans het kredietstelsel steunt op het verschil tussen winstvoet en interestvoet; in de zin van winstvoet interestvoet, waardoor het de kapitalist mogelijk wordt geld te ontlenen voor investeringen.

Wanneer dit verschijnsel verdwijnt, zal het niet meer interessant zijn met krediet te werken zodat een groot gedeelte van het maatschappelijk kapitaal, dat thans voor de circulatie van het krediet dient, niet meer zal deelnemen aan de verdeling van de meerwaarde.

- De meerwaarde bepaalt niet alleen het betalen van interesten aan vadsige kapitalisten, maar ook de valorisatie van de geïnvesteerde kapitalen.

Een voorbeeld.

Kapitaal = 100 miljard.

Meerwaarde = 1 miljard

Winstvoet = 1%

Dit betekent dat de groei van het kapitaal onmogelijk is geworden want:

$M/C + V$ is niet alleen de verhouding van winst maar ook de fundamentele groeiproportie van het kapitalistisch stelsel.

Inderdaad: kapitalistische groei = accumulatie van kapitaal.

M = enige bron van accumulatie van kapitaal

$C + V$ = totale som van het kapitaal

$M / C + V$ = maximum economische groei, of maximum accumulatievoet die mogelijk is.

Dit zijn evenwel slechts projecties van abstracte aard en op zeer lange termijn. Inderdaad, in de huidige situatie af te leiden uit de investeringsvoet van het bnp is men nog verwijderd van die geprojecteerde 1%.

Vb. - investeringsvoet = 15% in de traagst groeiende kapitalistische landen (Engeland);

- investeringsvoet = 30% in de snelst groeiende kapitalistische landen (Japan en West-Duitsland

omstreeks 1950).

Tweede tegenwerkende factor: de plotse radicale daling van de waarden van de machines en van de grondstoffen, terwijl de lonen niet in dezelfde mate dalen.

Ter herinnering: C/V , deze verhouding is een verhouding van waarden, niet een numerieke verhouding. C = waarde van de grondstoffen en van de machines, V = waarde van de jaarlijkse loonsom.

Dus: de verhouding C/V kan ondanks technische vooruitgang gelijk blijven of zelfs vallen, wanneer de waarde van de machines en de waarde van de grondstoffen plots dalen, terwijl de lonen niet zo sterk dalen.

Verklaring: We gaan uit van de formule

$$\frac{C}{V} = \frac{C_f}{V} + \frac{C_c}{V}$$

C_f = fixe constant kapitaal (machines + gebouwen)

C_c = circulerend constant kapitaal (grondstoffen)

1) C_c/V

Vraag : Is het mogelijk dat er plots een radicale val van de waarde van de grondstoffen optreedt ten gevolge van technische vooruitgang?

Dit verschijnsel is niet alleen mogelijk, maar het greep reeds twee keer op grote schaal plaats ten gevolge van technische omwentelingen in de grondstoffen productie. Tussen 1880 - 1900, door het invoeren van kapitalistische methodes in de productie van grondstoffen in de derde wereld, meer bepaald door de massale inschakeling van machines ter vervanging van de voorkapitalistische methodes. En na de tweede wereldoorlog (Korea-boom). Door de massale substitutie van natuurlijke grondstoffen door goedkopere kunstmatige grondstoffen (nylon i.p.v. katoen en wol; plastic i.p.v. hout, glas en metaal).

Resultaat : radicale verlaging van de breuk C_c/V , implicerend een stabilisatie of verlaging van de breuk C/V .

2) C_f/V

Achter deze verhouding gaat schuil een verhouding tussen de groei van de arbeidsproductiviteit in de machinebouwsector, en de groei van de arbeidsproductiviteit in de verbruiksgoederensector.

Inderdaad, wanneer door een technologische omwenteling de arbeidsproductiviteit in de machinebouw een sprong maakt t.o.v. deze in de verbruiksgoederensector, dan kan de waarde C_f/V gelijk blijven, ondanks een verhoging van de hoeveelheid ingeschakelde machines.

Dit gebeurde eveneens na de tweede wereldoorlog (derde industriële omwenteling).

Resultaat: de breuk C/V groeide aldus veel minder dan men normaliter zou mogen verwacht hebben.

Derde tegenwerkende factor: rationalisatie in de tewerkstelling = groei van M/V .

In C/V is V niet alleen lonen maar ook de totale loonsom, die functie is van de totale tewerkstelling. Wanneer door rationalisatie deze tewerkstelling terugloopt, kan daardoor: 1° het doorsnee-loon van het verminderd aantal arbeiders stijgen;

2° C/V ook stijgen, terwijl de totale winstvoet $M/C + V$ niet sterk achteruitgaat omdat de rationalisatie ten gevolge van technologische vooruitgang ook betekent een plotse radicale groei van M/V .

Meer algemeen, het goedkoper worden van het constant kapitaal, de groei van de arbeidsproductiviteit in de sector die het constant kapitaal produceert (machineproductie, grondstoffenproductie) kunnen de tendentiële val van de winstvoet tegenhouden omdat ze rechtstreeks de groei van C/V tegenhouden.

Vierde tegenwerkende factor, en historisch belangrijkste: de buitenlandse handel of het binnendringen van het kapitaal in minder ontwikkelde bedrijfstakken, gewesten of staten, waardoor de doorsnee-winstvoet verhoogt.

Dit geldt:

- voor het binnendringen in achtergebleven gewesten van één land;
- voor het binnendringen in achtergebleven takken van de economie van één land;
- voor het binnendringen in achtergebleven landen van de wereld.

Reden, een minder industrieel en technologisch ontwikkeld gebied of bedrijfstak kenmerkt zich door een groter aantal van handenarbeid waaruit resulteert een hogere waarde van V en dus een lagere waarde van de breuk C/V .

Wanneer kapitaal binnen dringt in deze achtergebleven sectoren, dan incorporeert het in de kapitalistische productiewijze een massa nieuw kapitaal in een lagere organische samenstelling van het kapitaal, waardoor de doorsnee samenstelling wordt verlaagd, en de doorsnee winstvoet verhoogd.

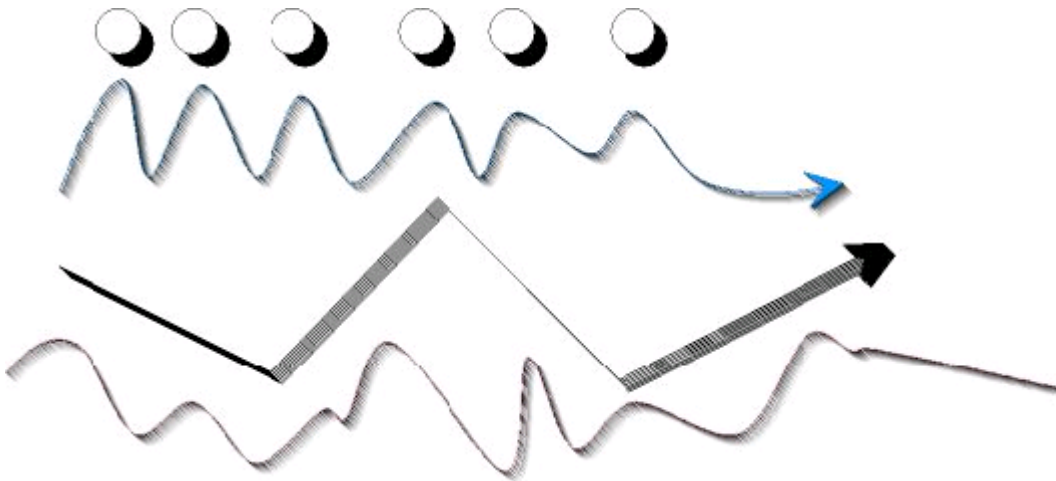
Daarbij komt nog dat in minder ontwikkelde landen de meerwaardevoet hoger ligt ten gevolge van de lage lonen.

Besluit: Deze vier factoren, de groei van de massa van de meerwaarde, de plotse verlaging in waarde van het vaste constante en het circulerende constante kapitaal, de rationalisatie in de tewerkstelling, het binnendringen van nieuw kapitaal in de minder ontwikkelde bedrijfstakken, gewesten of staten, kunnen tijdelijk de tendentiële val van de doorsnee-winstvoet tegenhouden.

Hoe is de werkelijke fluctuatie van de doorsnee-winstvoet?

De werkelijke fluctuatie van de doorsnee-winstvoet wordt weergegeven door de resultante van 1) de algemene vaststelling dat de doorsneewinstvoet de neiging heeft te dalen, en 2) de tegenwerkende factoren.

Deze resultante vertoont zeer tegenstrijdige ontwikkelingen die met elkaar in verband moeten gebracht worden.

We onderscheiden *drie tijdsramen*.

1. *De industriële cyclus.*

- 19e eeuw, eerste helft 20e eeuw: doorsnee van 7 à 10 jaar (crisis 1913-1920-1929-1937)
- 2e helft 20e eeuw (na WO II): doorsnee 5 jaar (recessie 1945-1953-1957-1960-1969 / uitzondering: oorlog in Vietnam).

2.

Beweging winstvoet op lange termijn (Kondratieff - grosso modo 50 jaar)

1847 - 1876 expanderende grondtoon (ook Lenin-Trotsky)

1876 - 1893 stagnerende grondtoon (ook Schumpeter)

1893 - 1913 expanderende grondtoon

1913 - 1945 stagnerende grondtoon

1945 - 1965 expanderende grondtoon

1965 - ... lagere groeivoet

Interpretatie: tijdens lange periodes expanderende grondtoon zijn korte fasen van recessie mogelijk waar de winstvoet daalt; zoals er ook tijdens de periodes van stagnerende grondtoon kortere fasen mogelijk zijn waar de winstvoet stijgt.

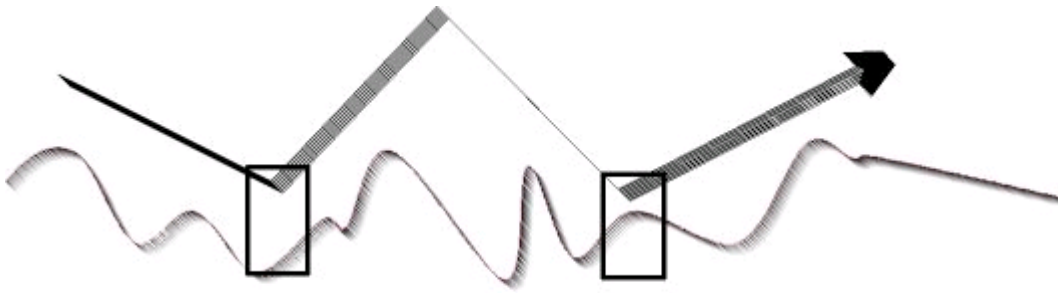
Dus, in een cyclus van lange termijn (25 jaar) met expanderende grondtoon zal de stijging van de winstvoet tijdens de periode van hoogconjunctuur sterker zijn, en de daling van de winstvoet tijdens de recessie, zwakker. In een cyclus van lange termijn met stagnerende grondtoon zal het stijgen van de winstvoet tijdens de periode van hoogconjunctuur geringer zijn, en zal het dalen van de winstvoet tijdens crisissen en recessie dieper zijn en langer duren.

3.

Plotse overgang van dalende naar stijgende winstvoet.

Moeilijker te begrijpen is het verschijnsel van een plotse stijging van de winstvoet, nadat hij voor een lange periode de neiging scheen te hebben meer en meer te dalen, de plotse overgangen dus van een gedurende lange periode dalende naar een voor een lange periode stijgende winstvoet.

(Mandel is de eerste auteur die dit verschijnsel systematisch analyseerde en verklaarde).

Plotse overgang
(rechthoeken) van dalende
naar stijgende winstvoet

De verklaring ligt in de hele analyse die i.v.m. de tendentiële val van de winstvoet hoger gemaakt werd.

Concrete historische situaties van plotse overgangen van lange winstdaling naar winststijging

1° 1847

2° 1890

3° 1945 - staan in verband met technologische omwenteling waardoor een plotse radicale waardevermindering van C, gepaard ging met een plotse radicale verhoging van de meerwaardevoet, resulterend in een plotse verhoging van de winstvoet.

De tendentiële wet van de val van de winstvoet speelt dus uiteindelijk slechts op zeer lange termijn.

Wanneer we de winstvoet van 1800 vergelijken met de winstvoet van 1970 (blauwe lijn) lijkt het geen twijfel dat hij lager is in 1970. De blauwe lijn staat evenwel niet in tegenstelling met de roze lijn, die in feite de fasen van versnelling van economische groei in het kapitalisme weergeeft.

Elk van deze fasen van plotse versnelling van economische groei valt samen met een fase van technologische omwenteling, van industrialisatie, van plotse verhoging van de meerwaardevoet.

De marxistische conjunctuur en crisistheorie

Vorige les: Conjunctuurschommelingen in het kapitalisme moeten bekeken worden vanuit het standpunt van de waardeproductie en van de accumulatie van kapitaal, en niet vanuit het standpunt van fysieke productieschommelingen die daarvan slechts het gevolg zijn.

Analyse van het productieproces i.v.m. conjunctuurschommelingen

Reproductieproces = de verhouding tussen een tweede volledige productiecyclus van het kapitaal en de eerste, de verhouding tussen de derde en de tweede, enz...

Basisformule van het kapitaal: $G - K - G (G + m)$
Geld - koopwaar - geld + meerwaarde

Formule onder kapitalistische productiewijze:

$$G - K \begin{array}{l} / \quad C \\ \backslash \\ V \end{array} \quad K' - G' \quad (G + M)$$

K' of productieproces = de totale in de koopwaren vastgelegde waarde die groter is dan de oorspronkelijke waarde.

Reproductieproces: de manier waarop het kapitaal, op het einde van een cyclus van productie en realisatie van meerwaarde blijkt te zijn gereproduceerd.

Onderzoek van de 2 belangrijkste vormen van reproductie

- *Eenvoudige reproductie:* In dit geval blijft het gereproduceerd kapitaal op het einde van de reproductie *ongewijzigd* en begint de tweede productiecyclus met $G_2 = G_1$
- *uitgebreide reproductie:* in dit geval wordt het gereproduceerd kapitaal op het einde van de reproductie *groter* en begint de tweede productiecyclus met $G' > G$ ($G' = G +$ gedeelte van M)

Doel van de hele reproductiecyclus: het oorspronkelijk kapitaal te doen aangroeien met een meerwaarde (M). Deze meerwaarde kan geheel of gedeeltelijk opgebruikt worden door improductieve consumptie van de heersende klasse (luxeartikelen ($M\&$)).

1. $M = M\&$: de tweede reproductiecyclus begint met

$$G_1 = G_2 = G_3$$

$$K_1 = K_2 = K_3$$

$$K'_1 = K'_2 = K'_3$$

2. $M > M\&$: een gedeelte van de meerwaarde wordt toegevoegd aan het oorspronkelijk kapitaal om de tweede reproductiecyclus te beginnen $G_3 > G_2 > G_1$.

Dit geaccumuleerd gedeelte van de meerwaarde splitst zich in $M\& =$ aangroei van $C = \Delta C$ (gedeelte van M besteed aan aankoop van bijkomstige productiemiddelen)

$M?$ = aangroei van $V = \Delta V$ (gedeelte van M besteed aan bijkomstige lonen voor bijkomstige arbeiders). [Het rode vraagteken staat voor een onleesbaar teken in de originele tekst].

Het hele spel van de reproductie en van de conjunctuurschommelingen berust op het verdelen van de *totale productie* in twee sectoren, de sector van productiemiddelen (1), en de sector van verbruiksgoederen (2).

De waarde van de productie van deze twee sectoren = $C + V + M$

$$1 = C1 + V1 + M1$$

$$2 = C2 + V2 + M2$$

We gaan onderzoeken wanneer dit stelsel in evenwicht is, in de eenvoudige reproductie, met $M = M\&$; in de uitgebreide reproductie, met $M > M\&$.

NB. Het bepalen van de evenwichtsvoorwaarde impliceert het bepalen van de voorwaarden van evenwichtsverbreking.

1 Het eenvoudig reproductieproces, evenwichtsvoorwaarde in geval $M = M\&$

Het stelsel is in evenwicht wanneer de vraag naar verbruiksgoederen, die ontstaat uit de productie van productiemiddelen gelijk is aan de vraag naar productiemiddelen, die ontstaat uit de productie van verbruiksgoederen.

Of, wanneer sector 1 een vraag naar producten van sector 2 doet ontstaan dat gelijk is aan de vraag naar producten van sector 1 die ontstaan is uit de productie van sector 2.

Of, inkomens ontstaan in de productie van sector 2 voor producten van sector 2 moet gelijk zijn aan de inkomens ontstaan in de productie van sector 2 voor producten van sector 1.

NB. Er wordt hierbij geen rekening gehouden met de *inwendige circulatie* van de twee sectoren, d.i. datgene wat circuleert in de productiesector zonder deze sector te verlaten.

De evenwichtsformule in geval van eenvoudige reproductie waarbij $M = M\&$

Welke is de totale vraag naar verbruiksgoederen die ontstaan is uit de productie van productiemiddelen?

Uitgangspunt = de waarde van de productie van de sectoren 1 en 2.

$$1 = C1 + V1 + M1$$

$$2 = C2 + V2 + M2$$

A. De totale vraag naar verbruiksgoederen die ontstaat in sector 1 = $V1 + M1$

Inderdaad, $V1$, of alle lonen betaald aan de arbeiders in sector 1 worden omgezet in verbruiksgoederen. $M1$ omvat per definitie ($M = M\&$) de totale meerwaarde (wordt omgezet in verbruiksgoederen)

B. De totale vraag naar productiemiddelen die ontstaat in sector 2 =

(Stuk tekst kwijt)

Dankzij een behulpzame lezer: B. De totale vraag naar productiemiddelen die ontstaat in sector 2 = C_2
--

Inderdaad om verder te produceren in sector 2 moeten de producenten constant kapitaal vernieuwen (grondstoffen en machines), waarvan de waarde = C_2 omdat de ganse meerwaarde (M) per definitie in consumptie is opgebruikt ($M = M\&$).

Besluit: de evenwichtstoestand veronderstelt

$$A = B \text{ of } \boxed{V1 + M1 = C2}$$

2 De evenwichtsformule in geval van uitgebreide reproductie waarbij $M > M\&$

Uitgangspunt: de waarde van de productie van de sectoren 1 en 2

$1 = C1 + V1 +$	$M\&1$	$M\beta 1$	$M\& : \text{ in productie verbruikt gedeelte van } M$
			$M\beta : \text{ geaccumuleerd in constant kapitaal } (\Delta C)$
		$M\gamma 1$	$M\gamma : \text{ geaccumuleerd in variabel kapitaal } (\Delta V)$
$2 = C2 + V2 +$	$M\&2$	$M\beta 2$	
		$M\gamma 2$	

A. De totale vraag naar verbruiksgoederen die ontstaat in sector 1

$V1 + M\&1 + M\gamma 1$	$V1 : \text{ loon van arbeiders dat omgezet wordt in verbruiksgoederen}$
	$M\&1 : \text{ winst kapitalisten die omgezet wordt in verbruiksgoederen}$
	$M\gamma 1 : \text{ bijkomstige lonen die omgezet worden in verbruiksgoederen}$

B. De totale vraag naar productiemiddelen die ontstaat in sector 2

$C2 + M\beta 2$	$C2 : \text{ vernieuwing van machines en grondstoffen}$
	$M\beta 2 : \text{ kapitaal uitgegeven aan bijkomstige productiemiddelen om de verdere productie te verzekeren.}$

Evenwichtsformule:

$$A = B \text{ of } \boxed{V1 + M\&1 + M\gamma 1 = C2 + M\beta 2}$$

Deze voorwaarde is de voorwaarde van het groeiproces onder kapitalistische productiewijze. OF: Een stelsel is in evenwicht wanneer wederzijds vraag en aanbod van koopwaren tussen de verschillende sectoren in evenwicht zijn.

De verklaring van de conjunctuurschommelingen

In laatste instantie is de oorsprong van de conjunctuurschommelingen het verbreken van die evenwichtsformule. Vermits de kapitalistische economie gekenmerkt wordt door anarchistische marktverhoudingen, omdat geen enkele firma vooraf precies weet welke de vraag naar haar producten is, dat niemand vooraf kan bepalen of de hoeveelheid gepresteerde arbeid in zijn onderneming maatschappelijk noodzakelijke arbeid is, dan is het duidelijk dat het in werkelijkheid absoluut toevallig en hoogst uitzonderlijk kan zijn dat die evenwichtstoestand verwezenlijkt wordt.

Het blinde samenspel van duizenden economische agenten kan niet permanent dat evenwicht verwezenlijken.

De normale toestand, zoals die de laatste 200 jaar tot uiting kwam in de economische geschiedenis van het kapitalisme is, ofwel een toestand van oververhitting (V A), ofwel een toestand van overproductie (A V).

Besluit: conjunctuurschommelingen vinden hun oorsprong in laatste instantie in evenwichtsstorings in wederzijdse vraag en aanbod tussen de verschillende productiesectoren (zie inherente disproportionaliteit van de kapitalistische productiewijze).

Onderscheid tussen voorkapitalistische en kapitalistische crisissen

- In de voorkapitalistische maatschappij ontstaat een crisis wanneer er een fysiek gebrek aan producten is. Het zijn crisissen van *onderproductie van gebruikswaarden* (door oorlog, pest, mislukte oogst)
- Kapitalistische crisissen zijn crisissen van *overproductie van ruilwaarden*, hetgeen betekent dat het onmogelijk is die goederen te verkopen aan hun oorspronkelijke ruilwaarde met inbegrip van de doorsneewinst.

Beroemde paradox:

- In voorkapitalistische economie gaat het slecht omdat er te weinig fysieke goederen zijn.
- In kapitalistische economie gaat het slecht omdat er schijnbaar te veel fysieke goederen zijn.

Courante oplossing: vernietiging van fysieke goederen (koffie, koeien, boter, enz...)

NB. De oorzaak ligt in overproductie van de ruilwaarden, of de onmogelijkheid om bij een gegeven productie de doorsnee-winst te realiseren, en dus niet in de overproductie van fysieke goederen als dusdanig.

Wat is een crisis?

Simplistische verklaring van tendentiële overproductie in het kapitalisme (zie Sismondi). De arbeiders alleen produceren. De overweldigde meerderheid van de verbruikers zijn loontrekkende (arbeiders en bedienden). Opdat de productie in evenwicht zou zijn, zou het aandeel van die loontrekkende in het nationaal inkomen ongeveer moeten gelijk zijn aan het aandeel van de loon- en weddetrekkenden in de totale bevolking. Dit is nooit het geval, want de neiging van het kapitalisme is om die M zoveel mogelijk te vergroten. Vermits de arbeiders de overweldigende meerderheid van de verbruikers uitmaken, maar niet hetzelfde overweldigende aandeel hebben in het nationaal inkomen, is er altijd een gedeelte van de productie waarvoor er geen kopers zijn (overproductie). Vandaar de permanente neiging tot overschot van verbruiksgoederen, en de oorsprong van dat overschot is M. Het gedeelte van de waarde van het geproduceerde inkomen dat niet aan de massa van de verbruikers toekomt vertegenwoordigt een massa goederen die niet gebruikt worden.

Waarom is dit een simplistische verklaring van de fundamentele tendens naar overproductie in het kapitalisme?

De verklaring hiervoor ligt in de verdeling zelf van de totale productie in die twee fundamentele sectoren en in de definitie zelf van kapitalistische productiewijze.

Kapitalistische productiewijze per definitie is een productiewijze waarin de arbeiders geen productiemiddelen kopen, maar alleen verbruiksgoederen, en waarin het aandeel van sector 1 in de totale productie bestendig stijgt. Wanneer men zegt dat de arbeiders niet alles wat zij produceren kunnen kopen, vermits zij slechts 65% van het nationaal inkomen krijgen in de vorm van lonen, gaat men stilzwijgend uit van het feit dat de meerderheid van de goederen uit verbruiksgoederen bestaan, hetgeen onjuist is. In werkelijkheid bestaat de fundamentele tendens van het kapitalisme in de verhoging van

C t.o.v. V, betekent ook een gedurige verhoging van de productie van sector 1 t.o.v. productie van sector 2, of m.a.w. een gedurige verhoging van het proportioneel aandeel van de productiemiddelen in het nationaal inkomen t.o.v. het proportioneel aandeel van de verbruiksgoederen.

We kunnen dus zeggen:

- De oorsprong van de overproductie ligt niet in het feit dat de arbeiders niet alles kunnen kopen;
- De oorsprong van de overproductie kan alleen liggen in het feit dat de vraag naar verbruiksgoederen, bepaald door het inkomen van de arbeiders, zich proportioneel niet op dezelfde wijze ontwikkelt als de productiecapaciteit van verbruiksgoederen.

Omgekeerd, het gedeelte van de totale inkomens, vertegenwoordigd door de productie van sector 1 is een kleiner gedeelte dan het gedeelte van het totaal inkomen dat vertegenwoordigd wordt door de productie in sector 2.

Het gaat dus om de vergelijking van de aangroei van de vraag naar productiemiddelen en van de productie van de productiemiddelen, met de aangroei van de vraag naar verbruiksgoederen en van de productie van de verbruiksgoederen.

Waarom zit de echte moeilijkheid?

Zie Böhm-Bawerk & Marginalisten. Hoe meer het kapitalisme zich ontwikkelt, hoe meer men op een onrechtstreekse wijze verbruiksgoederen produceert.

Het doel van elke *productie* is in laatste instantie *verbruik*. Maar in tegenstelling met de rechtstreekse productie van verbruiksgoederen der voorkapitalistische productiewijze, kenmerkt de kapitalistische productiewijze zich door een meer en meer onrechtstreekse productie van verbruiksgoederen. De marginalisten noemden dit verschijnsel "the round about way of production".

vb.: productie van plastieke schoenen impliceert: machinebouw voor olieraffinaderijen, voor de petrochemische nijverheid ter productie van plastieken grondstof, voor de verwerking van grondstof tot schoeisel.

- Deze onrechtstreekse productie, bestaande uit het produceren van productiemiddelen om nieuwe productiemiddelen te produceren; kan omvangrijk zijn, jaren duren en enorme kapitalen opsloppen, maar ergens moet die reeks eindigen in het produceren van verbruiksgoederen voor de laatste gebruiker.

Dit enorm investeringsproces, deze enorme verhoging van productiecapaciteit van de maatschappij, impliceert noodzakelijkerwijze een verhoging van de productiecapaciteit van de verbruiksgoederen.

Men kan niet sector 1 op een reusachtige manier ontwikkelen, zonder dat de productiecapaciteit van sector 2 groeit.

Niet in dezelfde proportie, want dan zou het kapitalisme in permanente crisis verkeren. Want de fundamentele tendens is dat de breuk C/V groter wordt, en dan wordt mutatis mutandis ook de breuk 1/2 groter.

De stijging van de productiecapaciteit van sector 1, een stijging van de productiecapaciteit van sector 2 technologisch bepaald, onafhankelijk van het al of niet stijgen van de lonen.

Er bestaat een technisch coëfficiënt tussen de ontwikkeling van de productiecapaciteit van 1 en de ontwikkeling van de productiecapaciteit van 2. Bv. invoeren in de Amerikaanse auto-industrie van nieuwe techniek van transfer-machines (Renault - Fiat - Volkswagen), dan impliceert dit productieseries van 1 miljoen auto's per jaar, wil de nieuwe techniek rendabel zijn.

Zie Marx "De accumulatie van het kapitaal heeft tot gevolg een neiging tot onbeperkte uitbreiding van de productiecapaciteit, inclusief deze van verbruiksgoederen, die periodisch stuit op de grens van de koopkracht van de bevolking."

Belangrijke inwendige contradictie van kapitalistische productiewijze

Om in de concurrentie gelijke tred te houden met de concurrent, moet de breuk C/V gedurig aangroeien. Om ze te doen groeien moet M/V eveneens groeien, maar tegelijkertijd mag de breuk 1/2 niet op dezelfde wijze groeien ten gevolg van het bestaan van de technische coëfficiënt.

Dus, de productiecapaciteit van verbruiksgoederen dreigt op een onbeperkte wijze te groeien, terwijl te gelijktijd de koopkracht voor verbruiksgoederen slechts op een beperkte wijze kan groeien, door de dwang tot accumulatie van het kapitaal, door de dwang de breuk M/V te doen groeien.

Wanneer is er hoogconjunctuur?

Slechts bij het samenvallen van twee voorwaarden, nl.

1° Een groeiende markt voor productiemiddelen en verbruiksgoederen.

2° Een groeiende of stabiele hoge winstvoet.

Tussen deze twee voorwaarden kan zeer vlug een conflict ontstaan, ofwel een markt die niet meer kan groeien zonder vermindering van de winstvoet (overproductie); ofwel een situatie waarbij de winstvoet niet meer kan groeien zonder een inkrimping van de markt.

Vandaar het nutteloze van de twee scholen van raadgevers die het kapitalisme op de schouders klopt wanneer er recessie dreigt.

- De *vakbeweging*, oplossing van overproductie ligt in de verhoging van de lonen, ter opslorping van de overproductie.

Repliek van de kapitalist: Oorzaak van de crisis ligt in de daling van de winstvoet, wanneer ik meer loon betaal, kan ik niet meer investeren en ga ik helemaal failliet.

- De *sluwe*, de crisis komt omdat de winstvoet daalt, dan moet ge de lonen dalen of blokkeren.

Repliek van de kapitalist, deze raad is niet veel verstandiger dan deze van de vakbeweging. Want bij verlaging van de lonen zullen nog minder goederen verkocht worden.

De beide raadgevers halen twee aspecten van éénzelfde werkelijkheid uit elkaar. De enen veronderstellen dat men alleen produceert om te verkopen en vergeten dat men in het kapitalisme alleen maar produceert om te verkopen met winst.

De andere geloven dat men in het kapitalisme alléén maar investeert om een theoretische winstvoet te verhogen, en hierbij vergeten zij dat om dit te bekomen, de goederen eerst en vooral verkocht moeten worden.

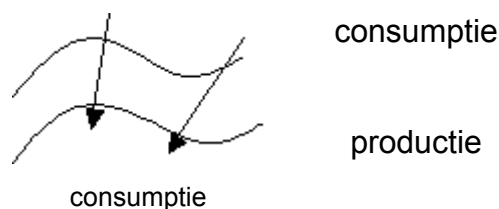
Schema van de ontwikkeling van de twee sectoren

Basis van de redenering: de ongelijke ontwikkeling van de twee sectoren, voortspruitend uit het wezen zelf van de kapitalistische economie.

Uitgangspunt: Toestand op het einde van een recessie.

Kenmerken van de recessie:

- a. Onvolledige tewerkstelling of werkloosheid met blokkade van de lonen. Bv. Duitsland tijdens recessie 1966-1967, kende stagnatie van de lonen na ononderbroken stijging van de lonen gedurende 15 jaar. Deze recessie werd gedeeltelijk door de patroons geprovoceerd om de stagnatie van de lonen verwezenlijken.
- b. Teruggang van de globale vraag.
- c. De recessie werkt sterker in sector 1 dan in sector 2, omdat de vraag naar vele verbruiksgoederen minder elastisch is.

Eén van de functies van de recessie bestaat erin de stocks die te sterk zijn gegroeid, te doen verdwijnen. De productie van verbruiksmiddelen gaat terug, tot op een bepaald ogenblik een punt wordt bereikt dat lager is dan het lopend verbruik. Dus: productie < verbruik.

Gevolg, het mechanisme voor herstel van evenwicht tussen vraag en aanbod treedt in werking: de stocks beginnen te verdwijnen, de prijzen worden gestabiliseerd, de investeringen stijgen.

We krijgen een ommekeer in de productie van de gebruiksgoederen voor er een omwenteling gebeurt in de sector van de productiemiddelen.

Aanvankelijk is er dus slechts een verhoging van de productie in sector 1.

Naarmate deze productie opgevoerd wordt, gaat men nieuwe arbeiders aanwerven, de totale vraag begint te stijgen, en dit onder voorwaarden van rentabiliteit die zeer gunstig zijn voor het kapitaal nl. stijgende verkoopprijzen, maar stabiel blijvende lonen ten gevolge van drukking van de werkloosheid.

- Onder dezelfde werklozendruk gaat de arbeidsintensiteit en arbeidsdiscipline geweldig toenemen (bv. Studies in verband met de toestand 1966-1967 in Duitsland. Af te lezen ook in de geschiedenis van de Belgische koolmijnen sinds 1958. Zolang er hoogconjunctuur was gingen vele arbeiders 's maandags ook niet werken. Thans: meer discipline).

- Duitsland, statistieken over ziekte-dagen voor en tijdens de crisis slechts te verklaren door de vrees van de arbeider voor zijn job.

- Tijdens recessie is er overvloed aan geldkapitaal en zinkt de intrestvoet op laag niveau. Bv. USA in 1971, De reële intrestvoet voor leningen op korte termijn aan de nijverheid is praktisch nul geworden want intrestvoet = 5.5. De jaarlijkse geldontwaarding is = 6%. Wanneer de kapitalist geld ontleent voor 6 maand, zal de intrest die hij hiervoor betaalt, rekening gehouden met de geldontwaarding praktisch tot 2 à 1 % gedaald zijn.

Om al deze redenen ontstaat op het einde van de recessie en het begin van de heropleving, een toestand waar de twee fundamentele voorwaarden voor versnelde accumulatie van kapitaal aanwezig zijn. De markt groeit en de winstvoet groeit terzelfder tijd.

Waarom groeit de markt?

- a) Wegens tewerkstelling van vroegere werkloze arbeiders die nu meer kunnen consumeren.
- b) Omdat de investeringen beginnen te groeien, op het ogenblik dat het gedaalde aanbod een tekort aan verbruiksgoederen heeft doen ontstaan, waardoor de vraag gaat stijgen, zodanig dat, de stocks gaan verdwijnen, de lopende productiecapaciteit niet meer volstaat om de stijgende vraag te voldoen, en er een sterke stimulans ontstaat om de productiecapaciteit te verhogen.

Resultaat:

- een dubbel gestegen vraag en daardoor een dubbel uitgebreide markt, want:
- de vraag naar verbruiksgoederen stijgt omdat de tewerkstelling stijgt;
- de vraag naar productiemiddelen stijgt, omdat de verbruiksgoederensector begint te investeren;
- de verbruiksgoederensector investeert omdat hij productiemiddelen van de productiemiddelensector wil kopen.

Wat was in deze sector gebeurd?

De achteruitgang van de productie van de productiemiddelen is veel sterker geweest dan de achteruitgang van de productie van de verbruiksgoederen. Eens dat de investeringsactiviteit in de sector 2 versnelt, komt het punt waar de zo gevallen productie van productiemiddelen niet meer volstaat om de vraag naar bijkomende productiemiddelen van sector 1 te voldoen.

Sector 2 gaat zijn productie verhogen, die op een bepaald punt sneller groeit dan de productie in sector 1.

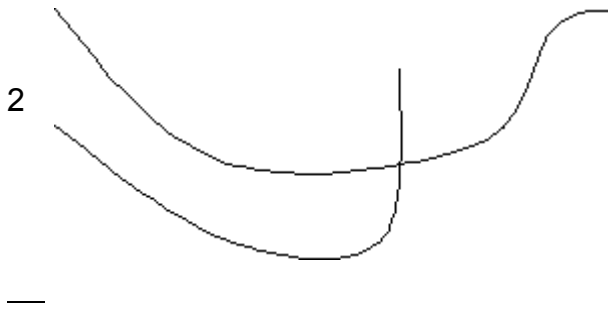

Productiesector 2 > 1

Vooraleer de bijkomstige investeringen voor de verbruikssector in de productiesector haar vruchten afwerpen verloopt er een zekere tijd, ontstaat er een zekere *time-lack* van één, twee of drie jaar, naargelang de productietechniek.

Gevolg, gedurende deze time-lack is er een tekort aan productiemiddelen, is de vraag naar productiemiddelen groter dan het aanbod, gaan de prijzen van de verbruiksgoederen trager stijgen dan de prijzen van de productiemiddelen, gaat de winstvoet van de productiemiddelen sneller stijgen dan de winstvoet in de verbruiksgoederensector, en gaat er dus een verschuiving van kapitaal komen; het kapitaal vloeit binnen in de productiemiddelensector, en veroorzaakt een toestand van oververhitting in deze sector. Er wordt geïnvesteerd om te investeren. Door deze koortsachtige activiteit in sector 2, wordt alle werkloosheid opgeslorpt, waardoor weeral de vraag naar consumptiegoederen stijgt, evenals de vraag naar machines voor sector 1 aan sector 2 en stijgt de oververhitting permanent.

Maar op het punt dat de volledige tewerkstelling verwezenlijkt is, is ook de maximale afzet van verbruiksgoederen bereikt. De totale vraag naar consumptiegoederen kan alleen nog verhoogd worden op voorwaarde dat de verhouding M/V zinkt, d.i. ten koste van een verlaging van het aandeel van de meerwaarde in het nationaal inkomen.

tendens tot plafonneren van de vraag
naar verbruiksgoederen

Gevolgen van de time-lack

Op het ogenblik dat de sector 2 de bijkomstige productiemiddelen ter beschikking stelt van sector 1 ter verhoging van de productiecapaciteit stagneert reeds de productie van sector 1, die al deze machines niet meer kan opnemen wegens het risico van overcapaciteit. Dit zou alleen kunnen vermeden worden indien men:

- van tevoren juist zou kunnen berekenen welke de juiste globale verhoging van de vraag naar verbruiksgoederen in de maatschappij is, om aldus een proportionele verhoging van productiemiddelen te verwezenlijken.
- men tezelfdertijd geen verschil in winstvoet tussen beide sectoren zou hebben, en dus geen bijkomstig kapitaal naar sector 1 zou gaan.

In werkelijkheid werd aangetoond dat na het begin van de industriële opleiding een sterke verhoging van de prijzen van de productiemiddelen t.o.v. de prijzen van de verbruiksgoederen moet komen, ten gevolge van het feit dat de productie van productiemiddelen sterker is achteruitgegaan in de vorige periode.

Met het onvermijdelijk gevolg onder kapitalistische verhoudingen: hogere prijzen in sector 1, hogere winstvoet in sector 1, meer investeringen in sector 1 en dus te grote productiecapaciteit die in een periode van verhitting op de markt wordt gegoid.

Wat gebeurt er met de winstvoet in een periode van verhitting?

Een hele reeks factoren drukken de winstvoet onvermijdelijk naar omlaag.

- Volledige tewerkstelling met de druk om de lonen te verhogen, zelfs ten koste van de prijzen;
- Er is een overinvestering gedurende de hele fase, dus tekort aan geldkapitaal, stijgende intrestvoet en geringer wordend verschil tussen intrestvoet en winstvoet, waardoor de rentabiliteit voor de industriële kapitalist zinkt;
- De meerwaardevoet M/V zal achteruitgaan, ten gevolge van de verandering van de krachtsverhouding, met achteruitgang van arbeidsintensiteit en discipline, meer stakingen, meer overuren tegen 50% meer-loon.

Al deze factoren werken ten gunste van een achteruitgang van de winstvoet waardoor uiteindelijk de investeringen zullen afnemen en dus ook de productie van productiemiddelen.

Besluit:

Het is de *ongelijke* en *ongelijktijdige* ontwikkeling van vraag en aanbod van productiemiddelen en van verbruiksgoederen vanaf de recessie tot aan de hoogconjunctuur die als gevolg heeft een *ongelijke* ontwikkeling van de winstvoet tussen de twee sectoren die onvermijdelijk perioden van *overinvestering* en van *onderinvestering* doen op elkaar volgen.

M.a.w. De functionele oorzaak van de conjunctuurschommeling in de *investeringsautonomie* van de bedrijven, waardoor onvermijdelijk in kapitalistische economie, stijgende winstvoet naar overinvestering en dalende winstvoet naar onderinvestering leidt.

- Enkel wanneer de investeringen zouden geschieden, onafhankelijk van de schommelingen van de winstvoet en de markt, zou er een ononderbroken en geleidelijke groei van de investeringen kunnen zijn (bv. 3% per jaar)

Maar dat veronderstelt een niet-kapitalistische economie.

NB. Psychologische uitleg: er is een *kudde-effect* in kapitalisme. Wanneer sommige kapitalisten beginnen te investeren, volgen de anderen en omgekeerd.

Opmerking van Mandel: dit kudde-effect heeft een diepere sociaal-economische verklaring. Wanneer de grote firma's beginnen te investeren, ontstaat er een zodanige verschuiving op de markt, dan stijgt de winstvoet in de sector van de productiemiddelen zo sterk, dat alle kapitalisten gedwongen worden hetzelfde te doen, om die massa op te vangen.

- Wanneer sommige centrale firma's hun investeringen verminderen en daardoor werkloosheid ontstaat, dan slaat de hele verhouding van vraag en aanbod op de markt zo om dat alle firma's gedwongen worden hun investeringen te beperken.
- Het gunstigste ogenblik om te investeren is dat van de recessie, omdat dan de productiemiddelen het goedkoopst zijn. Dit is slechts mogelijk voor zeer kapitaalkrachtige firma's, die ondanks de recessie nog over grote geldreserves beschikken (monopoliefirma's).

De objectieve functie van de crisissen

- Crisissen zijn absoluut *irrationeel* vanuit menselijk standpunt, vanuit maatschappelijk standpunt, vanuit het standpunt van de individuele kapitalist (bankroet);
- Crisissen zijn absoluut niet *irrationeel* vanuit het standpunt van de kapitalistische economie. Integendeel zij spelen een geweldige objectieve noodzakelijke rol. Want een uitgebreide reproductie en accumulatie van kapitaal betekent steeds *tendentiële val van de winstvoet*.

Inderdaad:

Uitgebreide productie = groei van C groter dan van V.

Uitgebreide accumulatie van kapitaal = stock groeit vlugger dan de nieuwe meerwaarde die dat kapitaal moet valoriseren.

Functie van de crisis: door ontwaarding en vernietiging van kapitaal die val van de winstvoet gedeeltelijk tegen te gaan en te compenseren. Inderdaad, het resultaat van de crisis is de winstvoet opnieuw ophalen.

Zie de burgerlijke economisten: de crisis dient om de rotte takken (minder rendabele bedrijven) af te hakken, en daardoor een doorsnee maatschappelijke productiviteit te krijgen die hoger is dan deze tijdens de hoogconjunctuur.

De politieke betekenis van deze uiteenzetting

Laat toe de tegenstrijdigheid te begrijpen van hetgeen er in het kapitalisme is gebeurd tijdens de jongste 25 jaar. Om politiek-maatschappelijke redenen kunnen de westerse kapitalisten zich geen grote economische crisissen meer permitteren. Zij doen aan permanente inflatie om die crisissen zo niet te verhinderen, dan toch in hun omvang te beperken.

Wat beperken zij terzelfder tijd?

Zij beperken de normale evenwichtsherstellende functie die de economische crisissen in de geschiedenis van het kapitalisme hadden. Aldus schakelen zij in een fundamenteel anarchistische economie de enige regulator uit die op de duur het evenwicht herstelde. Gevolg: In alle kapitalistische landen zijn er honderden bedrijven en firma's waar niemand meer kan zeggen of zij werkelijk een moeilijke situatie zouden kunnen overwinnen. Firma's, waarvan men meende dat zij tegen elke orkaan zouden bestand zijn, kunnen vandaag tot morgen bankroet gaan door een kleine rukwind (bv. Rolls Royce), een enkel order waar de berekening van de kostprijs verkeerd was, zodat de prijzen per contract vastgelegd, te gering waren.

Dit was niet mogelijk in het klassiek kapitalisme, waar dezelfde firma's 10 à 15 crisissen hadden doorgemaakt, waarvan alle klassieke voortekens onderkend waren en doelmatig konden opgevangen worden.

In een schijn van permanente hoogconjunctuur is dit niet mogelijk. Temeer daar men tegenwoordig rekent op miljoenen subsidies van de minister om moeilijkheden tijdelijk te omzeilen (mentaliteit van vadsige kapitalisten). Vandaar dat het huidige systeem kwetsbaarder is dan vroeger.

De kapitalisten staan voor de keuze van twee vormen van dodelijke crisissen:

- een dodelijke maatschappelijke crisis (bv. 15 miljoen werklozen in de USA zou een maatschappelijk-politieke crisis betekenen, die het kapitalisme niet zou overleven);
- een steeds gevoelige crisis wat de economische grondmechanismen van de kapitalistische economie aangaat.

Zij hebben geopteerd om de eerste soort te allen prijze te verhinderen, ze lopen geblinddoekt de tweede soort tegemoet.

De historische ontwikkelingsfasen van het moderne industrieel kapitalisme, kapitalisme van de vrije concurrentie, monopolie-kapitalisme, neokapitalisme

In de geschiedenis van het moderne industrieel kapitalisme vallen er drie grote ontwikkelingsfasen te onderscheiden, waaraan telkens een specifieke vorm van verwezenlijking van surpluswinsten beantwoordt.

- het liberaal kapitalisme: gekenmerkt door het verwezenlijken van surpluswinsten ten koste van economisch achtergebleven gewesten van een land;
- het imperialisme: gekenmerkt door het verwezenlijken van surpluswinsten ten koste van economisch achtergebleven landen (= koloniale surpluswinsten);
- het neokapitalisme, gekenmerkt door het verwezenlijken van surpluswinsten op basis van technologische vernieuwing.

De fase van het liberaal kapitalisme

Opmerkingen bij de begrippen 'vrije concurrentie', 'economisch automatisme' en 'anti-etatisme'.

Vrije concurrentie

Het liberaal kapitalisme is gebaseerd op de vrije concurrentie (*laissez faire, laissez passer*). In deze bepaling schuilt echter een paradox, want het kapitalisme van de vrije concurrentie berustte in werkelijkheid op het industrieel monopolie van enkele landen van West-Europa, in de eerste plaats van Groot-Brittannië en België, te weten de enorme voorsprong in zake arbeidsproductiviteit van deze landen t.o.v. de rest van de wereld. Deze hogere arbeidsproductiviteit maakte de productie op massaschaal van goedkope koopwaren mogelijk, en garandeerde een onvermijdelijke West-Europese overwinning in de ongelijke concurrentiestrijd met de koopwaren van de manufactuurkapitalistische bedrijven van de rest van de wereld. Zie Marx, Communistisch Manifest 1847: "de goedkope koopwaren van de West-Europese industrie kunnen alle Chinese muren omverwerpen".

Economisch automatisme

Dit kapitalisme van de vrije concurrentie gaat gepaard met een onbeperkt vertrouwen in het economisch automatisme van de markteconomie. De kapitalisten geloven vast in de geweldige oppermacht van hun goedkope koopwaren om de overwinning te behalen, zowel tegenover binnenlandse als buitenlandse concurrenten.

Anti-etatisme

Zolang dat economisch automatisme gunstig functioneert, zijn de kapitalisten gekant tegen elke vorm van staatsinmenging in de economie. Integendeel, zij zien in de staatsinterventie een hinderlijke factor die een normale onvermijdelijke overwinning van de goedkope koopwaren zou kunnen tegenhouden door het verkwisten van economische hulpmiddelen voor parasitaire doeleinden. Bv. de weigerige houding van de industriële Belgische bourgeoisie t.o.v. de koloniale ondernemingen van Leopold II tussen 1880-1900.

Dit anti-etatisme gaat zo ver dat men in de burgerlijke ideologie van die periode de uiterlijke

kenmerken van de sterke staat (leger, vloot, e.d.) eerder aanziet als resten van een voorkapitalistische periode, als een erfenis van de feodaliteit en van de absolute monarchie, dan als een eigenlijk product van de burgerlijke periode zelf.

Het liberaal kapitalisme heeft die maximale vrijheid van de burgerij, gekoppeld aan een zeer zwakke staat, slechts gedurende een zeer korte periode kunnen verzekeren, omdat een dergelijke toestand slechts mogelijk was onder volgende historische voorwaarden:

- de nederlaag van de voorkapitalistische maatschappij;
- de zwakte van de moderne arbeidersbeweging.

Bv. USA omstreeks 1850.

In de gaat de burgerij er prat op het kapitalisme op te bouwen onder omstandigheden waar zulke voorkapitalistische verhoudingen niet zijn overgeërfd (geen adel, geen leger van monarchistische oorsprong e.d.). De idee dat men voor de ontwikkeling van een vrije markteconomie helemaal geen staat nodig heeft, wordt tot het uiterste doorgedreven; omstreeks 1840-1850 begint die staat zich dan ook te ontbinden, in die mate dat er van centraal gezag op gebied van vloot, leger en wetgeving, maar weinig overblijft.

Deze toestand van ongebreideld economisch liberalisme zal evenwel vlug verdwijnen, omdat de eerste voorwaarde niet volledig verwezenlijkt was. De liberale ideologen van het midden van de 19e eeuw, hadden inderdaad de mantel van de vergetelheid geworpen op het bestaan van één voorkapitalistisch verschijnsel van grote betekenis, nl. de slaveneconomie van de zuidelijke Staten. Zij zagen niet in dat de zwakte van het centraal gezag niet alleen functie was van het vertrouwen de burgerij in het economisch automatisme van de markteconomie, maar tevens van het delicaat evenwicht tussen de belangen van de industriële burgerij van de noordelijke staten en de bezitters van de slavenplantages van de zuidelijke staten.

Zodra dit evenwicht gebroken werd, moest de Amerikaanse burgerij een sterk centraal gezag en een sterk leger oprichten om de hinderpaal die de slaveneconomie uiteindelijk vormde voor de vrije ontplooiing van de kapitalistische nijverheid, uit de weg te ruimen (Secessieoorlog 1865).

Bv. Groot-Brittannië (1830-1870).

Een ideale toestand van het *laisser faire* kapitalisme, waarbij de twee voorwaarden verwezenlijkt zijn wordt bereikt in Engeland gedurende een korte fase, nl. na de definitieve nederlaag van de adellijke grootgrondbezitters tengevolge van het afschaffen van de Corn Law, en voor de opkomst van het imperialistisch tijdperk.

De factoren die het *laisser faire* kapitalisme kenmerken

1) Een zwakke staat; het vertrouwen in het economisch automatisme van een markteconomie; het streven naar vrijhandel door het afschaffen van hinderlijke toltarieven. Opmerking.

De vrijhandel dient vooral de belangen van de industrieel meest ontwikkelde burgerij. De landen met een jonge, zwakke nijverheid hebben uiteraard belang bij het heffen van protectionistische toltarieven.

Bv. Groot-Brittannië, België en later Frankrijk: voorstanders van absolute vrijhandel.

Duitsland, Italië, USA en later Japan en India: voorstanders van beschermende toltarieven.

2) Goedkope voeding.

- In Engeland speelde deze factor de beslissende rol om de politieke en economische heerschappij van de adellijke grootgrondbezitters definitief uit te schakelen (strijd om Corn Laws).

- In België werd het ideaal van lage voedingsprijzen het sterkst doorgevoerd met

argumenten van zuiver economische aard, nl. "lage voedselprijzen = lage lonen = lage productiekosten = goedkope koopwaar = doelmatige concurrentie op de wereldmarkt."

Gevolgen op het vlak van de economische politiek

a. Het voeren van een doelbewuste politiek ter behoud van onderontwikkelde, zuiver agrarische gewesten in de ontwikkelde kapitalistische landen.
Zie België. In België ontstond aldus een zeer groot niveauverschil in de economische ontwikkeling en in de welvaart, tussen de industriële gewesten in Wallonië en de zuiver agrarische Vlaamse gewesten (uitz. Gent en Antwerpen), die door een doelbewuste politiek "beschermd" werden tegen elke vorm van industriebevorderende infrastructuur (spoorwegen, urbanisatie, enz.).
Waarschijnlijk heeft deze economische politiek de vrijwaring verzekerd van de Vlaamse entiteit.

b. Het zoeken naar overzeese bronnen voor goedkoop voedsel.
Op basis hiervan zien we vanaf de eerste helft van de 19e eeuw de ontplooiing van de exportlandbouw in de USA, en later ook in Zuid-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland, e.a. Hierdoor ontstaat er een specifieke vorm van internationale werkverdeling, die resulteert in een bijzondere vorm van bondgenootschap.
Voor de verklaring hiervan dient gewezen op de verschillende betekenissen van het begrip liberalisme.

- West-Europees liberalisme.

Wanneer we spreken van West-Europees liberalisme, dan bedoelen we hiermee een specifieke coalitie van bepaalde tendensen op politiek, economisch, commercieel en cultureel vlak, die de verdediging van de belangen van de industriële burgerij moeten waarborgen.

De West-Europese liberaal kenmerkt zich door een streven naar vrijhandel, naar ontplooiing van de nijverheid, naar culturele tolerantie, naar volksontvoogding door ontwikkeling van het onderwijs, naar vrijwaren van de individuele vrijheid, e.d.

- Liberalisme buiten Europa.

In andere gedeelten van de wereld heeft deze West-Europese coalitie van politieke, economische en culturele strekkingen, zich niet op dezelfde wijze gereproduceerd, omdat het liberalisme buiten Europa in de 19e eeuw de belangen vertegenwoordigde van de klasse van de grootgrondbezitters.

Het vrijhandels-liberalisme valt helemaal niet samen met de andere kenmerken van het West-Europees liberalisme. Inderdaad de grootgrondbezitters zijn, voorstanders van de vrijhandel, vermits het afschaffen van toltarieven bevorderlijk is voor de export van hun voedselproductie, en tegenstanders van de industriële ontwikkeling in eigen land, gepaard met tendensen tot volksontvoogding, tolerantie, algemeen onderwijs e.d.

Dus we staan hier voor een eigenaardige combinatie tussen economisch liberalisme en conservatieve, reactionaire tendensen op het vlak van de nationale economische en sociale politiek.

Typisch voorbeeld: USA onmiddellijk voor en tijdens de burgeroorlog. De *zuidelijke staten* met de plantagebezitters zijn de grote voorstanders van de vrijhandel, want ze moeten katoen zo goedkoop mogelijk naar West-Europa kunnen uitvoeren. Ze zijn echter geen liberalen in de West-Europese politieke zin van het woord, vermits zij voorstanders zijn van de slavernij.

De *noordelijke staten* met een industriële burgerij is voorstander van het afschaffen van de

slavernij en van de meeste politieke idealen van de West-Europese liberale burgerij (volkssoevereiniteit, gelijkheid, vrijheid, e.d.) Ze is echter absoluut tegenstander van de vrijhandel omdat ze beschermde toltarieven nodig heeft voor haar jonge industrie.

De verbrokkeling van de economische macht

- In de periode van het *laissez faire* kapitalisme is er geen sprake van marktbeheersing door enkele grote firma's van een bepaalde bedrijfstak.

- Het bedrijfsleven kenmerkt zich integendeel door een groot aantal ondernemingen in elke bedrijfstak, die ongeveer op dezelfde schaal produceren en die met elkaar in hevige concurrentiestrijd gewikkeld zijn.

Bv. De Belgische steenkoolnijverheid bestaat in die periode uit een vijftigtal zelfstandige en onderling concurrerende firma's. Slechts na het concentratie proces tijdens het monopolie kapitalisme, zullen al deze firma's herleid worden tot drie à vier financiële groepen.

Gevolgen van deze economische verbrokkeling

- *economisch*: het bestaan van een groot aantal onderling concurrerende bedrijven betekent markteconomie op basis van prijsverlaging.

- *politiek*: economische verbrokkeling betekent tevens verbrokkeling van de politieke macht, en het ontstaan van de macht van het moderne parlement. In het parlement worden immers de concurrerende belangen van individuele kapitalisten of lokale kapitalistische groepen geconfronteerd, met als resultaat het tot stand komen van een soort doorsnee belang van de gehele burgerij.

Twee beslissende socio-economische verschijnselen wijzigen deze toestand op het einde van de 19e eeuw, de economische machtscontrole in weinige handen van de burgerlijke klasse, en de opkomst van een moderne arbeidersbeweging en haar groot gewicht in het parlement, ten gevolge van het algemeen stemrecht.

Vanaf dat ogenblik zal de burgerij, praktisch ononderbroken, het centraal gewicht van de uitoefening van de politieke macht verplaatsen van het parlement naar de permanente inrichtingen van het staatsapparaat, nl. naar de administratie, de ministeries e.d.

De factoren die de overgang van het *laissez faire* kapitalisme naar het monopoliekapitalisme veroorzaakten

1. Het opkomen na 1871 van nieuwe industriële mogendheden die het industrieel monopolie van Groot-Brittannië en België breken (Duitsland, USA, Italië, Japan, Frankrijk, e.d.)

De concurrentiestrijd op internationaal vlak breidt zich uit en neemt steeds scherper vormen aan, met het gevolg dat de staat begint op te treden om de industriële belangen van de exportnijverheid van zijn eigen burgerij beter te kunnen verdedigen.

2. De nieuwe technologische omwenteling omstreeks 1880-1890, met als belangrijkste vernieuwingen: vervanging van de stoommotor door de elektrische motor en de ontwikkeling van de explosiemotor.

Er ontstaan een hele reeks nieuwe bedrijfstakken, in de eerste plaats de petroleumnijverheid, de elektriciteitsnijverheid en de nijverheid van elektrische machines die een zeer grote investering in vast kapitaal vergen.

Gevolgen:

1) Het aantal bedrijven die in die nieuwe bedrijfstakken concurrentieel zijn, vermindert sterk. De centralisatie van het kapitaal wordt ten eerste bevorderd door de noodzakelijkheid een zeer grote eerste investering te moeten uitvoeren om in die nieuwe bedrijfstakken te kunnen binnendringen.

2) Het geringe aantal ondernemingen per bedrijfstak vergemakkelijkt de onderlinge afspraken, en dus het geleidelijk uitschakelen van de vrije prijsconcurrentie, en het geleidelijk invoeren van technieken van gemeenschappelijke, vastgelegde prijzen.

3) Het binnendringen van het bankkapitaal in de grote nijverheid. Dit is in de meeste kapitalistische landen een zeer laat verschijnsel. België vormt hierop een zeer grote uitzondering vermits de Société Générale reeds voor de onafhankelijkheid en vooral de eerste tien jaar na de onafhankelijkheid een zeer grote rol heeft gespeeld als initiator bij het oprichten van nijverheidsbedrijven.

In de andere kapitalistische landen is dat initiatief gekomen van industriële kapitalisten vanaf het begin van de 19e eeuw tot de jaren 1880.

Aangezien de nieuwe bedrijfstakken een zeer grote concentratie van kapitaal eisen, is het begrijpelijk dat de banken die dat kapitaal in handen hebben, een rol kunnen spelen in het oprichten van nieuwe bedrijven; en dat, wanneer dit bankkapitaal op zijn beurt sterk geconcentreerd is, er een invloed kan uitgaan van het bankkapitaal op de nijverheid in het algemeen.

Dit is een van de belangrijkste kenmerken van de omkeer in de organisatie van de westerse kapitalistische economie rond de jaren 1885-1890. We beleven vooral in de USA en Duitsland een geweldig proces van industriële concentratie, via de werking van de grote banken.

We zien aldus voor het eerst de opkomst van een nieuwe categorie in de marxistische economie, die het eerst is ontleend door de Duits-Oostenrijkse marxist Rudolf Hilferding, en waarvoor hij het begrip van het financieelkapitaal heeft geschapen.

Financieelkapitaal, dat is bankkapitaal dat binnendringt in de grote nijverheid en dat die grote nijverheid begint te controleren in de zin van een uitschakeling van prijsverlagende concurrentie, door afspraken tussen grote bedrijven van eenzelfde bedrijfstak.

Wanneer een grote bank grote kredieten heeft gegeven aan vier verschillende staalfirma's, en zij vaststelt:

- dat die firma's tegen elkaar beginnen op te bieden om de markt te controleren;
- dat het opbieden gebeurt door prijsverlagingen;
- dat hoe lager de prijzen worden, hoe kleiner de winsten zullen zijn;
- dat derhalve het risico groter wordt voor de bank om haar intresten te verkrijgen;
- dat uiteindelijk zelfs moet gevreesd worden het geïnvesteerde kapitaal te verliezen wanneer twee of drie van die bedrijven door de concurrentie uitgeschakeld worden; dan begint deze bank drukking uit te oefenen op die vier staalfirma's om onderling afspraken te maken om geen concurrentie meer te voeren, om geen prijsverlagingen meer in te voeren, om integendeel de prijzen en winsten te stabiliseren, om de markt sectorieel te verdelen.

Dit is hetgeen de financiële groep Morgan heeft gedaan voor het oprichten van de eerste grote staaltrust in de USA, die tot heden toe de grootste staaltrust is gebleven, nl. de United Steel Corporation.

Hetzelfde werd gedaan door de financiële groep Rockefeller voor het oprichten van de grootste petroleumtrust: Standard Oil, die later zozeggd in zes onderdelen is verdeeld (Standard Oil of New Jersey, Standard Oil of Indiana, e.d.).

4) De val van de doorsnee-winstvoet.

Ten gevolge van de overinvestering ten gevolge van de te grote productiecapaciteit tijdens de eerste fase van de technologische vernieuwing rond de jaren 1870-1880, manifesteert zich tegen het einde van die fase een val van de doorsnee winstvoet. De kapitalisten zoeken naar technieken om die val van de winstvoet tegen te houden door o.m. het invoeren van af spraken om de prijzen te stabiliseren.

De fase van het monopoliekapitalisme, vanaf 1880

Concentratie en centralisatie van het kapitaal

Resulteert in het vervangen van de zelfstandige en relatief kleine kapitalistische vennootschap door een machtige kapitalistische combinatie, nl. de monopolies.

Opmerking. Descriptief gezien oligopolies meer overeenstemmend met de werkelijkheid. De term monopolie duidt echter op het hoofdkenmerk van de economische wijziging die tijdens deze fase plaats grijpt, nl. de onderlinge afspraken die uiteraard een zuiver monopolistisch karakter hebben.

Vormen van kapitalistische concentratie en centralisatie

Kartels: bondgenootschappen van zelfstandige mogendheden of wapenstilstand in de permanente concurrentie. De afspraak betreft een verdeling van de markt op basis van de krachtsverhoudingen op het ogenblik van de kartelvorming.

Een van de firma's kan echter een technologische vernieuwing invoeren, waardoor zij goedkoper kan produceren, ten gevolge waarvan zij de afspraak verbreekt, en opnieuw concurrentie voert met het doel een voor haar gunstiger nieuw kartel af te sluiten.

Trusts: is een fusies van firma's waarin de financiële zelfstandigheid van elke firma is opgeheven. Bv. United States Steel Corporation, Standard Oil, Cockerill-Ougrée, Providence Espérance.

Holdings: is de hoogste vorm van concentratie, vertegenwoordigd door financiergroepen die de financiële controle hebben over verschillende ondernemingen via het beheersen van de beheerraden. Zie het rapport Mandel ABVV-congres over financiële machtsconcentratie in België (1956)

De uitsluiting van de prijsconcurrentie

De concurrentie bestaat nog altijd maar zij loopt niet meer uitsluitend langs prijzen. De prijzen zijn inderdaad vastgelegd, a. door prijsafspraken (werd verboden door anti-trustwetgevingen, vb. Sherman-wet in USA), b. door price-leadership de belangrijkste firma in een bepaalde sector publiceert haar prijscourant op een bepaald ogenblik van het jaar, en als per toeval publiceren alle andere firma's weinige tijd later een prijscourant die helemaal dezelfde is, c. de gemakkelijkste prijsafpraak is die waar er dezelfde financiële controle bestaat over alle firma's in eenzelfde bedrijfstak (Standard Oil - United States Steel e.d.).

Opmerking, we spreken hier over een tendens naar marktverdeling en naar marktbeheersing door de gemonopoliseerde bedrijfstakken. Daarnaast bestaat er nog steeds een niet gemonopoliseerde sector waar de vrije concurrentie nog relatief doorwerkt (kleine handel, kleine landbouwbedrijven, e.d.).

De uitbreiding van het verschijnsel van het kapitaaloverschot en de daardoor ontstane tendens tot kapitaaluitvoer

Kapitaaloverschot, in perioden van economische malaise zal er meer geldkapitaal aanwezig zijn in een industrieel land dan onmiddellijk wordt geïnvesteerd, en zal de intrestvoet zeer laag zijn.

In perioden van expansie zal normaler wijze dat kapitaaloverschot worden opgeslorpt. Met het opkomen van monopolistische afspraken komt hierin verandering. Monopolistische afspraken worden gemaakt met oog op de marktcontrole, en gaan dus onvermijdelijk gepaard met beperking van productie.

Bv. Het gloeilampenkartel tussen Philips, AEG Duitsland en de Amerikaanse en Engelse gloeilampenfirma's van het begin van de eeuw tot aan de grote crisis, bevattende de verdeling van de wereldmarkt op basis van een vastgelegde productiecapaciteit voor elk van deze ondernemingen.

Vandaar, de kartel afspraak staat of valt met de beperking van de productie van de deelnemende ondernemingen. Gevolg, het kapitaaloverschot kan niet meer worden geïnvesteerd in die bedrijfstakken, zodat er naar nieuwe investeringsvelden gezocht wordt in het buitenland.

De verdeling van de wereldmarkt en het ontstaan van internationale trusts en internationale kartels

Dit kenmerk resulteert logischerwijze uit het vorige.

De verdeling van de wereld in koloniale rijken en belangensferen.

Hierbij dient eerst gewezen op het structureel verschil tussen uitvoer van goederen en uitvoer van kapitaal.

Het kapitalisme van de vrije concurrentie steunt op de uitvoer van goedkope koopwaar. De eigenaar van die koopwaar is slechts geïnteresseerd in één enkele zaak, nl. het verkrijgen van de prijs. Eens die prijs verkregen, belangt het hem niet meer aan wat de koper met die koopwaren doen.

Bv., een typisch koloniale oorlog uit die periode is de Opiumoorlog die de humanitaire Engelse kapitalisten hebben gevoerd tegen China om het Chinese keizerrijk te dwingen de invoer van opium vrij te maken. De Engelse exporteurs waren enkel geïnteresseerd in de verkoop van de opium.

Wanneer de kapitaalexport in de plaats treedt van de goederenexport als belangrijkste kenmerk van het functioneren van de economie, verandert die toestand.

Inderdaad, in tegenstelling met de vergankelijke koopwaren die contant of op korte termijn betaald worden, is het kapitaal duurzaam en moet winst opbrengen gedurende de meestal lange amortisatieperiode.

Aldus ontstaat het belang van de kapitaalexporteurs om een permanente controle te kunnen uitoefenen op de economie, op de staat, op de maatschappij van de ontwikkelingslanden waarnaar de kapitaalexport geschied, om hun investeringen te kunnen beschermen tegen allerlei mogelijke gevaren (naasting bijvoorbeeld).

Men heeft hier dus een zeer duidelijk verband tussen de overgang van het

monopoliekapitaal naar kapitaaluitvoer en de opkomst van het imperialistisch kolonialisme, met de verdeling van de wereld in grote koloniale rijken en belangensferen. Met een duizelingwekkende snelheid zal dit proces zich in 25 à 30 jaar veralgemenen, en op het ogenblik van de eerste wereldoorlog is de ganse wereld praktisch omgezet in koloniale rijken en belangensferen van de grote imperialistische mogendheden.

De gevolgen van die overgang van het kapitalisme van de vrije concurrentie naar het monopolistisch kapitalisme

1) Monopoliekapitalisme leidt tot een verscherping van de tegenstellingen.

De vraag of monopoliekapitalisme leidt tot een verscherping of integendeel tot een verzwakking van de tegenstellingen, heeft aanleiding gegeven tot hevige discussies onder marxisten. De revisionisten verdedigden de 'verzwakking' vermits het geringe aantal monopolies een vergemakkelijking van onderlinge akkoorden i.v.m. de verdeling van de wereld, de toegevingen aan de arbeidersklasse, het uitschakelen van de klasse strijd, e.d.

Kautsky schreef in juli 1914 dat de inter-imperialisten zo verzwakt waren dat er geen oorlogen meer mogelijk waren. Het artikel verscheen na augustus 1914, dus na het uitbreken van de eerste wereldoorlog, tot grote verwarring van de auteur.

De tegenstellingen werden op drie vlakken verscherpt:

- a) Verscherping van de inter-imperialistische tegenstellingen, die twee wereldoorlogen hebben veroorzaakt;
- b) Verscherping van de tegenstellingen tussen kapitaal en arbeid, die talloze revolutionaire uitbarstingen heeft veroorzaakt sinds de eerste wereldoorlog;
- c) verscherping van de tegenstellingen tussen de volkeren van de derde wereld en de imperialisten, die tot talrijke koloniale bevrijdingsoorlogen en opstanden heeft geleid en die het imperialisme gedwongen heeft na de tweede wereldoorlog van de rechtstreekse naar de onrechtstreekse heerschappij over de derde wereld over te schakelen.

2) Het ontstaan van historische voorwaarden van algemene crisis van het kapitalistisch wereldsysteem (zie Lenin).

Algemene crisis betekent hier niet permanente crisis en vooral niet permanente economische crisis; maar wel permanente instabiliteit of, m.a.w. de onmogelijkheid voor het kapitaal zijn heerschappij op wereldschaal te veralgemenen en te stabiliseren, zoals dat in de 19e eeuw het geval is geweest. Deze permanente instabiliteit betekent dat er talrijke vormen van crisis - economische crisis, monetaire crisis, militaire crisis, culturele crisis, sociale crisis - in de meest verscheiden vormen en in de meest verscheiden landen kunnen uitbarsten.

Met heb gevolg dat de burgerij een dwingende behoefte heeft aan permanente versterking van het staatsapparaat, aan permanente bewapening en aan permanente regressie omdat gedurende opeenvolgingen van crisissen uit te schakelen.

Het stabiel kapitalistisch stelsel van de 19e eeuw kon zich in Engeland de luxe veroorloven praktisch geen leger te hebben; een politie zonder wapens, Karl Marx zijn *Das Kapital* te laten schrijven, de eerste internationale op te richten, de Commune van Parijs en andere revolutionaire bewegingen in de wereld te steunen.

De Engelse burgerij van vandaag, met al haar liberale en humanitaire tradities, is nu gedwongen Rudi Dutsche ondanks zijn wankel gezondheid, het land uit te wijzen, niet omdat hij gevaarlijker is dan Karl Marx, maar omdat het kapitalistisch stelsel zelf veel minder stabiel is dan een eeuw geleden, dientengevolge is die burgerij uitermate bevreesd voor alle mogelijke en onmogelijke crisisverschijnselen.

Ontstaan van historische voorwaarden *algemene crisis*.

Algemene crisis betekent permanente instabiliteit van zowel economische als politieke

aspecten van de maatschappij, die verplichten tot een steeds grotere nood aan staatsmacht.

Ougrée-Marignée

Structuur Groep De Launoit (voor de oorlog te vergelijken met Solvay).

A. 100 miljoen kapitaal. En controleert met 30%

B. Brufina, 30 miljoen - kapitaal van holding

C. Cofinindus, 10 miljoen - controleert holding

3 miljoen.

Met drie miljoen controleert men 100 miljoen op voorwaarde dat men voldoende vadsige aandeelhouders vindt om bijkomstige kapitalen bij te passen, 70 miljoen voor A, 20 voor B en 7 miljoen voor C.

**Anatomia del corpo humano..., Rome 1559, Juan Valverde de Amsco
(National Library of Medicine)**

Kapitalisme en wereldeconomie - imperialisme en neokapitalisme

De twee grote denkrichtingen voor de eerste wereldoorlog betreffende de interpretatie van het imperialisme.

Rosa Luxemburg

Rosa Luxemburg heeft vroeger dan wie ook in de sociale arbeidersbeweging begrepen dat de ontwikkeling van de internationale kapitalistische economie zeer essentiële gevolgen zou hebben voor de binnenlandse politieke ontwikkeling van de imperialistische landen en dus ook voor de strategie en de tactiek van de arbeidersbeweging.

Zij ging evenwel uit van een foutieve theoretische stelling, te weten dat de mogelijkheid van ontplooiing van de kapitalistische economie uitsluitend afhangt van een niet-kapitalistisch milieu.

Inderdaad, het uitgangspunt van de analyse van het imperialisme bij Rosa Luxemburg was het probleem van de realisatie van de meerwaarde, zij meende in dit opzicht dat er een niet kapitalistisch milieu nodig is om de volledige meerwaarde te kunnen realiseren; bestaat dat niet-kapitalistisch milieu niet, dan is er volgens haar een permanent overschot van verbruiksgoederen dat, vereenvoudigd gezien, aanleiding geeft tot een permanente crisis.

De theorie was in feite gebaseerd op circulatieproblemen, en meer in het bijzonder, op de specifieke fase van circulatie, nl. de circulatie van geproduceerde koopwaren voor de realisatie van de meerwaarde.

Hilferding

Zijn theorie ging uit van de productie zelf. Van de concentratie van het kapitaal, van de vorming van trusts, van het binnendringen van het bankkapitaal in de productie, het ontstaan van financierkapitaal. Lenin heeft deze theorie verder uitgewerkt, steeds de nadruk leggend op de vorming van monopolies op het vlak van de productie.

De empirische weerlegging van de theorie van Rosa Luxemburg

De ontwikkeling van het kapitalisme na de tweede wereldoorlog houdt weerlegging in van het belang van het niet-kapitalistisch milieu als determinerende factor van het economisch groeiproces.

De kapitalistische economie kenmerkt zich de jongste 20 jaar door een zeer snelle groei, die evenwel niet bepaald wordt door een gelijklopende uitbreiding van het niet-kapitalistisch milieu. Integendeel, het aandeel van het niet kapitalistisch milieu in het recente groeiproces van de westerse economie is geweldig achteruitgegaan. Men kan dit statistisch bewijzen door:

- Ofwel de som te maken van de participatie van de ontwikkelingslanden en van de socialistische landen in de wereldhandel.
- Ofwel de som te maken van het aankopen van producten van de grote kapitalistische nijverheid door, de landbouw (1), de ontwikkelingslanden (2), en de niet-kapitalistische landen (3).

1 + 2 + 3 = niet kapitalistische milieu in zijn totaliteit.

Een zeer grove schatting zal waarschijnlijk tot de conclusie leiden dat dit aandeel, voor het

begin van de tweede wereldoorlog ongeveer 50% bedroeg.

Dit toont aan dat de stelling van Rosa Luxemburg niet zozeer foutief was, maar in feite beantwoorde aan een welbepaalde historische fase van de kapitalistische ontwikkeling. Het belang van de landbouw als factor voor het bepalen van de grote conjunctuurschommelingen in de westerse landen voor de tweede wereldoorlog (USA, Frankrijk, Duitsland) was inderdaad zeer groot. Vandaar de aankoop van industriële producten voor de landbouw in de westerse landen voor de ontwikkelingslanden ongeveer 50% bedroeg. Thans is dit aandeel ongeveer tot 30% gedaald.

Besluit,

- Het belang van het niet-kapitalistische milieu is gevoelig verminderd;
- De stelling van Rosa Luxemburg als algemene abstractietheorie is door de feiten weerlegd.

De theorie van Hilferding als uitgangspunt voor de verklaring van het neokapitalisme

Voorafgaandelijk dient opgemerkt dat er een paradoxale rehabilitatie is gebeurd van de theorie van Rosa Luxemburg, niet op het economische maar op het politieke vlak. Inderdaad, het aandeel van de ontwikkelingslanden in de wereldeconomie is zoals aangetoond, geweldig achteruitgegaan (van 1950 tot heden: 32 naar 17%) maar de politieke gevolgen van de revolutionaire bewegingen in die landen na 1950 (vooral de overwinning van de Chinese revolutie) hebben zeer grote drukking uitgeoefend op de staat en de economie van de imperialistische westerse landen.

De theorie van Hilferding, berustend op de verandering in de productie zelf, is het belangrijkste argument voor de verklaring van het neokapitalisme.

Eerste vaststelling.

Het gedeelte van de wereldmacht dat door het kapitaal wordt beheerst, is achteruitgegaan. Een derde van de wereld ontsnapt vandaag aan de rechtstreekse machtsontplooiing van de kapitalistische landen, en wordt slechts onrechtstreeks langs de omweg van wereldhandel, door de landen beïnvloed. De inkrimping van de kapitalistische wereldmacht is echter niet gepaard gegaan met een stagnatie van die versnelde groei.

De verklaring van die versnelde groei

Theoretisch economische verklaring. De groei van de meerwaardevoet bewerkstelligd door de grote veranderingen ingevoerd door het fascisme en de tweede wereldoorlog in de jaren 1930-1945, en verder verbreed in de jaren 1945-1950 door de geweldig gestegen aangroei van de productiviteit.

Technisch economische verklaring. De groei van de meerwaardevoet maakt een versnelde accumulatie van kapitaal mogelijk, die leidde tot nieuwe technologische omwenteling, elektronica, cybernetica, automatisatie, kernenergie.

Deze economische omwenteling heeft zeer belangrijke gevolgen op het gebied van de organisatie van de economie te weten, een dwang tot economische planning op het gebied van de firma, en een dwang tot economische programmatie van de nationale economie, en weldra ook van de internationale economie.

Deze dwang is het resultaat van een nieuw element van de derde technologische omwenteling, nl. de bewapeningswedloop, en de daaruit resulterende versnelling van de technologische vernieuwing.

Die snelheid van technologische vernieuwing staat in verband met twee belangrijke begrippen van de kapitalistische economie, nl., 'Invention' of het uitvinden van nieuwe technische procédés en 'Innovatie' of het productief toepassen van deze uitvindingen. Hoe geringer de afstand tussen invention en innovatie, hoe groter de snelheid van de technologische vernieuwing.

In dit opzicht onderscheiden we twee verschillende periodes.

De periode tussen beide wereldoorlogen met een duidelijke tendens tot vertraging van de technologische vernieuwing; de periode na de tweede wereldoorlog, met een duidelijke tendens tot versnelling van de technologische vernieuwing.

De verklaring van beide tendensen

a. De tendens om de time-lack tussen invention en innovation te vergroten berust op:

- het feit dat het kapitalisme in wezen een economie is voor het realiseren van surpluswinsten, zodat nieuwe technische procédés uitsluitend toegepast worden, wanneer ze surpluswinsten garanderen.
- het feit dat het monopoliekapitalisme zich kenmerkt door de neiging tot beperking van de productie en tot de verdeling van de markt onder een klein aantal pseudo concurrenten, met als gevolg dat een hele reeks technische uitvindingen worden ingevoerd met grote vertraging.

b. De tendens tot versnelling van de technologische vernieuwing.

Na de tweede wereldoorlog treedt een nieuw verschijnsel op, de permanente bewapeningswedloop tussen de westerse landen en de niet-kapitalistische landen, in de eerste plaats de URSS. Vanaf de toepassing van de kernenergie op de wapentechniek, heeft deze bewapeningswedloop een duidelijk technologisch karakter gehad. Inderdaad, de bewapeningswedloop is niet zozeer kwantitatief, maar vooral kwalitatief gericht. Aldus ontstaat er in de bewapeningssector een versnelling van de technologische innovaties (zie Servan-Schreiber: 'Le Défi Américain'). Het belang van de bewapeningswedloop als nieuw element in de technologische omwenteling ligt in de deelname van niet-kapitalistische landen aan deze wedloop.

Deze landen zijn niet gebonden aan individuele winstberekeningen van firma's; zij globaliseren op nationaleschaal de voor- en nadelen van bepaalde productietechnieken, en kunnen dus de tijdsafstanden tussen het ontdekken van een nieuwe wapentechniek en het toepassen van deze nieuwe techniek tot een minimum herleiden. Zij dwingen aldus de westerse landen, en in de eerste plaats de USA hetzelfde te doen, en eveneens winstberekeningen uit te schakelen, althans wat de toepassing van de nieuwe wapentechnieken betreft.

Resultaat.

Er komt op die manier in de bewapeningseconomie van het Westen een element binnen dat voortspuit uit die concurrentiedwang met een niet-kapitalistische grote industriële mogendheid, en dat vele veranderingen in de hedendaagse dynamiek teweegbrengen.

Men kan natuurlijk veronderstellen dat de productieve toepassing van die nieuwe wapentechniek op de burgerlijke productie zal blijven worden tegengehouden door winstberekeningen en valorisatie van het reeds geïnvesteerde kapitaal.

Bv. De productieve toepassing van de kernenergie in de elektriciteitssector in de USA is 20 jaar vertraagd door de drukking van de grote elektriciteit- en petroleumtrusts (1944) die niet wensten dat het 20 miljard geïnvesteerd kapitaal op korte termijn zijn waarde zou verliezen door de massale ontplooiing van kerncentrales.

Desondanks moeten wij vaststellen dat in de periode van vlugge economische groei, de factoren die tot versnelling van innovation leiden, ook op burgerlijk terrein zeer sterk zijn. Wanneer de grote trusts de productieve toepassing van die nieuwe militaire uitvindingen op de civiele productie tegenhouden, dan zullen er voldoende middelgrote bedrijven zijn om de toepassing te experimenteren.

Indien het experiment aantoonbaar is, zal dat middelgrote bedrijf een geweldige ontplooiing kennen (bv. IBM, Polaroid, e.d.) of worden opgeslorpt door een grote trust, die dan de nieuwe uitvinding op grote schaal zal produceren.

Al deze omstandigheden leiden tot een versnelling van de technologische vernieuwing in de kapitalistische economie. De gevolgen van die versnelling zijn:

- *Verkorting van de leeftijd van het vast kapitaal.* Inderdaad de machines worden vlugger vervangen, hetgeen leidt tot een amortisatie van het vast kapitaal op een kortere termijn (vroeger om de tien jaar, nu om de 4 jaar).
- *Ontstaan van de financiële dwang tot economische planning op het gebied van de firma.*

Dwang tot economische planning in de onderneming

Cijfervoorbeeld ter illustratie.

- Een 10-jarige cyclus voor de vernieuwing van het vast kapitaal betekent een jaarlijkse bijdrage van 10% in het amortisatiefonds. Wanneer ten gevolge van een slecht zakenjaar deze 10% amortisatie niet kan gestort worden, dan is dat geen tragedie. Het betekent eenvoudig dat de overige negen jaar een amortisatie van 11% moet gebeuren.
- Een 4-jarige cyclus, hier bedraagt de amortisatie 25%, en betekent één slecht zakenjaar een verlies van 25% voor het amortisatiefonds, zodat de overige drie jaar een amortisatie van 33% moet gebeuren. De jaarlijkse verhoging van 8% amortisatie is praktisch onmogelijk (bv. scheikundige nijverheid de laatste 15 jaar).

Dus, onder de verhoudingen van het versneld ritme van technologische vernieuwing, komt er een absolute dwang voor de grote kapitalistische firma's om een investering- en amortisatieplanning door te voeren op korte, middellange of soms op lange termijn. Een van de paradoxale gevolgen hiervan is de volledig omgekeerde houding van de monopolies betreffende hun prijspolitiek.

Vroeger ging men uit van de afzetmogelijkheden op de markt om de prijzen te bepalen, in die zin dat een vermindering van verkoop resulteerde in een prijsverlaging om het productiepeil te vrijwaren.

Thans wordt de prijs berekend uitgaande van volgende vragen: (1) welke zijn de noodzakelijke globale financiële minimum inkomsten per jaar voor de onderneming? En, (2) hoeveel bedraagt de productie en hoeveel de verkoop?

Uit de berekening van 1 en 2 worden dan de inkomsten per eenheid afgeleid.

Gevolg, wanneer de verkoop achteruitgaat, moeten de prijzen per eenheid stijgen; men wil inderdaad een bepaalde inkomstensom per jaar bereiken, vb. 100 miljoen dollar. Wanneer

deze 100 miljoen dollar zich niet meer verdelen over 1 miljoen verkochte eenheden, maar over 800.000, dan moet het inkomen per eenheid gaan stijgen (de Amerikaanse automobielnijverheid, in elk recessiejaar (1970) worden de prijzen van de auto's verhoogd).

Dwang tot economische programmatie van de nationale en de internationale economie

De dwang tot financiële planning in de onderneming impliceert het belang van de programmatie van de nationale economie en zelfs van de internationale economie.

NB. Het onderscheid 'planning' en 'programmatie' onder kapitalistische verhoudingen.

- 'planning': de opstellers van de planning hebben de beschikkingsmacht over de productiefactoren. **P l a n n e n = beslissen over het daadwerkelijke beleid van de onderneming,**
- 'programmatie': de opstellers van de economische programmatie hebben geen beschikkingsmacht over de productiefactoren, en kunnen dus slechts voorspellingen doen en advies uitbrengen zonder garantie van daadwerkelijke uitvoering.

De enige sector van de kapitalistische economie, waar een burgerlijke staat aan efficiënte planning kan doen, is de sector van de staatsuitgaven, die uitsluitend onder de beslissingsmacht van de regering valt.

De meeste regeringen, inclusief de Belgische, zijn er zelfs niet in geslaagd om op lange termijn een planning van staatsuitgaven door te voeren. Dit is enkel te wijten aan een slechte organisatie en een gebrek aan toepassing van economische kennis, vermits de noodzakelijke gegevens en technieken hiervoor bestaan.

Besluit, onder het kapitalisme is er enkel maar programmatie mogelijk, dit is een projectie van lopende tendensen, met opgave van de mogelijke en wenselijk geachte correcties.

Vraag: Waarom heeft, ondanks dit fundamenteel verschil tussen programmatie en planning, het grootkapitaal belang bij het invoeren van de economische programmatie?

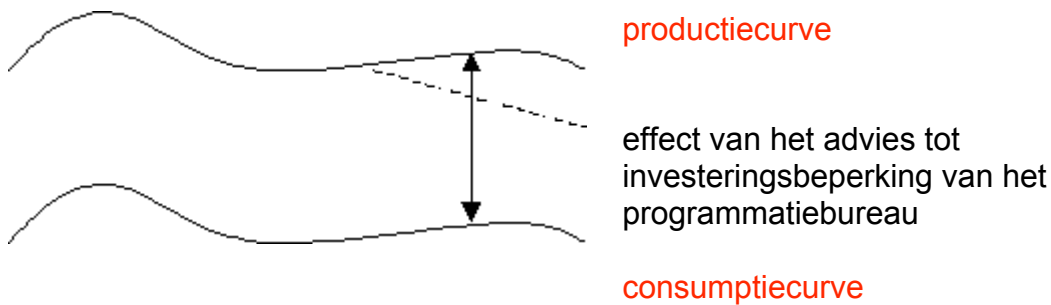
De economische programmatie is in feite niets anders dan een tegenover elkaar plaatsen en een met elkaar coördineren van de individuele amortisatie- en investeringsplannen van de grote maatschappijen zelf.

Bv. Uitgaande van bepaalde concurrentieverhoudingen op de wereldmarkt, en van een bepaalde beoordeling over de expansie van de afzet en over de nieuwe productietechnieken, besluit de staalnijverheid haar productiecapaciteit in de komende vijf jaar met 15% te verhogen. Vanzelfsprekend hebben dan de bazen van de staalnijverheid er het grootste belang bij de expansieprogramma's van hun belangrijke cliënten te kennen (automobielnijverheid, bouwnijverheid, machinebouwnijverheid, e.d.)

Dit onderling vergelijken en coördineren van de amortisatie en investeringsprogramma's van de grote monopolies op half lange en lange termijn is in ieders belang, zowel voor de producenten van de grondstoffen als voor deze van de halfafgewerkte en de afgewerkte producten.

De EGKS probeert trouwens op internationale schaal een economische programmatie voor tien à vijftien jaar te ontwerpen, waarin een voorspelling wordt gemaakt van de groei van de productiecapaciteit van de staalnijverheid, en van de ontwikkeling van de staalmarkt.

Zo stelde in 1960 het programmatiebureau van de EGKS vast dat de investeringsprogramma's leiden naar een grote overcapaciteit, en dit voor de komende tien jaar. In haar conclusies kan de EGKS dan enkel de raad geven, op basis van de cijfers en van de productie- en consumptiecurven van staal, de investeringen te beperken.

Dit neemt niet weg dat deze adviezen doorgaans opgevolgd worden. Inderdaad, vanaf het midden van de zestiger jaren, zijn de investeringen in de staalnijverheid achteruitgegaan, zodat het verschil tussen productiecapaciteit en consumptie circa 1968 bijna tot nul herleid was.

Bij de nieuwe boom in de staalnijverheid in 1969 zijn de investeringen onmiddellijk terug gestegen. In dit verband slaakt het recente rapport van de EGKS opnieuw een alarmkreet, waarbij voor 1973 een nieuwe overcapaciteit in uitzicht gesteld wordt, indien de investeringen niet afgeremd worden.

Het gevolg van de planning op sociaal gebied: de sociale programmatie

De dwang voor de grote kapitalistische onderneming tot precieze financiële planning, noodzaakt tot precieze kostprijsplanning. Inderdaad, gezien de rigiditeit van de verkoopprijzen, is de kostprijs het enige variabele element waarmee men kan manipuleren om bepaalde winstmarges te bereiken. Daarom doen alle grote kapitalistische ondernemingen aan kostprijsplanning op halflange en lange termijn; en dus uiteraard ook aan loonkostenplanning, vermits het loon een fundamenteel element is van de kostprijs.

Deze kostprijsplanning is een eerste oorzaak van de fundamentele verandering op het gebied van de sociale verhoudingen die op het einde van de Tweede wereldoorlog is ingezet in landen als Zweden en Nederland, en die zich langzaam maar zeker uitbreidt naar Frankrijk, Engeland en België.

Deze fundamentele veranderingen op sociaal gebied kenmerken zich door:

- de tendens naar de sociale programmatie;
- de tendens naar de inkomens politiek;
- de tendens naar de uitschakeling van de vrije onderhandelingen en vrije strijd op de arbeidsmarkt tussen kapitaal en arbeid.

Als gevolg hiervan verandert eveneens de fundamentele functie van de vakbonden, die normaal bemiddelaars zijn voor de verkopers van de arbeidskracht op de arbeidsmarkt.

Een **tweede** oorzaak van de fundamentele veranderingen op sociaal gebied, is *de tamelijk hoge graad van tewerkstelling* tijdens de periode van de vlugge expansie van de kapitalistische economie na de tweede wereldoorlog.

De rol die werkloosheid in een klassieke kapitalistische economie speelt als institutioneel element dat de prijs van de koopwaar arbeidskracht laag houdt, is weggefallen. Voor het eerst in de geschiedenis van het kapitalisme was er een toestand waarin de arbeider niet meer moest vrezen werkloos te vallen, en dus zijn arbeidskracht niet meer moest verkopen onder een onmiddellijke rechtstreekse economische dwang.

Een typisch voorbeeld hiervan is de Engelse economie tijdens de jongste 25 jaar. In Engeland heeft de praktijk bewezen wat de marxistische theorie altijd heeft beweerd, nl. dat onder omstandigheden van expansie en volledige tewerkstelling permanente fundamentele mechanismen van de kapitalistische economie ophouden te functioneren. Wanneer de werkloosheid niet neer als regulatie van de lonen functioneert, kunnen de lonen zonder onderbreking stijgen. Dan wordt het voor de kapitalisten steeds moeilijker die winst te maken die hen aanzet tot hoge investeringen, dan wordt de groei van de economie vertraagd en krijgt men alle omstandigheden die van de Engelse economie een zieke economie hebben gemaakt onder kapitalistische verhoudingen de jongste 25 jaar.

Het antwoord dat de kapitalisten hierop gevonden hebben:

- uitschakelen van vrije onderhandelingen voor de lonen op de arbeidsmarkt door een vrijwillige loonsbeperking en stakingsbeperking (zie politiek van regering Wilson);
- wanneer dit mislukt, het invoeren van een harde anti-staking en antivakbondswetgeving die het de arbeiders moet verhinderen gedurig door wilde stakingen de lonen op te drijven (zie politiek van de regering Heath).

Maar beide regeringen zijn voldoende kenners van de werkelijkheid van het kapitalisme om aan dat mechanisme van stakingen en het verhinderen van de stakingen een economische structuur te geven door het opheffen van de volledige tewerkstelling.

Vanaf de jaren 1965-1966 is men in Engeland begonnen met een economische politiek die de volledige tewerkstelling als hoofddoel uitschakelt en is de werkloosheid aan het groeien, een 1/2 miljoen per jaar onder de regering Wilson, 1 miljoen per jaar onder de regering Heath.

Men is teruggekeerd tot de klassieke verhoudingen van het kapitalisme van voor de tweede wereldoorlog, waar de regulator van de werkloosheid gemanipuleerd werd om de strijdvaardigheid van de arbeidersklasse in te tomen, om wilde stakingen en gedurige loonstijgingen uit te schakelen om zo de winstvoet opnieuw te doen stijgen.

In die zin is het Engelse voorbeeld een bewijs voor de theorie die de grote vlucht van de kapitalistische economie na de tweede wereldoorlog heeft verklaard door de verhoging van de meerwaardevoet ten gevolge van de maatschappelijke nederlaag van de arbeidersbeweging onder het fascisme en de tweede wereldoorlog.

Engeland was inderdaad het enige land waar de arbeidersklasse geen nederlaag heeft geleden tussen de jaren 1930-1940, waar haar strijdvaardigheid en haar politieke macht integendeel is gegroeid tijdens deze periode; Engeland is ook het enige land geweest waar de versnelde groei van de kapitalistische economie niet heeft plaats gegrepen omdat de meerwaardevoet en de winstvoet niet zijn gegroeid.

Opmerking, voor het streven naar een vluggere groei van de economie zijn er twee oplossingen mogelijk:

- *de kapitalistische oplossing*, de oplossing onder kapitalistische verhoudingen: de winstvoet verhogen door de verhoging van de meerwaardevoet of uitbuitingsvoet van arbeidersklasse;
- *de economisch-logische oplossing*, de kapitalistische verhoudingen opheffen, en van een kapitalistische economie naar een geplande economie overgaan en alle geweldige reserve bronnen die door deze overgang vrijgemaakt worden, gebruiken voor de verhoging van investeringen en van de economische groei, zonder dat het ritme van de verhoging van de consumptie door de producenten wordt tegengehouden.

Dit betekent dan een sociale revolutie, met de overgang van de macht van een klasse naar een andere, en de overgang van een economische logica gefundeerd op het zoeken naar surpluswinsten van de grote kapitalistische firma's naar een andere economische logica gefundeerd op de globalisatie van inkomens op nationaal vlak, zonder rekening te houden per firma of bedrijf, met het surplusproduct dat daar kan worden bereikt.

Conclusies

De neokapitalistische economie kenmerkt zich door:

1. een strekking naar grotere staatsinterventie in de economie om (a) de economische programmatie mogelijk te maken, (b) de bewapeningswedloop met de niet-kapitalistische landen te kunnen bijhouden, (c) de omvang van de economische schommelingen tegen te houden om sociale en politieke redenen, die vanzelfsprekend zijn, omdat met de huidige ontwikkeling van antikapitalistische krachten op wereldschaal, het kapitaal zich een nieuwe wereldcrisis type 1929 niet meer kan permitteren en dan gedwongen is door permanente inflatie de schommelingen op te vangen.

Deze sterke staatsinterventie is de reden waarom de ideologen van de officiële communistische partijen de 3e fase van het kapitalisme definiëren als deze van het staatsmonopolistische kapitalisme.

Opwerping van Prof. Mandel.

Deze definitie vertoont de neiging om de precieze verhouding tussen de staat en de grote monopolies op losse schroeven te zetten, en verraadt aldus een neoreformistische tendens, nl. door te suggereren dat de autonomie van de staat in de economie en tegenover de vertegenwoordigers van de monopolies zou groeien, terwijl in werkelijkheid de monopolies de staat sterker dan ooit tevoren gebruiken voor het verwezenlijken van hun eigen economische doeleinden.

Men kan inderdaad geen enkel voorbeeld aanhalen van economische beslissingen genomen door de regeringen in kapitalistische landen de jongste 25 jaar, die tegen deze fundamentele belangen van de die grote monopolies zouden ingaan. Dit is trouwens onder de omstandigheden van die hoge graad van machtsconcentratie in de handen van de monopolies, ook onmogelijk, zolang men niet een algemeen offensief ontketent tegen die monopolies en tegen het staatsapparaat dat de belangen van de monopolies vertegenwoordigt.

2. de tendens tot een algemene technocratische rationalisatie en tot algemene controle van de staat over elke vorm van maatschappelijke activiteit.

Deze tendens uit zich in:

- een dwang tot sterkere staatscontrole over de arbeidsmarkt;
- een dwang tot sterkere staatscontrole over de reproductie van de geschoolde arbeidskracht, dus over de universiteit, gericht op een technocratische hervorming van de universiteit;
- een dwang tot rationaliseren van de arbeidsmarkt voor intellectuele werkrachten door planning van vraag en aanbod van deze intellectuele werkrachten op halflange en lange termijn;
- een dwang tot rationaliseren van de publiciteit, het wetenschappelijk onderzoek, de kunst, kortom, van elke vorm van maatschappelijke activiteit.

Besluit.

- De rol van de economische bovenbouw in het bestel wordt steeds groter;
- Het typische voor het liberaal kapitalisme bestond erin dat men alles aan een economisch automatisme kon overlaten. Men betrouwde op de goedkope koopwaren op de markt en op de verhoging van de arbeidsproductiviteit, gekoppeld aan de tactiek van het afwachten, om

de gestelde doeleinden te bereiken.

- Kenmerkend voor het huidige kapitalisme is dat de grote monopolies, om hun doel te bereiken, steeds groeiend beroep moeten doen op rechtstreekse of onrechtstreekse staatsinterventie, en dit op elk gebied van het maatschappelijk leven.

Zoals:

- rechtstreekse interventie van de staat voor het waarborgen van de winst wanneer de zaken slecht gaan;

- rechtstreekse interventie van de staat voor het dekken van verlies;

- rechtstreekse interventie van de staat voor het verwezenlijken van investeringen.

NB. Er zijn grote investeringsplannen in West-Europa gekend van sommige van de sterkste privé-kapitalistische monopolies, waarvan geweten is dat 2% van het kapitaal van publiekrechtelijke oorsprong was:

- ofwel rechtstreekse regeringssubsidie;

- ofwel kredieten van publiekrechtelijke kredietmaatschappijen (NMKN);

- ofwel kredieten van privé-banken met regeringswaarborg;

- ofwel kredieten van privé-banken waarvan de interesten door de regering betaald, enz...

Dit is dus een andere logica die begint binnen te dringen dan deze van het klassieke kapitalisme.

Zo krijgt men het beeld dat door vele liberale economen wordt bekritiseerd, theoretisch hebben ze gelijk, maar in de praktijk zijn ze dom, want ze begrijpen niet dat al deze technieken in het belang van hun klasse worden ingevoerd. NI. dat van een zeer hybride economisch stelsel waarvan de basis nog steeds in de markteconomie is, d.w.z. verkoop van koopwaren op een anonieme markt, maximalisatie van inkomsten van de individuele firma's.

Maar binnen het raam van die markteconomie zijn bijna alle fundamentele mechanismen, die in het verleden verzekerden dat slechts de meest rendabele firma's overleefden, uitgeschakeld.

Aldus ontstaat er een hybride toestand waar het niet meer mogelijk is op basis van de winsten van de bedrijven, vast te stellen of zij werkelijk de meest productieve zijn. Immers, deze winsten zijn niet meer functie van echte prestaties, maar van prestaties plus X-vormen van staatsinterventie, van staatssubsidie en van uitgeschakelde marktmechanismen. Aldus kan er achter de schijnbare prestaties een zeer groot gebrek aan rentabiliteit bestaan, dat plots tot uiting komt wanneer de economische toestand verslecht.

Denk aan Rolls Royce. De supreme belichaming van degelijkheid, stabiliteit en rentabiliteit in de Engelse economie, was in werkelijkheid een firma die op de rand van het bankroet stond. Een verkeerde prijsberekening voor één enkel order volstond opdat heel die schijnbare degelijkheid en rentabiliteit in elkaar stortte.

Ditzelfde geldt ongetwijfeld voor heel wat top-kapitalistische firma's in de wereld.

Deze hybride toestand van de huidige kapitalistische economie is niet het gevolg van de groeiende invloed van boze marxisten of boze socialisten in de kapitalistische economie. Wanneer men die hybride subventie-mechanismen zou uitschakelen, zou men zware economische crisissen krijgen.

Hierin ligt juist het irrationele van de liberale economen die beweren dat met de huidige inflatie en de huidige staatssubsidies, men gaat naar een zware economische crisis binnen 20 jaar, en dat bijgevolg de zuivere marktmechanismen moeten hersteld worden. Met het onvermijdelijk gevolg dat we aldus de zware economische crisis binnen de twee jaar produceren, want dat is het resultaat van de toepassing van die theorieën.

Zoals prof. Mandel reeds bevestigd heeft en nog steeds bevestigd, zullen deze liberaal-economische theorieën niet worden toegepast. Noch Rueffe in Frankrijk, noch

Enoch Powell in Engeland zullen ooit aan de macht komen om hun liberaal economische politiek toe te passen. En wanneer in de USA gedurende enkele jaren mensen van de Nixon regering dit hebben geprobeerd, dan hebben de omstandigheden hen gedwongen zeer snel het roer om te werpen en neokeynesiaans dirigisme en neokeynesiaans interventionisme op brede schaal toe te passen vanaf het begin van 1969, om een zware economische crisis te verhinderen.

De internationale gevolgen van de veranderingen die het neokapitalisme kenmerken

- De veranderde koersrichting van de kapitaaluitvoer en de daaruit voortvloeiende hogere vorm van internationale centralisatie van kapitaal;
- De overgang van klassiek kolonialisme naar neokolonialisme in de landen van de derde wereld.

De veranderde koersrichting van de kapitaaluitvoer

Zuiver economisch is dit niet te verklaren, omdat zelfs vandaag nog het interessant is voor de kapitalisten hun kapitaal eerder in Azië, Afrika en Latijns-Amerika te investeren dan in andere imperialistische landen. De tabel van de rentabiliteit van de Amerikaanse buitenlandse investeringen, toont aan dat die rentabiliteit het hoogst is, achtereenvolgens in Afrika, Azië, Latijns-Amerika, West-Europa, Canada.

Dit is een absolute toepassing van de marxistische theorie, nl. hoe hoger de organische samenstelling van het kapitaal, des te lager de winst. Op grond hiervan zou men kunnen veronderstellen dat het westers kapitaal in grote massa's naar Afrika en Azië zou vloeien, en zeer weinig naar Europa en Canada.

Sommige naïeve economen hebben dat ook voorspeld, o.m. de Australische econoom Collin Clark, die in 1944 een boek heeft geschreven over de kapitalistische economie in 1960, waarin hij de voorspelling waagde dat 60 miljard dollar uit de USA naar India zou worden geëxporteerd, en dat India aldus een van de meest ontwikkelde gebieden van de wereld zou worden. In werkelijkheid heeft het Amerikaans kapitaal nog geen 6 miljard dollar naar India geëxporteerd in die 20 jaar na de tweede wereldoorlog. Niet omdat dit theoretisch niet winstgevend zou zijn geweest, maar omdat de politiek maatschappelijke hinderpalen voor zulk een reusachtige export van kapitaal te groot bleken te zijn.

In een vorige les werd onderstreept dat de overgang van handelskolonialisme naar het oprichten van koloniën o.a. te verklaren is door de uitbreiding van de kapitaalexport, en dat daar waar men heeft permanente kapitaalexport, de Westerse kapitalisten er belang bij hebben permanente politieke en militaire controle uit te oefenen op de grondgebieden waar dat kapitaal op grote schaal is geïnvesteerd. Deze politieke en militaire controle gaat echter verloren na de tweede wereldoorlog, ten gevolge van de bevrijdingsbewegingen in de landen van de derde wereld.

Het aantal landen die onder rechtstreekse militaire controle staan van de imperialistische mogendheden is geweldig achteruitgegaan, en onder die omstandigheden is ook de privé-kapitaaluitvoer geweldig achteruitgegaan.

Resultaat, de kapitaaloverschotten, die juist door de groei van de westerse economie groter zijn dan ooit tevoren, worden in zeer grote omvang in imperialistische landen geïnvesteerd, en niet meer in landen van de derde wereld.

De totale kapitaaluitvoer die sinds het einde van de tweede wereldoorlog een geweldige vlucht heeft genomen (naar schatting 100 miljard dollar) is niet meer gegaan naar Afrika, Azië, of Latijns-Amerika, maar naar andere geïndustrialiseerde landen zoals West-Europa en Japan, USA, Australië, Zuid-Afrika.

Dit heeft als gevolg gehad een beginnende interpenetratie van het kapitaal tussen de imperialistische landen zelf, en het ontstaan van "Multi National Corporation's", die hun zuivere nationale basis hebben verloren in twee opzichten, ofwel t.o.v. hun actieradius, ofwel t.o.v. hun bezit.

Onderscheid.

a. De multinationale maatschappijen die hun nationale operatieradius hebben verloren.

Hiertoe behoren praktisch alle grote Amerikaanse maatschappijen. Deze maatschappijen hebben nu een groot gedeelte van hun activiteiten buiten de nationale grenzen van de USA (vb. Ford, United States Steel, General Motors, Standard Oil of New Jersey, IBM). De meeste bereiken tussen de 25% a 50% van hun winst buiten de grenzen van de USA, sommige zelfs 50%.

Maar internationalisatie van de activiteit betekent niet noodzakelijkerwijze internationalisatie van het bezit. De controle van deze maatschappijen blijft in handen van Amerikaanse aandeelhouders. Het Europees kapitaal heeft er geen vat op.

ESSO, groep Rockefeller;

United States Steel, groep Morgan;

General Motors, groep Dupont;

IBM, groep Watson & Morgan.

b. De multinationale maatschappijen die hun nationaal bezit hebben verloren.

De echte internationalisatie van het kapitaal gebeurde in de gevallen van de multinationale maatschappijen die gekenmerkt zijn door het verlies van controle door één nationaliteit, als gevolg van internationale vervlechting van kapitaal.

Agfa-Gevaert, interpenetratie van Duits en Belgisch kapitaal;

Hoogovens-Ymuiden, interpenetratie van Duits en Nederlands kapitaal;

Dunlop-Pirelli, interpenetratie van Engels en Italiaans kapitaal;

Fiat-Citroën, interpenetratie van Italiaans en Frans kapitaal.

Bovendien beginnen vele bankgroepen op Europese schaal met elkaar te vergroeien. Bank van Brussel bijvoorbeeld heeft reeds 4 vertegenwoordigers van internationale financieringsgroepen in de beheerraad.

Deze tendens naar internationale vervlechting van kapitaal dringt langzaam maar zeker door in Europa, onder twee mogelijke vormen.

- het geleidelijk opsloppen van het Europees kapitaal door het Amerikaanse (bv. opsloping ACEC door WESTINGHOUSE).

- het oprichten van grote Europese maatschappijen, die hun oorspronkelijk nationaal karakter hebben verloren, maar die hun zelfstandigheid proberen te bewaren door het vormen van kapitaalgroepen van dezelfde orde van grootte als de Amerikaanse (= Europees antwoord op de Amerikaanse uitdaging),

De overgang van klassiek kolonialisme naar neokolonialisme in de landen van de derde wereld

Het politiek-maatschappelijk uitgangspunt: de bevrijdingsbeweging in de derde wereld.

De geweldige bevrijdingsbeweging die na de tweede wereldoorlog in alle landen van de derde wereld begon, dwong het westers kapitaal tot een terugtocht, tot een overgang van rechtstreekse naar onrechtstreekse heerschappij. In marxistisch jargon spreekt men van een omvorming van koloniale tot halfkoloniale landen.

Halfkoloniale landen. De politieke macht ligt in de handen van de inheemse heersende klasse, terwijl de belangrijkste economische rijkdommen nog steeds in handen liggen van het buitenlands kapitaal.

Die terugtocht is door het westers kapitaal gedaan in de meeste landen van Afrika en Azië, om tenminste het belangrijkste te kunnen redden, nl. het geïnvesteerde kapitaal. Met als klassiek voorbeeld, India en Pakistan. In tegenstelling met hetgeen algemeen werd vermoed, was Engeland bereid de politieke zelfstandigheid van zijn belangrijkste kolonie aan de inheemse heersende klasse af te staan, om op die manier een naasting van het Engels kapitaalbezit voor een hele tussenperiode te kunnen tegenhouden.

Ook de Belgische kapitalisten hebben op het einde van de vijftiger jaren in een razend tempo een dergelijke poging ondernomen t.o.v. Kongo. Zij waren echter niet zo verstandig geweest als de Engelsen om deze overgang voor te bereiden door het opvoeden van een inheemse heersende klasse, die over voldoende politieke stabiliteit zou beschikken om het beheer van het kapitaal over te nemen.

Dit verklaart het ontstaan van de woelingen, waardoor een gedeelte van de buitenlandse bezittingen werd vernietigd. Na het herstel van de stabiele verhoudingen onder de moordende militaire dictatuur van generaal Mobutu, heeft men evenwel kunnen vaststellen dat uiteindelijk ongeveer 2/3 van de kapitaalinvesteringen werden gered. Dit is in de eerste plaats het resultaat van het wijs besluit geen lange "koloniale oorlog" met inzet van buitenlandse huurlingen te voeren, zoals generaal Janssens en andere minder intelligente mensen het zouden gewenst hebben.

Het economisch-maatschappelijk uitgangspunt, de verandering van de structuur van de heersende klasse in de kapitalistische landen.

De derde technologische omwenteling, met haar versnelde technologische vernieuwing, heeft het exportpakket van de westerse landen in belangrijke mate veranderd: machines en transportmiddelen (vast kapitaal) worden voortaan de belangrijkste exportgoederen van de technologisch leidende kapitalistische landen nl, West-Duitsland, Japan, USA, Engeland, Italië, en in mindere mate België (50% van het totaal exportpakket).

Deze ontwikkeling heeft een belangentegenstelling doen ontstaan tussen de kapitalistische firma's die respectievelijk machines en afgewerkte producten exporteren.

Bv. De exporteurs van textielmachines hebben een evident belang bij de industrialisering van de landen van de derde wereld, waardoor hun buitenlandse afzetmarkt vergroot. Voor de exporteurs van afgewerkte textielproducten (katoenen en wollen stoffen) daarentegen, betekent de industrialisatie van de derde wereld de opkomst van nieuwe concurrenten op de wereldmarkt en dus een bedreiging voor hun uitvoer.

Vermits de exporteurs van machines en transportmiddelen de heersende laag worden van de kapitalistische klasse in het Westen, wordt de industrialisatie van de landen van de derde wereld de jongste jaren steeds meer bevorderd.

Belangrijke vaststelling in dit verband

De zogenaamde westerse politiek van ontwikkelingshulp is niets anders dan een

reusachtige jaarlijkse subsidie van regeringszijde voor de export van machines en transportmiddelen naar de ontwikkelingsgebieden. De jaarlijkse gemiddelde subsidie per land bedraagt 7 a 8 miljard dollar, hetgeen ongeveer overeenstemt met het tekort van de betalingsbalans van die landen, vermits de meeste andere posten van die betalingsbalans rigide zijn, zou het verdwijnen van die hulp betekenen dat deze landen hun import met 7 a 8 miljard dollar zouden moeten verminderen.

In werkelijkheid gaat het hier om een regeringssubsidie ten voordele van de grote machine-exporterende nijverheid van het Westen.

De kenmerken van het neokolonialisme in de landen van de derde wereld.

De door de westerse zware nijverheid gestimuleerde industrialisering veranderde grondig de economische-maatschappelijke structuur in de derde wereld.

- Het ontstaan van een nieuwe oligarchie van industriële kapitalisten. De privé-industriële oligarchie van grootgrondbezitters, exporteurs van grondstoffen, importeurs van afgewerkte producten en bankiers die alle belang hebben bij een nauwe samenwerking met buitenlands kapitaal, en die gekant zijn tegen de industrialisatie en tegen de industriële kapitalisten, is aan het verdwijnen.

De massale import van machines de jongste 20 jaar, heeft geleid tot het ontstaan van een nieuwe oligarchie, deze van de industriële kapitalisten.

– Het ontstaan van joint-ventures, met een complexe samenstelling van kapitaal.

In de meeste geïndustrialiseerde landen van de derde wereld werden deze joint ventures opgericht, om concurrentie te kunnen voeren met de multinationale corporations. Er grijpt aldus een massale vervlechting van kapitaal van diverse oorsprong plaats, waarbij de belangen van de inheemse kapitalisten eens te meer samenvallen met de belangen van het buitenlandse kapitaal. Neem bv. de kapitaal samenstelling van ENCA de Colombia, de 2e grootste scheikunde firma in Colombia).

20% Nederlands-Duits privé-kapitaal;

20% Internationaal publiekrechtelijk kapitaal van diverse internationale financieringsinstellingen;

30% Nationaal privé-kapitaal

30% Nationaal publiekrechtelijk kapitaal van diverse nationale financieringsinstellingen

(NB. zeer approximatieve cijfers)

Dit model is representatief voor het wezen van de industrialisatie in de jonge industrielanden van de derde wereld (Mexico, Argentinië, Brazilië, India, Perzië, Turkije, Marokko, Hongkong, Taiwan, Zuid-Korea, Singapore, Maleisië, enz.)

3) In deze landen is het niet mogelijk een bevrijdingsstrijd te voeren in bondgenootschap met de nationale burgerij, omdat deze burgerij geen enkel belang heeft bij het uitschakelen van het buitenlands kapitaal waarmee zij meer en meer verstrengeld is.

Zij hoeft wel belang bij het uitschakelen van het internationaal kapitaal in de grondstoffensector, bij het nationaliseren van de natuurlijke rijkdommen.

De westerse mogelijkheden proberen dit wel tegen te werken om militair-strategische redenen. Maar het internationaal privé-kapitaal heeft daar geen grote bezwaren meer tegen. Integendeel, wanneer die nationalisatie gebeurt met hoge vergoedingen, is dit voor het internationaal privé-kapitaal een gemakkelijk middel om uit de minder rendabele grondstoffensector naar de meer rendabele sector van de afgewerkte producten te kunnen overgeheveld worden.

4) Het ontstaan van een nieuwe internationale werkverdeling.

De industrialisatie in de derde wereldlanden is gebaseerd op, de uitbouw van een natuurlijke grondstoffenverwerkende nijverheid, en, de uitbouw van de lichte transformatienijverheid.

Zo zijn de halfkoloniale landen nu reeds de hoofdexporteurs van textielproducten op de

wereldmarkt. Binnen afzienbare tijd (10 a 15 jaar) zullen ze dit ook zijn voor de producten van de houtnijverheid en voor de producten van de voedselconserve-nijverheid. Alleen de producten van de lichte nijverheid die enorme kapitaalinvesterings vereisen, zullen verder in het Westen geproduceerd worden.

Resultaat.

1) een gewijzigde internationale werkverdeling:

(a) 19e eeuw productie en uitvoer van producten van de westerse transformatie nijverheid, geruild tegen grondstoffen en voedingswaren uit de derde wereld.

(b) 2e helft 20e eeuw, productie en uitvoer van producten van de zware nijverheid plus productie en uitvoer van producten van de kunstmatige grondstoffennijverheid (bv. petrochemie) geruild tegen producten van de natuurlijke grondstoffennijverheid plus producten van de lichte nijverheid uit de landen van de Derde wereld.

(2) De uitbuiting van de Derde wereld door ongelijke ruil via de wereldhandel blijft verder de regel. Ongelijke ruil, want ruil van:

(a) producten van de zware nijverheid tegen producten van de lichte nijverheid;

(b) afgewerkte producten tegen grondstoffen;

(c) producten geproduceerd met hoge kapitaalinvesterings tegen producten geproduceerd met lage kapitaalinvesterings;

(d) producten geproduceerd met hoge surpluswinsten tegen producten geproduceerd met winsten lager dan de doorsnee-winst;

(e) producten geproduceerd met hoge lonen tegen producten geproduceerd met lage lonen.

(3) Het ontstaan van een nieuwe paradox in de landen van de Derde wereld, vooral in Latijns-Amerika, India en Zuid-Oost-Azië, nl.

- het feit dat de industrialisatie *wel tot gevolg* heeft dat het gewicht van de industrie in het bnp geweldig is gestegen, terwijl de tewerkstelling absoluut *niet* gestegen is.

Het probleem van de ondertewerkstelling blijft dus het centrale probleem van die landen. Vb., de evolutie van de nijverheid en tewerkstelling in Latijns-Amerika tussen 1925 en 1965. Het aandeel van de nijverheid in het bnp stijgt van 13% tot 26%. Maar het aandeel van de industriële arbeidersklasse in de actieve bevolking is absoluut stabiel gebleven, nl. 14%.

Binnen het raam van de marxistische arbeidswaardetheorie is het duidelijk dat onderontwikkeling niets anders betekent dan ondertewerkstelling.

Inderdaad, vermits arbeid de enige bron van waarde is, betekent "te weinig waarde" (of rijkdom) steeds "te weinig arbeid".

Deze redenering wordt trouwens bevestigd door de sociologische studies over deze landen, die aantonen dat een groot gedeelte van de actieve bevolking geen normaal werkjaar heeft (van 20% tot 60% van de bevolking).

Besluit. Zolang het euvel van de ondertewerkstelling niet is opgeheven, zullen deze landen fundamenteel onderontwikkeld blijven.

Het wezen van de socialistische economie

Om de socialistische economie en haar fundamenteel verschil met de kapitalistische economie nader te omschrijven, zullen we uitgaan van een schijnbaar wijsgerige categorie, nl. de vervreemding van de arbeid, en van twee andere categorieën die hiermee nauw verbonden zijn, nl. de categorie van de reïficatie en de categorie van het koopwarenfetijisme.

Vervreemde arbeid

In de meest algemene zin van het woord, is vervreemde arbeid, arbeid die elke vorm van zelfcontrole en zelfdeterminatie heeft verloren. Uitgaande van deze definitie kunnen er twee hoofdvormen van vervreemding bestaan.

- vervreemding van de arbeid ten gevolge van de onderwerping van de mens aan de natuurkrachten;
- vervreemding van de arbeid ten gevolge van de onderwerping van de mens aan maatschappelijke kracht.

In de primitieve, communistisch georganiseerde dorpsgemeenschappen is de vervreemding het gevolg van de onderwerping aan de tirannie van de oppermachtige natuurkrachten, die de werkzaamheden van de dorping in grote mate bepalen en beperken.

In de moderne kapitalistische gemeenschap is de vervreemding het gevolg van maatschappelijke verhoudingen, gekenmerkt door werkverdeling en koopwarenproductie.

Vervreemde arbeid is dus in laatste instantie een gemis aan zelfverwezenlijking, een onbekwaamheid om eigen capaciteiten en hoedanigheden te kunnen verwezenlijken. Opmerking: De begrippen 'eigen capaciteiten' en 'eigen hoedanigheden' in de marxistische sociaal-economische theorie, verwijzen naar een potentiële werkelijkheid, naar de kiemen die bestaan, maar die nog niet zijn ontplooid.

Neem *Ernst Bloch*, de grootste hedendaagse marxistische wijsgeer, schrijver van "De filosofie van de hoop".

Men heeft hem vaak verweten terug te vallen van het wetenschappelijk materialisme in het wetenschappelijk idealisme, hetgeen in feite duidt op een onbegrip voor het dialectische, dynamische aspect van de categorie 'werkelijkheid'.

Doorheen alle rijpe geschriften van Marx loopt inderdaad dit dialectisch werkelijkheidsbegrip, waarin niet alleen 'wat is' werkelijkheid is, maar ook 'wat kan zijn', d.w.z. al datgene waarvan de kiemen reeds bestaan in de werkelijkheid, maar die zich nog niet hebben kunnen ontplooien wegens bepaalde economische en maatschappelijke hinderpalen.

Besluit. De definitie van vervreemde arbeid, als zijnde elke vorm van menselijke bezigheid die de ontplooiing van alle menselijke mogelijkheden verhindert, is een zeer open definitie. Onder 'ontplooiing van alle mogelijkheden' dient verstaan: niet alleen de mogelijkheden waarvan de mensen zich reeds bewust zijn, maar tevens deze waarvan ze zich zouden kunnen bewust worden, indien een bepaald aantal maatschappelijke voorwaarden veranderd zijn.

Vb. De 2 mogelijke opvattingen in verband met de opbouw van het onderwijs.

1. De onmenselijke visie, die uitgaat van de zogenaamde maatschappelijke behoeften, en die zegt: wij, de kapitalistische maatschappij, met haar streven naar maximatie van individuele firmawinsten, eisen zoveel ingenieurs, geneesheren, technici, handlangers in de komende 20 jaar, en we zullen dus een structuur hebben van het onderwijs die deze arbeidskracht moet produceren.

2. De menselijke visie, die zegt: bij de huidige stand van wetenschap en cultuur, bij het huidige doordringen van wetenschapsdenken en wetenschapsmythologie in het hele dagelijkse leven, bestaat de objectieve mogelijkheid om in elk kind de belangstelling voor cultuur, wetenschap, kunst en hogere menselijke activiteit vrij te maken; de materiële infrastructuur bestaat ook. Er kunnen hinderpalen zijn van maatschappelijke, culturele, familiale en zelfs fysiologische of psychofysiologische aard.

Een structuur van het onderwijs zou dan zijn: een structuur die georganiseerd is om die mogelijkheid tot volledige ontplooiing van een volkomen volwassen en geïntegreerde persoonlijkheid te waarborgen.

Praktisch gezien komt dit neer op het verzekeren van een veralgemeend en verplicht hoger onderwijs aan alle kinderen. Dit betekent uiteraard dat degenen die een achterstand hebben ten gevolge van maatschappelijke, familiale, culturele of psychofysiologische tekortkomingen in de eerste levensjaren, een grotere investering en inspanning zouden moeten krijgen van de maatschappij, om die achterstand op te halen.

Men kan dus twee totaal verschillende conclusies trekken uit twee verschillende bepalingen van wat *behoefden* zijn:

- de eerste is een zuiver statische bepaling, uitgaande van de mensen, de kinderen en de structuur van de economie zoals ze nu is;
- de tweede is een dynamische bepaling, uitgaande van al hetgeen nu objectief mogelijk is geworden door de ontplooiing van de maatschappelijke en menselijke productiekraften in het laatkapitalisme, en het vooropstellen van een imperatief: gelijke kansen voor iedereen, maar dan werkelijk gelijke kansen voor iedereen, tot volledige onbeperkte ontplooiing van de eigen persoonlijkheid.

Opmerking. In die zin staat een welbegrepen marxisme veel dichter bij het personalisme dan bij gelijk welke andere filosofische strekking. Met dit verschil, dat het de materiële en maatschappelijke voorwaarden onderzoekt voor de verwezenlijking van de volle ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid bij *alle* mensen, en weigert een maatschappelijk stelsel als humaan te aanvaarden, dat ontwikkelingsmogelijkheden beperkt tot een gering percentage van de maatschappij, onder voorwendsel dat het voor de rest niet mogelijk zou zijn ten gevolge van geringe intelligentiegraad, de armoede, e.d.

In die zin is er in werkelijkheid een gebrek aan elementair humanisme bij alle niet-marxistische opvattingen over de maatschappelijke ontwikkeling op lange termijn. Dit komt op de meest simplistische wijze tot uiting bij bepaalde Angelsaksische empirische sociologen en economen.

Zie Graz, één van de grootste historici van de landbouweconomie de laatste 400 jaar, heeft in één van zijn boeken volgende ongelooflijke formule gebruikt: de arbeidersklasse bestaat uit drie categorieën;

- de verstandige arbeiders die zullen op het einde van hun leven geen arbeider meer zijn, naar patroon;
- de domme arbeiders, die zijn verplicht heel hun leven arbeider te blijven;
- de opstandige arbeiders, dat zijn de gevaarlijkste, die worden vakbondsmensen en politici.

Het is vanzelfsprekend dat een filosofie die op dergelijke waardeoordelen berust, blijk geeft

van een ware mensenverachting, vermits zij impliciet veronderstelt dat al degenen die arm zijn of materieel minder succesrijk, dit alleen maar zijn wegens domheid, geringere begaafdheid, luiheid, e.d.

Reïficatie van de menselijke betrekkingen

Reïficatie betekent het veranderen, in het onderbewustzijn, van verhoudingen tussen mensen in verhoudingen tussen dingen.

Eén van de hoofdkenmerken van een maatschappij berustend op veralgemeende koopwarenproductie is het feit dat een groot aantal menselijke betrekkingen de neiging hebben hun zuiver menselijke natuur in het bewustzijn van de mensen te verliezen, en zich te herleiden tot 'dode', tot mechanische betrekkingen, tot betrekkingen tussen dingen (zie verdinglichung).

Een dienstster in een druk restaurant te Chicago tot Prof. Mandel: "Ah, you are the corned beef and cabbage". De betrekking tot de klant wordt dus herleid tot het order van die klant, als resultaat van de dwang tot het opnemen van het grootst mogelijk aantal bestellingen.

Een persoonlijk onderzoek betreffende de individuen met wie men nog volkomen menselijke verhoudingen heeft, zal dit reïficatieverschijnsel bevestigen.

Verklaring. Dit, verschijnsel is niet het resultaat van de mechanisering, die integendeel meer mogelijkheden biedt door de inkorting van de arbeidstijd, voor het aangaan van meer menselijke betrekkingen, voor het presteren van creatief werk buiten de arbeidstijd.... Het feit dat deze mogelijkheden niet verwezenlijkt worden, hangt niet af van de machine zelf, maar van de productieverhoudingen of maatschappelijke verhoudingen die de mensen onderling aangaan en waarop de maatschappijbouw is gevestigd.

Belangrijk is hierbij op te merken, dat de concrete vorm van die machines zoals we zo nu kennen, niet een fataal product is van een bepaalde techniek, maar van de manier waarop die techniek is toegepast binnen een bepaalde maatschappij.

Men kan opwerpen dat er machines zijn die de arbeiders dwingen zich aan de machines te onderwerpen. Maar wat verhindert ons dan een andere soort machine, een andere techniek te ontwerpen waarin die individuele onderwerping zou uitgeschakeld zijn? Niets verhindert ons dat te doen, tenzij het feit dat het vandaag onder kapitalistische verhoudingen te weinig profijtelijk is voor degenen die deze ontdekkingen moeten doen, om in die richting te denken.

Die opwerping is in feite reeds door de feiten achterhaald.

Wij, leven niet meer in een tijdperk waar de techniek de arbeid fataal partialiseert; integendeel, wij leven in een tijdperk waar de reconstructie van de totaliteit van de werkzaamheid juist door de techniek opnieuw mogelijk is geworden, nl. in een overgang van de half-geautomatiseerde naar de volledig geautomatiseerde arbeid, waarin de zuivere productiefuncties herleid zijn tot centrale en reparatiefuncties, die uiteraard reconstructiefuncties zijn.

Dit soort arbeiders (zie petroleumnijverheid, sommige scheikundige en staalbedrijven) verschilt qua mentaliteit ten zeerste met deze van de massa-productiearbeiders van 30 jaar geleden, omdat de natuur van hun arbeid totaal veranderd is. Zij hebben een zeer hoog zelfbewustzijn, gesteund op de overtuiging (en de praktijk bewijst dat) dat zij de organisatie van het arbeidsproces in het bedrijf beter kennen dan de ingenieurs; de ingenieur heeft het weliswaar ontworpen, en kent het dus theoretisch, terwijl die mobiele ploegen van polyvalente reparatiearbeiders de eenheid van het reproductieproces in de praktijk reconstrueren, vermits zij praktische, kleine fouten, afwijkingen van het theoretisch model moeten uitschakelen. Dit is totaliserende arbeid op een zeer hoog technisch vlak, die niet

alleen praktische kennis vereist, maar tevens praktische kennis produceert die vaak deze van de ingenieur overtreffen.

We kunnen uit voorgaande beschouwingen volgende hoofdstelling formuleren: “dat al deze aspecten - vervreemde arbeid, reïficatie van de menselijke betrekkingen, onmogelijkheid tot het verwezenlijken van de volledige ontplooiing van de persoonlijkheid bij alle individuen - niet alleen afhangen van de privé-eigendom van de productiemiddelen, maar eveneens van koopwarenproductie en van maatschappelijke werkverdeling. Een werkelijke bevrijding van de arbeid, een werkelijke socialistische economie, is slechts mogelijk wanneer deze drie factoren zullen afgestorven zijn.”

Bespreking van de voorwaarden van een socialistische economie

Het afsterven van de privé-eigendom van de productiemiddelen.

Dit is een absolute voorwaarde voor de bevrijding van de arbeid. Men kan inderdaad geen privé-eigendom van de productiemiddelen hebben en tezelfdertijd bewust geplande economie. Immers, privé-eigendom van productiemiddelen voert noodzakelijkerwijs tot concurrentie; die op 'haar beurt noodzakelijkerwijs voert tot het overheersen van marktverhoudingen, waardoor het economisch lot van eenieder onderworpen wordt aan de objectieve wetten van de vrije markteconomie.

NB. Privé-eigendom wordt hier gebruikt in tegenstelling tot algemeen maatschappelijke eigendom, en als dusdanig, zowel toepasselijk op individuele als op groepseigendom.

Het begrip eigendom wordt niet bepaald door de hoeveelheid eigenaars maar wel door afzonderlijkheid van de belangen:

- privé-eigendom van de productiemiddelen betekent eigendom waarover een bepaalde groep van de maatschappij, vanuit haar afzonderlijk egoïstisch standpunt, de absolute beschikking heeft;
- maatschappelijk eigendom van productiemiddelen betekent eigendom waarover de maatschappij zelf beschikt.

Zie het debat tussen Marx en Proudhon (1846). Marx heeft toen voorspeld dat men geen socialistische economie kan opbouwen op basis van de concurrentie en van de egoïstische groepsbelangen die tegenover elkaar geplaatst worden. Het specifieke van een socialistische economie ligt juist in de a priori globalisatie van de kosten, van de prioriteiten, van de belangen en van de verdeling van de maatschappelijke hulpmiddelen.

Het afsterven van de koopwarenproductie

Dit is nodig omdat koopwarenproductie noodzakelijkerwijze gepaard gaat met de onderwerping van de mens aan objectieve, van zijn wil onafhankelijke marktwetten.

Vrije arbeid is dus onmogelijk onder het stelsel van de koopwarenproductie en markteconomie.

Vroeger werd reeds aangetoond, dat in de definitie van koopwarenproductie en markteconomie, het grondfeit besloten ligt dat elke arbeid niet a priori als maatschappelijke arbeid erkend is; dat derhalve de totale arbeidskracht van de maatschappij van tevoren is verbrokkeld in een groot aantal 'privé-arbeiden' waarvan de erkenning of niet-erkenning als maatschappelijk noodzakelijke arbeid a posteriori plaats grijpt, op basis van de rentabiliteit van de markt.

Dit betekent dat het bestaan van koopwarenproductie en markteconomie inhoudt: het voortbestaan van loonarbeid, van de mogelijkheid van werkloosheid, van

arbeidsverkwisting, van overproductie, van ruilwaarden.

Ter illustratie.

Gegeven: een economisch systeem A, gebaseerd op koopwarenproductie, en een economisch systeem B, gebaseerd op productie van gebruikswaarden.

Beide systemen staan op een zelfde economisch ontwikkelingspeil.

Vraag: Wat gebeurt er in geval van overproductie van ruilgoederen in systeem A, en van overproductie van verbruiksgoederen in systeem B?

Bij overproductie van ruilwaarden in systeem A ontstaat er een onderbreking in de *productie*, vermits het niet kunnen verkopen van koopwaren betekent dat de kostprijzen en de kapitaalsinvesteringen niet hersteld worden.

Dus: overproductie = onderbreking in de productie als gevolg van een onderbreking in het circulatie- en reproductieproces van waarden en kapitalen.

Bij overproductie van gebruikswaarden wordt alleen maar het bewijs geleverd van een opgetreden saturatie van menselijke behoeften, met als resultaat:

- ofwel het verminderen van de werktijd;
- ofwel het veranderen van de vorm van de gebruikswaarden.

Er ontstaat dus niet de minste onderbreking in het economisch productieproces.

Een voorbeeld is de Sovjet-Unie, waarin gebruikswaardenproductie bestaat, naast voorlopige restanten van koopwarenproductie.

Wat gebeurt er bij: een niet-rendabele productie van industriële machines? En een niet-rendabele productie van verbruiksgoederenmachines, in casu naaimachines?

- Bij onrendabele productie van werkmachines zal naar middelen gezocht worden om het productieproces van die bedrijfstak te verbeteren. Maar aan de expressie van de economie verandert er niets. Deze onrendabele machines moeten *niet* verkocht worden en het 'kapitaal' dat hen heeft geproduceerd moet niet worden gereconstitueerd, vermits de machines eigendom zijn en blijven van de staat. Zij blijven niet "onverkoopbaar", maar worden naar bepaalde fabrieken gestuurd waar zij zullen werken.

Pas op het ogenblik dat het totale machinepark in de URSS te groot zou zijn geworden, -in een fase van absolute overvloed van materiele productie-, zou deze redenering niet meer toepasselijk zijn. Maar dan zou de oplossing nog eenvoudiger zijn, vermits men dit machine-overschot zou kunnen stockeren als reserve-kapitaal voor een eventueel nieuwe stijging van de behoeften (bij demografische groei).

Er is dus slechts een "marginale" verkwisting geweest van maatschappelijke hulpmiddelen, vermits het beter ware geweest deze machines rendabel te produceren.

- Bij niet-rendabele productie van naaimachines liggen de zaken anders. Naaimachines zijn koopwaren, en moeten derhalve verkocht worden. Wanneer dit niet gebeurt, dan is de arbeid die hen heeft geproduceerd, volledig verkwist. Moesten die naaimachines geen koopwaren geweest zijn, maar gebruikswaarden, dan zouden ze kunnen worden verdeeld onder de huismoeders, en dus enkele uren productief werken.

Het afsterven van de werkverdeling

Dit gebeurt niet in de overgangperiode van het kapitalisme naar het socialisme, maar in de overgangperiode van de eerste naar de tweede fase van het socialisme, nl. de fase van de opbouw van een communistische maatschappij.

Marx heeft in zijn kritiek op het programma van het congres van Gotha, een definitie van deze twee fasen (socialistische en communistische) gegeven, met als voornaamste onderscheid het verdwijnen van de werkverdeling in de communistische fase, waar ze zal vervangen worden door een algemene menselijke praxis, die het individu bevrijdt van de slavernij van de werkverdeling die hem aan een zelfde beroep bindt.

Voorwaarden: veralgemeend hoger onderwijs, automatisatie met uitschakeling van de gemechaniseerde niet-creatieve arbeid in de rechtstreekse productie.

Onderzoek van de mogelijkheid van het afsterven van de koopwarenproductie

Het afsterven van de koopwarenproductie is geen zuiver economisch probleem, evenmin als de opbouw van een socialistische maatschappij dit is. Beide verschijnselen gaan gepaard met een ineenstrengeling van diverse processen van economische, maatschappelijke, politieke en morele aard. Lenin: een revolutie in de 'zedes en gewoonten' is nodig om van een zuiver kapitalistische naar een zuiver socialistische maatschappij over te gaan.

Dit complex proces leidt tot moeilijkheden bij pogingen tot simplificatie en tot het kunstmatig van elkaar af scheiden van die processen door verschillende leerscholen in de marxistische beweging. Zo legt de objectivistische 'afwijking' overdreven accent op zuiver economische factoren. Bv. de Kautsky school; Krouchov en zijn goulash-communisten.

De belangrijkste schakels in die revolutie zijn evenwel van economische aard. De overgang zal inderdaad moeten gepaard gaan met:

a. een verhoging van de materiële rijkdom, b. een revolutie in de psychologische en politieke houding ten opzichte van de maatschappij, en c. een stelselmatige uitbreiding van de behoeftendeckking ten opzichte van het geldverbruik (75% behoeftendeckking, 25% geldverbruik).

Het afsterven van de koopwarenproductie zal uiteindelijk resulteren in het afsterven van de geldeconomie. Wanneer het geld verdwijnt als categorie, zal het uiteraard eveneens verdwijnen uit het denken van de mens.

De overgangperiode van het kapitalisme naar het socialisme

Het begrip overgangperiode

Tussen de kapitalistische maatschappij en de socialistische maatschappij is er een overgangperiode, waarin een reeks van fundamentele sociaal-economische verschijnselen van het verleden, verbonden zijn met bepaalde sociaal-economische verschijnselen van de toekomst.

Deze definitie is in feite een verbreding van de tweedelige evolutie naar een socialistische maatschappij, zoals die door Marx beschreven werd in zijn commentaar op het programma van Gotha (1878).

- de fase van het socialisme waarin de koopwarenproductie verdwijnt, maar met nog steeds bestaande werkverdeling, maatschappelijke ongelijkheid en burgerlijk recht;
- de fase van het communisme, waarin ook deze kapitalistische restanten verdwijnen.

Lenin heeft deze twee fasen uitgebreid tot drie:

- de overgangperiode van kapitalisme naar socialisme, onmiddellijk na de overwinning van de socialistische revolutie, tijdens deze periode blijven koopwarenproductie, loonarbeid, geld- en markteconomie, en de staat nog verder bestaan, hoewel hun afstervingsproces een aanvang neemt;
- de fase van het socialisme, waarin de koopwarenproductie reeds is afgestorven, maar waarin nog steeds een nauwkeurige berekening in arbeidstijd nodig is van het aantal verbruiksgoederen die iedereen krijgt;
- de fase van het communisme, waarin er volledige overvloed is, en waarin de maatschappelijke werkverdeling volledig verdwijnt.

Deze indeling in drie fasen heeft niet alleen een theoretisch wetenschappelijke waarde, maar tevens belangrijke politieke gevolgen.

Want zij leidt tot de conclusie dat een volgroeide socialistische maatschappij vandaag nergens ter wereld bestaat, ook niet in de socialistische landen, die allen nog steeds in de eerste fase van de evolutie verkeren.

Dit laat toe te begrijpen dat een van de voornaamste hinderpalen voor de socialistische strijd en propaganda in het Westen de laatste 40 jaar, het feit is, dat Stalin en zijn navolgers het etiket 'socialistische maatschappij' hebben geplakt op de werkelijkheid van Rusland, terwijl deze werkelijkheid nog door vele aspecten - o.m. de graad van politieke vrijheid, de levensstandaard, de culturele ontwikkeling van de bevolking - beneden die van de westerse landen ligt. Met het gevolg dat de mensen in het Westen het socialisme hebben gelijkgesteld met een toestand die zij helemaal niet wensen.

Lenin heeft dus benadrukt dat de overgangperiode een bepaald aantal verschijnselen van het verleden verbindt met een bepaald aantal verschijnselen van de toekomst. In zekere zin kan ook beweerd worden, dat in de laatste fase van het kapitalisme reeds bepaalde verschijnselen van de toekomst zich beginnen te verbinden met bepaalde verschijnselen van het kapitalistisch verleden.

Het gaat er dus om te zien in het raam van welke structuren en met welke dynamiek die verbinding plaats grijpt.

Hierbij dient uitgegaan van de geprivilegieerde positie van twee structuren, de productieverhoudingen en het staatsapparaat.

Inderdaad: het verschil tussen de laatste fase van het kapitalisme en die overgangperiode tussen kapitalisme en socialisme ligt in een kwalitatieve verandering van de twee structuren. Ongetwijfeld vallen reeds in de laatste fase van het kapitalisme heel wat kwantitatieve veranderingen plaats. De kwalitatieve en revolutionaire veranderingen in productieverhoudingen en staatsapparaat zijn echter typische verschijnselen van de overgangperiode.

Hieruit volgt dan de definitie van de overgangperiode van kapitalisme naar socialisme, nl. een periode waarin de kapitalistische productiewijze en productieverhoudingen zijn uitgeschakeld en waarin de burgerlijke staat is omvergeworpen.

NB. We hebben hiervan reeds verschillende varianten gekend waarvan de minst radicale de Russische was in de periode voor het tweede vijfjarenplan. Want de Russische oktoberrevolutie heeft enkel de grootindustriële productiemiddelen genationaliseerd, niet de klein-industriële, en vooral niet de landbouwproductiemiddelen, hoewel het gewicht van de landbouw in de Russische economie na de oktoberrevolutie ongeveer 60% van het BNP bedroeg.

De meest radicale variëte is deze van Cuba geweest, waar na de tweede landbouwhervorming in 1962 reeds 90% van het BNP reeds op basis van gesocialiseerde productiemiddelen werd geproduceerd.

Opheffing van de kapitalistische productiewijze en productieverhoudingen

Dit betekent niet noodzakelijkerwijze onmiddellijke, volledige uitschakeling van de privé-eigendom van de productiemiddelen. maar verregaande uitschakeling, zo ver dat de fundamentele dynamica van de economie niet meer deze van het kapitalisme is, m.a.w, dat de economische groei niet meer wordt bepaald door het heen- en weervloeien van kapitalen tussen verschillende sectoren van de economie, ten gevolge van de winstvoetschommelingen in die takken, en met het doel zoveel mogelijk surpluswinsten te verwezenlijken.

Dit betekent dat de economische groei:

- niet meer bepaald wordt door het heen- en weervloeien van kapitalen tussen verschillende sectoren van de economie naar gelang de schommelingen van de winstvoet en met het doel zoveel mogelijk surpluswinsten te verwezenlijken;
- maar wel bepaald wordt door een collectieve investering van het maatschappelijk meerproduct.

Dit is dus de kwalitatieve sprong op het gebied van de productiewijze, dus in de maatschappelijke bovenbouw.

Het omverwerpen van de burgerlijke staat

De kwalitatieve sprong in de maatschappelijke bovenbouw die hiermee gepaard gaat, is het veranderen van de staat, die de belangen van de burgerlijke klasse en het sacrale privé-eigendom verdedigt, in een staat die een instrument is van de belangen van de loon- en weddetrekkenden.

De centrale problematiek van deze overgangperiode

De tegenstellingen van deze overgangperiode, berustend op de overheveling van bepaalde kapitalistische elementen, vormt de centrale problematiek van deze overgangperiode.

De centrale problematiek vanuit economisch standpunt

De fundamentele tegenstelling van de laatste fase van het kapitalisme, de groei van de productiekrachten enerzijds, en de conservatieve opvatting van de productieverhoudingen anderzijds, wordt volledig omgekeerd. door het volgend proces:

Voor de socialistische revolutie, ontwikkeling van de productiekrachten die het keurslijf van de bestaande productieverhoudingen doen barsten;

Na de socialistische revolutie, dialectische ommekeer, nieuwe productieverhoudingen waarvoor de bestaande productiekrachten nog niet voldoende ontwikkeld zijn.

Twee bijkomstige verklaringen.

Het inadequate van de ontwikkelingsgraad van de productiemiddelen t.o.v. de nieuwe productieverhoudingen is iets relatief. Hoe minder ontwikkeld een land is waarin zich de socialistische revolutie verwezenlijkt, des te groter is die tegenstelling tussen de nieuwe productieverhoudingen en de graad van ontwikkeling van de nieuwe productiekrachten. Die tegenstelling is zeer groot in China; zij was zeer groot in Rusland in 1917, nu minder gezien Rusland de tweede industriële mogendheid is in de wereld, zij zou nog veel minder groot zijn, wanneer we een socialistische revolutie in Europa zouden hebben, en ze zou onbestaand zijn, wanneer we een socialistische revolutie zouden hebben in de USA.

Het feit dat het kapitalistisch wereldsysteem een zeer complex geheel vormt van zeer ongelijke graad van ontwikkeling van economie enerzijds, en van politieke, morele, en ideologische ontwikkeling van de klassenstrijd anderzijds, houdt in dat er geen absolute mechanische correlatie is tussen de landen waar de economie het meest ontwikkeld is, en de landen waar de politiek-sociale toestand het rijpste is voor het doorbreken van die keten. Integendeel, daar waar het kapitalisme economisch het sterkst is, ook de burgerlijke klasse het sterkst is, zal dus ook de weerstand voor het verbreken van die productieverhoudingen en van de staat het sterkst zijn, en omgekeerd, daar waar het kapitalisme economisch minder ontwikkeld is, zijn ook de burgerlijke klasse en de staat veel zwakker, zodat de maatschappelijke verhoudingen daar veel explosiever zullen zijn en de politiek-sociale toestand vlugger rijp voor een revolutie.

Wat zijn productieverhoudingen?

In laatste instantie zijn de productieverhoudingen te herleiden tot de fundamentele arbeidsorganisatie.

Vanaf het begin van de economische groei van de mensheid heeft zich een groot probleem gesteld, nl. langs de ene kant groeiende arbeidsverdeling, langs de andere kant groeiende dwang tot coöperatie. De twee middelen tot coöperatie (of reconstructie van de verbrokkelde privé-arbeid),

- de a posteriori spontane reconstructie langs de markt, = markteconomie;
- de a priori bewuste reconstructie langs een geplande arbeidsorganisatie, = planeconomie.

Wat is planeconomie, niet alleen macro-economisch, maar ook sociaal-economisch beschouwd?

Planeconomie is niets anders dan een bewuste socialisatie, een bewuste coöperatie in het arbeidsproces, in de plaats van een a posteriori verwezenlijkte coöperatie langs de markt. Hiervoor volstaat het niet een planning uit te werken voor de verdeling van de macro-economische middelen. Wat deze planning inhoud moet geven, dat is de

bekwaamheid van alle producenten in alle bedrijven, niet alleen om de arbeid te organiseren in functie van de productiviteit, maar tevens en vooral in functie van de onmiddellijke maatschappelijke behoeften (zie boven, de onproductieve naaimachines), m.a.w. dat alle producenten zulk een hoge graad van technische, culturele en wetenschappelijke ontwikkeling bezitten dat zij, bij wijze van spreken, geregeld telefonisch contact opnemen met de centrale computer, die permanent de sociaal-economische gegevens verwerkt en opslaat, om de productie gedurig aan te passen aan het veranderend verbruik (toekomstbeeld).

Naast de inadequate van de ontwikkeling van de productiekrachten t.o.v. de productieverhoudingen, bestaat er ook een menselijke inadequate, nl. een te geringe ontwikkeling van kennis en wetenschap bij de massa van de producenten.

De centrale economische tegenstelling die beantwoordt aan de centrale economische problematiek

Het betreft hier de tegenstelling tussen plan en markt, of de tegenstelling tussen de reeds gesocialiseerde productiewijze en de nog burgerlijke distributienormen van de verbruiksgoederen.

Verklaring.

a. Socialistische productiewijze.

Dit betekent dat de maatstaven voor de verdeling van het bruto-sociaal product, door de maatschappij zelf a priori worden bepaald. Dit houdt in dat de productiemiddelen die beslissend zijn voor de economische groei, geen privé-eigendom meer zijn (zware nijverheid, transport, vitale landbouwsectoren). Wanneer deze voorwaarde niet is voldaan, is het niet mogelijk te hebben:

- een a priori verdeling van het bruto-sociaal product en een centrale verdeling van de economische groeideterminerende productiemiddelen door de maatschappij zelf;
- dan is de economie niet gesocialiseerd, en dan heeft men geen vroeg-socialistische, maar nog steeds een laat- kapitalistische maatschappij.

b. Burgerlijke distributiewijze.

Dit betekent:

- dat de maatschappij nog steeds gedwongen is de hoofdelijke verdeling van de bestaande verbruiksgoederen af te meten en te beperken op basis van de arbeidsprestatie van elkeen;
- dat de toegang tot de verbruiksgoederen niet vrij is;
- dat er nog altijd schaarste is aan verbruiksgoederen;
- dat de verdeling van die schaarse verbruiksgoederen bepaald wordt op basis van de arbeidsprestatie (voor gelijke arbeid, gelijke hoeveelheid verbruiksgoederen).

Marx wees erop dat ten gevolg van die correlatie tussen arbeidsprestatie en arbeidsvergoeding bepaalde morele en ideologische processen niet overwonnen worden, o.m. het feit dat de arbeid nog altijd grotendeels aangevoeld wordt als een dwang, en niet eenvoudig als een uiting van de behoefte aan activiteit, aan beweging, aan creativiteit, die min of meer inherent zijn aan de menselijke natuur.

De overgang naar een socialistische distributiewijze eist derhalve niet alleen een overvloed van verbruiksgoederen, naar tevens een verandering in de mentaliteit van de mensen i.o.v. de arbeid. Tussen beide voorwaarden bestaat een zeker verband. Men zal eerst de gewoonte van de overvloed moeten kennen over een paar generaties, opdat die nieuwe mentaliteit even zo vanzelfsprekend zal zijn geworden als deze die nu vigerend is (arbeid = dwang, arbeid = middel om geld te verdienen, e.d.).

Waarom is er een tegenstelling tussen socialistische productiewijze en burgerlijke distributiewijze?

De maatschappelijke reden

Marx: "Omdat het afmeten van hoeveelheden verbruiksgoederen met als criterium arbeidsprestatie, nieuwe vormen van ongelijkheid doet ontstaan".

Inderdaad, de arbeidsprestaties van alle mensen zijn niet gelijk, omdat hun fysieke en intellectuele bekwaamheden niet gelijk zijn. Wie dus zegt: gelijke beloning voor gelijk werk, zegt op hetzelfde ogenblik, behoud van een ongelijkheid die berust op ongelijke menselijke arbeidsprestaties.

De werkelijke gelijkheid is deze die de behoeften van eenieder dekt, hetgeen uiteraard impliceert het bestaan van overvloed van goederen en diensten op elk gebied.

De economische reden

Vanuit economisch standpunt betekent burgerlijke distributiewijze dat men de massa van de verbruiksgoederen gaat verdelen volgens objectieve criteria van arbeidsprestaties. Hiervoor zijn twee technische middelen voorhanden.

Distributie van arbeidsbonnen, onder twee mogelijke vormen.

- de gedifferentieerde rantsoeneringsbonnen (bv. goed voor 600 g brood, een paar kousen, 1/3 kostuum, e.d.)

Bezwaren, vermits behoeften van de gezinnen en van de individuen verschillend zijn, gaat er een circulatie ontstaan van de rantsoeneringsbonnen, maar dan een niet-transparante circulatie (bv. 5 melkbonnen tegen 2 sigarettenbonnen, 12 melkbonnen tegen één bon van 1/10 wasmachine, tegen 5 sigarettenbonnen + 3/10 regenmantel).

Het enige verschil met een geldsysteem is dat de circulatie niet transparant is, en dus bedrog en speculatie vergemakkelijkt.

- de algemene arbeidsbonnen (bv. goed voor 8 uur arbeid).

Deze algemene arbeidsbon zal even zo veel circuleren als geld. De ene zal al zijn bonnen onmiddellijk omzetten in verbruiksgoederen; de andere zal een gedeelte sparen om duurzame verbruiksgoederen te kopen, om een wereldreis te maken of om een reserve te vormen voor later, enz.

Het verschil tussen geld en deze algemene arbeidsbonnen is derhalve onbestaande.

Zie conclusie van Kautsky, Lenin, e.a. Het afschaffen van geld, onmiddellijk na de socialistische revolutie en voor het ontstaan van een toestand van algemene verzadiging, is niet alleen onmogelijk, maar ook zinloos.

Het zou slechts een invoeren zijn van geld onder een andere vorm, met als enig resultaat dat de toestand minder begrijpelijk zou worden voor de massa van de mensen, en de verhoudingen minder doorzichtelijk, hetgeen het bewust controleren van de economie ten zeerste zou bemoeilijken.

De technische reden

In de tegenstellingen plan - markt, socialistische productieverhoudingen - burgerlijke distributieverhoudingen, ligt een technische tegenstelling besloten. Concreet gezien komt deze technische tegenstelling neer op volgende vaststelling:

- geldcirculatie in de sector van verbruiksgoederen betekent het behoud van de uitwendige verschijnselen van markteconomie in de sector van de verbruiksgoederen;
- socialistische productiewijze, met planmatige verdeling van de productiemiddelen betekent uitschakeling van de marktverhoudingen in de sector van de productiemiddelen.

Men krijgt aldus een hybride economie, die een overheersing van a priori verdeling van de productiemiddelen verbindt met een a posteriori verdeling van de verbruiksmiddelen, of m.a.w. het plan heerst voor wat de verdeling van de productiemiddelen betreft, de markt heerst voor wat de verdeling van de verbruiksmiddelen betreft.

De tegenstelling berust op het feit dat een volledig planmatige verdeling van de productiemiddelen onmogelijk is wanneer de verbruiksmiddelen die door deze productiemiddelen worden geproduceerd, langs de omweg van de markt moeten bewijzen of zij maatschappelijke noodzakelijke arbeid inhouden of niet.

De oplossing ligt in de dynamiek van de tegenstelling plan - markt.

De Russische econoom Eugène Preobrazhensky heeft dit voor het eerst duidelijk geanalyseerd in zijn werk "La nouvelle économie", 1926. (Was voorganger van Stalin als eerste algemene secretaris van de communistische partij).

De opvatting van Preobrazhensky over markteconomie en planeconomie

Wanneer de markt overheerst en er dus een a posteriori verdeling is van de productiemiddelen over de verschillende bedrijfstakken, dan is er een spontane ontwikkeling van de economie, beantwoordend aan onberekenbare factoren.

Deze toestand is het gevolg van het feit dat er *koopwaren* geproduceerd worden en geen rechtstreekse *gebruikswaarden*, en dat de ontwikkelingsgraad van de productiekrachten nog onvoldoende is om een veralgemeende verzadiging van de behoeften te verzekeren.

Planeconomie. Betekent rechtstreekse verdeling van de productiemiddelen van de maatschappij over de verschillende bedrijfstakken, onafhankelijk van individuele rentabiliteit van de bedrijven, e.d.

Wat gebeurt er nu bij het fundamenteel groeiproces van de economie tijdens deze overgangperiode?

Wanneer wij tijdens dat groeiproces, ten eerste een zodanig groeiende arbeidsproductiviteit in de sector van de productiemiddelen hebben, dat marginale verschillen in 'rentabiliteit' van machineproductie geen belangrijke uitwerking meer hebben in het groeiritme van de economie; en ten tweede, een zodanige groei van de totale productie van goederen en diensten hebben, zodat er een bepaald aantal behoeften kunnen worden verzadigd; dan krimpt het conflictvlak tussen markteconomie en planeconomie.

Want de kern van het conflict ligt niet zozeer in het vormverschil tussen beide systemen, maar veeleer in de verdeling van schaarse economische hulpmiddelen.

Hoe minder de hulpmiddelen schaars zijn, hoe meer het voor de groei van de economie onbelangrijk wordt juiste kostprijsberekeningen voor productiemiddelen door te voeren.

De tegenstelling kan worden opgeheven door:

- een verhoging van de productie;
- een geleidelijke uitschakeling van schaarste-verhoudingen op het gebied van verbruiksgoederen;
- een geleidelijke stijging van de behoeftendeckung die de rol van de goederen die nog als koopwaren worden geproduceerd, meer en meer marginaliseert, zowel in het economisch leven als in het bewustzijn van de mensen.

Concreet voorbeeld:

In de geschiedenis zijn er veel oorlogen en conflicten geweest naar aanleiding van goederen voor vitale behoeftendeckung (voedsel, water) en goederen voor de elementaire productie en circulatie van goederen in een kapitalistische economie (goud, grondstoffen). Er is evenwel nooit oorlog gevoerd i.v.m. modedesign, kleuren van auto's, verdeling van geldoverschot over edelstenen, kunstvoorwerpen of juwelen.

Hoe meer de essentiële behoeften van de mens gedekt zijn, hoe geringer de kans wordt dat er conflicten van economische aard zouden ontstaan.

Het centrale probleem van de Russische economie stelt zich in de sector van de productiemiddelen, die nog een ontwikkelingsgraad hebben die te beperkt is opdat de marginale kostprijsberekeningen indifferet zouden worden.

Met het gevolg, dat de plan-economische dynamiek fundamenteel begint te verschillen van de markteconomische dynamiek. Want een plan-economische dynamiek die ook uitgaat van berekeningen van marginale kostprijsverschillen tussen bedrijven, en die juist dezelfde rekeningstechniek; rentabiliteitstechniek en productietechniek moet toepassen als de markteconomische dynamiek, zal in laatste instantie een hele reeks technieken van economische organisatie moeten toepassen die ook in de markteconomie gebruikt worden.

Zie de rol van de winst in het bedrijf als maatstaf voor de berekening van de productiekosten. Vanaf het ogenblik dat de economische rijkdom groot genoeg is, kunnen maat schappelijke prioriteiten verwezenlijkt worden, zonder notitie te houden van marginale kostprijsberekeningen in de bedrijven. Voorbeeld, USA prioriteit voor de constructie van de atoombom onder Roosevelt; en prioriteit in de ontwikkeling van de ruimtevaart, bevolen door Kennedy.

Hoe rijker de maatschappij, des te groter haar mogelijkheid om de kostprijsberekeningen uit te schakelen in steeds meer gebieden van het maatschappelijke leven - gezondheidsdienst, bescherming van het natuurmilieu, onderwijs, behoeftendeckung van de fundamentele levensmiddelen - om op die manier de grote psychologische omwenteling te produceren, nodig om een echte socialistische mens te scheppen.

Besluit. Er bestaat een hele reeks van dialectische twistpunten:

- prioriteit van de ontwikkeling van sector 1 of geen prioriteit;
- centralisatie of geen centralisatie;
- materiële stimuli of morele stimuli;
- gedwongen arbeidsorganisatie of vrije arbeidsorganisatie.

Deze tegenstellingen zijn het concreet resultaat van de spanning plan - markt, socialistische productiewijze - burgerlijke productiewijze, of de spanning socialistische fundamentele van de maatschappij en overleven van burgerlijke bovenbouwelementen (ideologie, moraal, houding t.o.v. maatschappij).

Marx heeft i.v.m. het kapitalisme een formule gebruikt, die ook op het socialisme toepasselijk is: "Men kan het kapitalisme niet kennen voor het volgroeid is".

Vandaar dat de politieke economie tot en met Adam Smith niet alleen onvolmaakt was, maar zelfs het centrale economische probleem van de groei niet begreep.

Hetzelfde geldt ook voor de socialistische economische theorieën. De materiële, empirische basis voor de studie van een socialistische economie is die van een onvolgroeide socialistische economie.

Welke sociaal-economische voorwaarden zijn noodzakelijk om een maatschappij rijp te maken voor het opheffen van het kapitalisme en om die opheffing te zien doorvoeren?

Deze noodzakelijke voorwaarden voor de val van het kapitalisme kan men in twee categorieën insluiten, de objectieve voorwaarden, en de subjectieve voorwaarden.

De objectieve voorwaarden

Het ontstaan van een conflict tussen de organisatie van de maatschappij en de groei van productie en rijkdom.

Historisch gezien is het bestaan van dit conflict reeds vast te stellen met het uitbreken van de eerste wereldoorlog. Deze imperialistische oorlog was zelf het resultaat van die tegenstelling, aangezien hij een uitdrukking was van het feit dat de ontwikkelingsgraad van de productiemiddelen indruiste tegen het bestaan van de nationale staten zoals die door de burgerlijke revolutie geproduceerd werden. Eén van de aspecten van de kapitalistische productieverhoudingen is de organisatie van de economie in nationale staten. Dit hangt zeer nauw samen met het privé-eigendom. Het eigendomsbezit werd gestructureerd:

- eerst in de vorm van individuele kapitalisten die zich een nationale markt veroverden voor hun producten;
- vervolgens, door de versmelting van het kapitaal binnen nationale grenzen in grote financiegroepen.

En sinds de eerste wereldoorlog is het conflict tussen die eigendomsstructuren en de ontwikkelingsgraad van de productiekrachten, praktisch permanent geweest. Er zijn twee wereldoorlogen geweest waarmee het kapitaal van sommige landen heeft geprobeerd zich een veel bredere actieradius te scheppen dan de vroegere nationale staat.

Thans probeert men dit vreedzaam, in de vorm van multinationale maatschappijen. Maar men ziet onmiddellijk, en dit is typisch voor het laatkapitalisme, dat ook multinationale kapitalistische ondernemingen een staat nodig hebben, die aan hun behoeften beantwoordt, die dus protectionistische en subventionistische functies doorvoert.

De supranationale Europese staat zou dus de staat zijn die beantwoorden zou aan de economische behoeften van die multinationale maatschappijen. Maar dat zou nog een "nationale staat" zijn op wereldschaal, want hij zou tegenover de Amerikaanse en de Japanse staat dezelfde protectionistische functie hebben die de Duitse, Franse, Engelse, Belgische staat tussen de twee wereldoorlogen tegenover de vreemde staten hebben gehad.

Besluit. De fundamentele tegenstelling tussen de (1) kapitalistische productieverhoudingen inhoudende privé-eigendom en nationale staat en (2) de ontwikkelingsgraad van de productiekrachten is nog niet overwonnen.

De wereld is rijp voor één enkele open wereldeconomie. Maar één enkele wereldeconomie, op basis van privé-eigendom is ondenkbaar. De noodzakelijkheid van een wereldplanning van de economie is een van de wortelen van de noodzakelijkheid van de sociale revolutie.

Want het uitblijven van de opheffing van het kapitalisme doet verkwisting van materiële hulpmiddelen geweldig toenemen.

Vormen van verkwisting:

- overproductie en vernietiging van de geproduceerde goederen (opbranden van koffie, 1920-1930);
- produceren van vernietigingsgoederen (wapens) i.v.p. verbruiks- of productiemiddelen;
- het niet gebruiken van productiecapaciteit (USA in 1970, 25% niet gebruikte productiecapaciteit = 100 miljard dollar niet geproduceerde goederen en diensten; de gemiddelde verkwisting, berekend vanaf 1946 bedraagt 15%);
- het bewust produceren van goederen van gebrekkige kwaliteit (men zou voor relatief geringe kosten gloeilampen kunnen produceren met een levensduur van 20 à 50 jaar, hetzelfde geldt voor autoproductie, ijskasten, enz...);
- het produceren van consumptiegoederen die schadelijk zijn voor de gezondheid, voor het ecologisch evenwicht, enz...

Nota: Een belangrijk gedeelte van ons voedsel is min of meer vergiftigd. Nu begint men DDT te verbieden, nadat men het gedurende 25 jaar op grote schaal heeft gebruikt.

Momenteel is de wereld een reusachtig experimenteel laboratorium voor alle mogelijke scheikundige producten, met de mensheid als proefkonijn, en waar men na 20 jaar vaststelt dat bv. strontium 110 gevaarlijk is of niet.

M.a.w., het kapitalisme heeft zich overleefd, de markteconomie eveneens, en de socialistische economie is een absolute noodzakelijkheid geworden op wereldschaal, omdat er nu een hele reeks van producten bestaan waarvan iedereen erkent dat zij niet meer op de vrije markt mogen verkocht worden, omdat het overleven van de mensheid op het spel staat.

Zo begint ook de privé-petroleumnijverheid en privé-petroleum transport levensgevaarlijk te worden voor de mensheid. Thor Heyerdal, bij zijn laatste reis over de Atlantische Oceaan, heeft gezegd dat er een ononderbroken olievlek is tussen de twee oceanen, 5.000 Km breed, ontstaan in 15 jaar. De mensheid heeft een miljoen jaar geleefd op de aarde, en de oceanen hebben miljoenen jaren overleefd, en 15 jaar economische wanorde op wereldschaal volstonden om dat product van miljoenen jaren in gevaar te brengen.

Het Kanaal is op dit ogenblik een ware autostrade van petroleumtankers geworden, zodat het maar een kwestie van tijd is opdat we 4, 5, 6, botsingen tussen reuzentankers zullen krijgen, waardoor honderdduizenden tonnen olie in de zee zullen terechtkomen.

De noodzakelijkheid van bewuste ordening en regeling van het economisch proces dringt vanuit een hele reeks van terreinen naar het centrum van de economische organisatie op en vormt een objectieve drukking ten voordele van een socialistische planeconomie.

De subjectieve krachten van de revolutie

Na voorgaande beschouwingen die de rijpheid van de kapitalistische maatschappij onderstreepten voor een socialistische revolutie, rijst de vraag waarom dergelijke revolutie tot heden wel in achtergebleven landen, maar nog niet in industrieel ontwikkelde landen heeft plaats gegrepen.

De verklaring hiervoor ligt in het fundamenteel verschil tussen de socialistische en de burgerlijke revolutie.

- De burgerlijke omwentelingen van het verleden hebben zich steeds verwezenlijkt op min of meer spontane wijze. De klasse die de economische macht en rijkdom reeds in handen had voor de revolutie, heeft dan op een bepaald ogenblik de organisatie van de maatschappij en van de staat aangepast aan haar belangen. Omdat de burgerlijke klasse reeds de rijkste klasse was in de maatschappij voor de burgerlijke omwenteling plaats

greep, de bankiers controleerden reeds eeuwen de monarchie, voordat zij werd afgeschaft. Al de burgerlijke omwentelingen - Frankrijk 1789, USA 1776, Engeland 1649 en 1686, Nederlanden: de 80-jarige oorlog - beoogden enkel maar de politieke, juridische en ideologische erkenning van de reeds lang bestaande economische heerschappij van de burgerlijke klasse. De revolutie, nodig om deze verandering van staatsstructuur te bekomen, was relatief gemakkelijk, omdat diegenen die ze moesten uitvoeren, de economische macht in handen hadden.

De socialistische revolutie is de eerste revolutie in de geschiedenis van de mensheid die door twee fundamentele kenmerken verschilt van het voorgaande: (1) Het feit dat de klasse die ze moet doorvoeren de armste klasse van de maatschappij is; (2) Het feit dat deze revolutie de enige is die op *bewuste wijze* moet worden doorgevoerd.

Verklaring punt 2

De burgerlijke revolutie kon zich ertoe beperken de Code Napoleon in te voeren en het grootgrondbezit af te schaffen, want al het overige gebeurde door economische automatismen, door de markt. Eens dat de gelijkheid van de burgers er was, dan moest kapitaal worden geaccumuleerd, dan moest de burgerlijke klasse winnen.

De socialistische revolutie kan niet worden ingevoerd door spontane economische processen, zij vergt *bewuste actie* van een grote meerderheid van mensen. De subjectieve voorwaarde voor de overwinning van de socialistische revolutie is dus de bewustheid, organisatie- en leidingsgraad van de arbeidersklasse, die haar in staat moet stellen die revolutie door te voeren.

En de hele problematiek van de mensheid de jongste 60 jaar is te herleiden tot de problematiek van het klassebewustzijn, de klasseorganisatie en de klasseleiding van het proletariaat (*Trotsky: de crisis van de mensheid is de crisis van het klassebewustzijn en van de proletarische leiding*).

Met een doelmatig proletarisch klassebewustzijn en met een doelmatige leiding van de arbeidersbeweging zou de overwinning van het wereldsocialisme sinds lang mogelijk zijn geweest.

Dit is geen zuivere theoretische vaststelling van marxistische revolutionairen. Want de tussenschakel tussen die objectieve rijpheid en die subjectieve onrijpheid wordt ons geleverd door het feit dat wij sinds de eerste wereldoorlog een bijna ononderbroken keten van grote revolutionaire crisissen hebben beleefd. Tientallen miljoenen arbeiders hebben door hun praktische handelingen bewezen dat zij instinctief de maatschappij willen veranderen. Zoals:

- de talrijke crisissen in Duitsland tussen 1918 en 1923;
- een buitengewoon grote crisis in Italië in 1920;
- een algemene werkstaking in Engeland met het doel de politieke macht te veroveren in 1926;
- een Spaanse revolutie tussen 1932 en 1936;
- een geweldige revolutionaire losbarsting in Italië na de tweede wereldoorlog;
- mei 1968;
- nieuwe grote stakingsgolf in Italië 1969-1970 met 15 miljoen stakers.

Al deze prerevolutionaire of revolutionaire situaties waren situaties waarin de praktijk, onafhankelijk van het bewustzijn van de mensen, bleek dat er miljoenen mensen niet verder wilden leven zoals de maatschappij was georganiseerd en dat zelfs diegenen die aan de macht waren, niet verder konden regeren zoals zij totnogtoe hadden geregeerd. Wanneer al die revolutionaire crisissen niet hebben geleid tot een overwinning van de revolutie, dan is het omdat die subjectieve factor ontbrak.

De mogelijkheid van een socialistische revolutie in de toekomst

Om een succesrijke socialistische revolutie in de toekomst mogelijk te maken, moet het bewustzijn van de arbeidersklasse opgedreven worden en moet er een arbeidersleiding gevormd worden van zulk een begrip, bewustzijn en omvang, dat bij een volgende uitbarsting er niet alleen 10 miljoen arbeiders zouden zijn die de fabrieken bezetten en daardoor duidelijk aantonen dat zij de hiërarchie en de bevelvoering van het kapitaal niet meer wensen te aanvaarden, maar ook arbeiders die niet alleen weten wat zij *niet* wensen, maar ook weten wat zij wel wensen.

Deze laatste beslissende schakel heeft totnogtoe ontbroken.

Revolutionaire uitbarstingen zullen we in de toekomst krijgen, zoals in het verleden. De concrete, praktische, instinctieve wens van de arbeiders om een nieuwe maatschappij op te bouwen, zullen wij tijdens die omstandigheden krijgen.

Besluit: De concrete schakel die nodig is om een socialistische doorbraak in het westen te verwezenlijken: Is de arbeidersklasse, en vooral een arbeidersvoorhoede voorbereiden om de concrete, specifieke, precieze stappen te zetten om tijdens zulke revolutionaire uitbarstingen een 'situation de non retour' te scheppen, zodanig dat er uit die grote arbeidersstrijd een nieuwe maatschappij geboren wordt.

Een voorbeeld. Wanneer de arbeiders in Frankrijk in mei 1968 zich niet beperkt hadden tot het bezetten van de fabrieken, maar tevens volgende stappen hadden ondernomen: (1) Het oprichten van gekozen stakingscomités in elk van die fabrieken en het federeren van die comités op lokaal, regionaal en nationaal vlak; (2) Het overnemen van een reeks van heel concrete machtsbevoegdheden door die comités, zoals:

- de machtsbevoegdheid om de productie te verzekeren in een bepaald aantal bedrijven;
- de machtsbevoegdheid om de openbare diensten opnieuw te doen functioneren, maar onder bevel van de stakingscomités;
- de machtsbevoegdheid zelfs, om geld te laten uitbetalen door de bankbedienden, maar volgens structuren van de stakers;
- en om zelfs geld te laten drukken als er niet genoeg was om uit te delen;

Dan zou de geboorte van een Franse socialistische staat een voldongen feit zijn geweest.

Deze concrete stappen kunnen bij het bestaan van een voldoende aantal bewuste arbeiders in de bedrijven zonder veel moeite gedaan worden. Door mensen die reeds de bedrijven hebben bezet, die reeds bereid zijn tot een en-bloc confrontatie met de burgerlijke klasse en de staatsmacht.

Te weten welke die volgende stap is, onder de omstandigheden van algemene werkstaking met fabrieksbezetting, dat is de concrete manier waarop wij de socialistische revolutie in het Westen zullen kennen.

Het kapitalisme zal zonder enige twijfel de 21e eeuw niet meer bereiken in een hele reeks van westerse landen.

De socialistische economie in Rusland

Bij de studie van het economisch model voor Rusland, moet rekening gehouden worden met drie structurele bijzonderheden van de Russische economie, die maken dat het zeer moeilijk is om uit deze specifieke toestand van die economie algemene conclusies te trekken, te weten:

1. Het feit dat Rusland een overheersend agrarisch land was, waarin de arbeidersklasse slechts een kleine minderheid was van de bevolking en waarin de nijverheid een geringer gewicht had in het bnp dan de landbouw;
2. Het feit dat die Russische economie geïsoleerd bleef van de rest van de wereld en omringd was door een vijandige kapitalistische wereldeconomie tot aan de tweede wereldoorlog; sinds het einde van de tweede wereldoorlog is deze isolatie enigszins beperkt, vermits er zich nu een internationaal blok heeft gevormd van staten die een structuur hebben die dichter staat bij de URSS dan bij het Westen. Maar zelfs nu nog blijft dat isolement in grote mate een structurele bijzonderheid van de Russische economie;
3. Het feit dat onder die omstandigheden van relatieve sociaal-economische achterstand t.o.v. de meeste industriestaten van het Westen en van isolering te midden van een vijandige kapitalistische wereld, zich een bureaucratische, eerst deformatie, en daarna verwording heeft voorgedaan van die eerste arbeidersstaat, die hebben geleid tot een concentratie van staatsbeheer en economisch beheer in handen van een beperkte, bevoorrechte maatschappelijke groep.

Uit die drie bijzondere omstandigheden ontstaat er een drievoudige bijzondere problematiek, die veel verder reikt dan de algemene tegenstellingen waarvan in de vorige lezing werd gesproken (gesocialiseerde productiewijze en burgerlijke distributiewijze) en die de structuur van de Russische economie in hoge mate heeft bepaald. Enkele aspecten van deze problematiek.

De ontwikkeling van de landbouw t.o.v. de ontwikkeling van de nijverheid

Dit probleem nam na de oktoberrevolutie een bijzonder scherpe vorm aan, vermits de landbouw een privésector vormde van kleine zelfstandige boeren, terwijl de nijverheid in hoge mate genationaliseerd was.

Hieruit resulteert de centrale problematiek: hoe kunnen privé-boeren worden geïntegreerd in de geleidelijke opbouw van een socialistische maatschappij en van een socialistische economie?

Het economisch aspect van deze centrale problematiek

Rusland was een agrarisch land, hetgeen betekent dat de boeren de grote meerderheid vormden van de bevolking. De Russische arbeidersklasse heeft in oktober 1917 slechts de macht kunnen veroveren, omdat zij erin geslaagd was een bondgenootschap aan te gaan met de boerenklasse. De basis van dit bondgenootschap was de vijandigheid van de boeren tegenover de grootgrondbezitters en het staatsapparaat, dat de belangen van die grootgrondbezitters vertegenwoordigde.

Maar dat bondgenootschap hield dan ook in, dat die boeren de privé-eigendom van die gronden moesten krijgen. Dit heeft een permanent probleem doen ontstaan, nl. 'hoe kan dat bondgenootschap behouden blijven?'

In de loop van de opeenvolgende pogingen om dit probleem op te lossen, heeft men de economische inhoud van de centrale problematiek begrepen.

Verklaring. In een agrarisch land, met een meerderheid van boerenbevolking, bestaat een belangrijk gedeelte van het maatschappelijk meerproduct uit landbouwproducten (maatschappelijke meerproductie = dat gedeelte van de productie dat niet tot het onmiddellijk verbruik van de producenten behoort). Deze toestand ligt aan de basis van de fundamentele economische problematiek die uit de tegenstelling privé-boerensector versus staatsindustriële-sector ontstaat, te weten: de investering van het maatschappelijk meerproduct bestaande uit landbouwproducten.

Er zijn drie mogelijkheden:

a. De boeren kunnen dat meerproduct zelf consumeren (vicieuze cirkel van de Poolse landbouw sinds 1958, het landbouwmeerproduct wordt opgegeten door de paarden en de zwijnen, leidend tot verhoging van productie van vleeswaren die worden opgegeten door de boeren, leidend tot een verhoging van de productie van graan, dat wordt opgegeten door de paarden en de zwijnen, enz.). Deze mogelijkheid wordt bepaald door het feit dat de nijverheid wegens te geringe ontwikkeling of wegens slecht beheer, en verkeerde prijzenpolitiek, niet in staat is in ruil voor dat landbouwmeerproduct aan de boeren industriële producten aan te bieden, waartegen ze bereid zijn een deel van hun eigen producten te ruilen.

Wanneer de ruilverhouding tussen stad en land ongunstig is voor de boeren dan zullen ze de neiging hebben hun surplus uit de circulatie, en dus ook uit het cumulatief groeiproces van de economie te trekken.

b. De boeren houden op meer te produceren, omdat ze in ruil voor die meerproductie, toch niets kunnen krijgen (Dit is een toestand in de Poolse landbouwsector de jongste jaren. Eerst verhogen de boeren hun productie om zelf meer te eten. Wanneer hun voedingspeil het saturatiepunt heeft bereikt, dan houden ze op meer te produceren, vermits ze in ruil voor die meerproductie minder en minder krijgen)

c. De industriële productie wordt zo sterk opgedreven en zoveel goedkoper, dat de boeren in ruil voor hun maatschappelijk meerproduct voldoende industriële producten krijgen, zodat ze er belang bij hebben, hun productie gedurig te verhogen. Aldus ontstaat er een groeiende ruil tussen stad en land.

Preobrazhensky heeft in dit verband een belangrijke theoretische vaststelling gedaan:

"Indien de arbeidsproductiviteit in de industrie vlugger groeit dan in de landbouw, dan is het mogelijk twee dingen terzelfder tijd te bereiken: (1) dan kan terzelfder tijd een groeiende stroom van verbruiksgoederen en industriële productiemiddelen van de nijverheid naar de landbouw gaan, en dus een sterke materiële stimulans geven voor een verhoging van landbouwproductie; (2) dan kan terzelfder tijd dat ruilproces inhouden een transfer van waarden uit de privésector naar de staatssector, zodat de privé-landbouw een bron kan worden voor primitieve socialistische accumulatie".

Tijdens de eerste fase gaande van 1921 tot 1968 heeft de leiding van de Russische CP gearzeld om aan dit probleem een bepaalde oplossing te geven. Want, van de ene kant wenste men prioriteit te geven aan het behoud van de Smitska of bondgenootschap tussen arbeiders en boeren, terwijl van de andere kant wel ingezien werd dat het langer uitstellen van fundamentele economische veranderingen, dreigde het bondgenootschap automatisch, door objectieve economische wetten te doen uiteenvallen.

De aspecten verbonden aan een mogelijke verbreking van het bondgenootschap

Het onvermijdelijk verbreken van het evenwicht tussen de privésector en de industriële staatssector.

Er werd reeds gewezen op het feit dat de boeren een berekening maken van hetgeen hen een bepaalde hoeveelheid koopwaren kost in arbeidstijd of landbouwproducten. Vanaf het begin van de reconstructieperiode, onmiddellijk na de oktoberrevolutie viel die berekening ongunstig uit.

De boeren berekenden dat voor eenzelfde hoeveelheid nijverheidsproducten zij een veel hoger kwantiteit landbouwproducten moesten verkopen, dan voor de revolutie. Hiertegen stond evenwel het wegvallen van de vroegere grondrente en de vermindering van belastingen, zodat het resultaat van een volledige berekening aanvankelijk een matig batig saldo was. Dit matig batig saldo dreigde elk jaar te verminderen, naargelang de "schaar" tussen de landbouwprijzen en de prijzen van de industriële producten steeds meer openging. (Trotski: deze schaar dreigde het bondgenootschap tussen arbeiders en boeren door te knippen).

Meer economisch geformuleerd. Een te trage ontwikkeling van de nijverheid en van de arbeidsproductiviteit in die nijverheid, zou inderdaad een vraag-overschot (voor industriële producten) en prijsverhogingen doen ontstaan, zodat daardoor het evenwicht tussen winst en verlies van de revolutie zou verloren gaan en de boeren uiteindelijk in een slechtere economische situatie zouden terechtkomen dan voor de revolutie.

Trotski en de linkse oppositie hebben toen de voorspelling gemaakt dat de boeren vroeg of laat tegen zulk een toestand reageren door een plotse vermindering van aanbod van levensmiddelen aan de stad.

De boeren vormen niet een ongedifferentieerde 'klasse', maar kunnen gesplitst worden in drie grote maatschappelijke groepen: (a) de arme boeren die op kleine bedrijven werkten en praktisch niet in hun levensonderhoud konden voorzien, en dus bijkomstige inkomsten moesten zoeken (30%); (b) de middenboeren, die erin slagen rond te komen en een zeer gering overschot te produceren in jaren van goede oogst (50%); (c) de koelakken of relatief rijke boeren die een permanent voedsel overschot produceren en die over een minimum van modernere arbeidsinstrumenten beschikken (20%).

Dit differentiatie-verschijnsel heeft een belangrijk maatschappelijk gevolg: het ontstaan van uitbuiters en uitgebuitte in het dorp. De arme boeren worden gedwongen om gedurende een bepaald gedeelte van het jaar te leven van voedsel dat zij moeten op krediet krijgen van de rijke boeren, die ze moeten terugbetalen met intrest of met hun arbeidskracht, beide vormen toegelaten zijnde door de toenmalige wetgeving.

Vandaar dat het niet overdreven is te zeggen dat de koelakken de kern vormden van een nieuw soort burgerij, die in een proces van primitieve accumulatie van kapitaal betrokken was.

Lenin heeft deze toestand zeer goed begrepen, en van meet af aan die evolutie voorspeld op volgende wijze: "nieuwe economische politiek, dat betekent kleine koopwarenproductie op het land en een zekere graad van vrije handel tussen dorp en stad; en elke kleine koopwarenproductie de neiging heeft primitieve accumulatie van kapitaal af te zonderen en op te stapelen".

De combinatie van deze twee aspecten, verhouding stad - land, en inwendige differentiatie in het dorp, leidt tot een situatie waar de bevoorrechte uitgebuitende minderheid van het dorp, het grootste gedeelte van het maatschappelijk meerproduct in hun handen verenigen, en

dus op een bepaald ogenblik de stad kunnen bedreigen met een staking van voedseltoevoer.

In de winter 1927-1928 heeft dit verschijnsel zich voorgedaan, hetgeen geleid heeft tot een grote maatschappelijke crisis die Stalin heeft verplicht de gedwongen collectivisatie in te voeren.

Gedwongen collectivisatie: men is overgegaan van de privé-landbouw naar de gecollectiviseerde landbouw onder de vorm van productie coöperatieven of kolchozen, die van bij de aanvang onder een dubbele handicap werkten, nl. (1) coöperatieven waar de leden niet vrijwillig, maar gedwongen toegetreden waren; (2) coöperatieven die werkten met de vroegere technieken en die de boeren meestal een geringere levensstandaard bezorgden dan deze die ze vroeger genoten.

Deze dubbele handicap heeft een hele reeks verschrikkelijke gevolgen gehad die als het ware een kettingreactie hebben verwekt in de Russische economie en hun stempel hebben gedrukt op het hele economisch model onder Stalin.

De boeren hebben inderdaad hun gedwongen toetreding tot de kolchozen betaald gezet met een verschrikkelijke wraakneming, waaronder het Russische volk en de Russische economie 20 jaar hebben geleden:

1) Massale afslachting van het vee, die de veestapel tot de helft herleidde op 2 jaar, met als gevolg een enorme verlaging van de vlees- en zuivelproductie. Zelfs 25 jaar later was de hoofdelijke productie van vlees geringer dan voor de revolutie.

2) Geweldige verlaging van de voedselvoorraad van de arbeidersklasse, leidend tot geweldige verlaging van de fysieke weerstandsgraad en van de arbeidsproductiviteit (voor de verwezenlijking van het eerste vijfjarenplan waren 50% arbeiders meer nodig dan door het plan voorzien was.

3) Ten gevolge van deze veel grotere aanwerving van arbeidskrachten, was het evenwicht van het plan verbroken en heeft men op massale wijze aan looninflatie moeten doen, met als gevolg grote prijsverhogingen van de verbruiksgoederen en verlaging van de levensstandaard. Vandaar ook geweldige maatschappelijke spanningen, geweldige arbeidsfluctuaties en het besluit van de stalinistische regerende groep tot een terreur-wetgeving met absoluut verbod van elke vorm van arbeidersweerstand, een onderdrukken van elke syndicale vrijheid, van elk stakingsrecht, en daarna massaal fysieke terreur om het passief verzet van de arbeiders tegen te gaan.

4) Vermits door de verlaging van de landbouwproductie het maatschappelijk meerproduct waarop men normaal had gerekend om te industrialiseren, aanzienlijk geringer was, heeft men een besparing moeten invoeren op de investeringen. En vermits er een bijzondere prioriteit was voor de zware nijverheid die de basis moest vormen voor de hele industriële ontwikkeling, en bovendien een minimum aan ontwikkeling van de lichte nijverheid noodzakelijk was om de geweldig gestegen stedelijke bevolking van verbruiksgoederen te voorzien, is deze investeringsbesparing vooral doorgevoerd geworden in de landbouwsector, het transport en de tertiaire sector (handel).

Het gevolg hiervan was een groot gebrek aan evenwicht in de economie waaronder de Russische economie jaren heeft geleden. De radicale onderinvestering in de landbouw resulteerde in een fantastische geringe arbeidsproductiviteit van de Russische kolchozen, vergeleken bij deze van West-Europa en de USA (10%). De totale Russische landbouwproductie van 50 miljoen boeren is geringer dan de totale Amerikaanse landbouwproductie van 5 miljoen boeren.

Oorzaken: (a) de sterk doorgedreven mechanisatie en kunstmatige bemestingsprocédés in

het Westen; (b) de ruilverhoudingen tussen kolchozen en de stedelijke nijverheid viel zo ongunstig uit voor de boeren onder Stalin, dat hun inkomsten uit hun coöperatieve productie soms rond nul schommelden (de aardappelen werden verkocht onder hun productiekosten).

Gevolg: Op het klein lapje privé-grond dat de boeren mochten bezitten, werd dan een groter inkomen verkregen dan op de kolchozen, zodat de boeren stelselmatig hun werk op de kolchozen verwaarloosden om op dat lapje grond te arbeiden.

Eén sector van de landbouw ontsnapte aan deze investeringsbesparing, de sector van de industriële grondstoffen (zijde, wol, vlas, katoen) en daar was de arbeidsproductiviteit ongeveer gelijk aan die in de industrie.

De hervorming onder Malenkov, Chroesjtsjov en Brezjnev

Na Stalin's dood werden er in de Russische economie opeenvolgende wets hervormingen ingevoerd. Deze hervormingen zijn pogingen om de structurele gebreken van de Russische landbouw geleidelijk op te heffen.

Ontwikkelingsfasen.

- a. Verhoging van de prijzen die de kolchozen krijgen in ruil voor hun landbouwproducten.
- b. Poging om de moeilijkheden van de kolchozen te omzeilen door het oprichten van staatsgoederen in Siberië (Kazakstan), staatsgoederen die een groot gedeelte van de Russische voedselproductie voor hun rekening zouden nemen en waar vooral de stedelijke jeugd werd tewerkgesteld. Dit experiment is mislukt omdat men geen rekening had gehouden met de specifieke ecologische en meteorologische omstandigheden (de zeer dunne humuslaag die men door extensieve landbouw zonder meer aan een winderosie blootlegde, zodat humus letterlijk na een vijftal jaren als zwarte regen begon neer te vallen in de grote steden van Europees Rusland).
- c. De concentratie op besproeiingswerken en kunstmatige meststoffennijverheid (voorrang aan de scheikundige nijverheid omstreeks 1960).
- d. Het intreden van de mentaliteitsverandering van de Russische boeren als resultaat van de maatschappelijke gevolgen van het industrialisatie- en urbanisatieproces.

Inderdaad:

- de Russische boer in 1917 had één passie: grondeigendom;
- de Russische boer van 1927 had één haat: de haat tegen degenen die hem die grond hadden afgenomen en gedwongen hadden in een kolchoz te werken;
- De Russische boer van 1971 heeft één hoop: een zelfde statuut te krijgen als de stedelijke loonarbeider, zelfde loon, zelfde sociale zekerheid, zelfde pensioen, bescherming tegen ziekte en invaliditeit.

Pariteit met het inkomen van de arbeider, dat is de hedendaagse eis. De eigendomsverrichtingen zijn verdwenen, en zelfs technisch onmogelijk geworden wegens de invoering van mechanisatie en werkverdeling in de kolchozen. De verdeling van de technische apparatuur over de kolchozenleden stelt onoplosbare problemen (bv. 50 tractoren verdelen onder 1.000 families). De techniek maakt de terugkeer tot privé-eigendom onmogelijk. De mentaliteit van de Russische boer heeft zich met grote vertraging aan deze nieuwe situatie aangepast.

Besluit. Men kan de problematiek van het Russisch economisch model ook behandelen vanuit het oogpunt van de ontwikkeling van de tewerkstelling in landbouw t.o.v. de ontwikkeling van de tewerkstelling in de nijverheid.

De vroegere toestand van ondertewerkstelling in de landbouw is volledig veranderd door

volgende factoren: (a) het grote offer van de Russische bevolking tijdens de tweede wereldoorlog, met 20 miljoen mannelijke slachtoffers, waardoor het evenwicht tussen mannelijke en vrouwelijke bevolking nog steeds niet is hersteld; (b) de vlucht naar de stad van miljoenen jongeren van het platteland na de stalinistische periode, waar dit wettelijk niet mogelijk was (afschaffing van binnenlands paspoort).

Deze transfer is de belangrijkste economische drijfveer geweest voor de verhoging van de investeringen in de landbouw, omdat men nu gedwongen was de landbouwsector te mechaniseren om het gewenste productiepeil te bereiken.

Een radicale verhoging van de productie van de landbouw is noodzakelijk om de regelmatige bevoorrading van de stad op te lossen, en dus de opheffing van de koopwarenproductie in de landbouwsector mogelijk te maken. Daarom zal de verhoging van de productie moeten worden verzekerd door een verhoging van de productiviteit en niet door een verhoging van het aantal producenten.

Vandaar dat men vandaag zelfs zegt dat er een tekort is aan arbeidskrachten in de landbouw, gezien de nog niet verzekerde behoeftedekking van de Russische bevolking en van de internationale socialistische sector.

De verhouding met de internationale economie

Theoretisch antwoord. "Zolang de gemiddelde arbeidsproductiviteit in een land geringer is dan die van de heersende industriële mogendheden die de wereldmarkt beheersen, zolang zal elke verhoogde integratie van de economie van dat achtergebleven land in die wereldmarkt twee negatieve gevolgen hebben, (a) een overheveling van waarden vanuit dat achtergebleven land naar dat ontwikkeld land; (b) een onderwerping van het ontwikkelingspatroon aan de behoeften van de wereldmarkt, dus van het internationaal kapitaal."

Verklaring (a). Het eerste gevolg houdt verband met het verschijnsel van de ongelijke ruil. Elke ruil van koopwaren geproduceerd in landen met een verschillend niveau van arbeidsproductiviteit, is een ongelijke ruil, een ruil van meer arbeid tegen minder arbeid. Zolang dus de Russische economie globaal met geringere arbeidsproductiviteit werkt dan deze van de geïndustrialiseerde landen, is elke verhoging van de productie-uitvoer en productie-ruil een vermindering van de totale hoeveelheid van de materiële hulpkrachten ter beschikking van de Russische economie, door transfer naar het buitenland.

Er kunnen wel bepaalde producten zijn die op basis van geringere productiekosten wel zonder verlies kunnen geruild worden (natuurgas, diamant, goud, uurwerken, e.d.). Vandaar dat het aandeel van de buitenlandse handel in het Russische bnp zeer gering is gebleven (2%).

Verklaring (b). De ontwikkeling van de buitenlandse handel op basis van ongelijke ruil, is zeer gevaarlijk voor de economie, omdat de prijsverschillen op de wereldmarkt kunnen leiden tot een heroriëntatie van de investeringen.

Eens dat men begint rekening te houden met de wet van vraag en aanbod op de wereldmarkt, ontstaat zeer vlug de verleiding zich te specialiseren in zulke producten waarvoor een groeiende vraag op de wereldmarkt is, en die dus een groeiende rentabiliteit van de eigen nationale productieverhoudingen verzekeren.

De economie valt aldus onder de dwang van de wetten van de markteconomie. Want men gaat zich uiteraard specialiseren in de productie van goedkope grondstoffen, terwijl men voor de afgewerkte producten op de aanvoer is aangewezen. Dan wordt er dus een

economisch ontwikkelingspatroon (door de wereldhandel) opgedrongen, dat beantwoordt aan het ontwikkelingspatroon van alle onderontwikkelde landen de laatste 50 jaar. Er is maar één middel om dat te verhinderen, nl. een absolute staatscontrole op het gebied van de investeringen en van de buitenlandse handel.

De maatschappelijke controle over het economisch groeiproces

Voorafgaande vaststelling. Men kan van de arbeidersklasse wel eisen en bekomen dat zij consumptie offers brengt gedurende een korte periode en onder bijzondere omstandigheden, echter niet gedurende 50 à 60 jaar. Grote maatschappelijke groepen zullen op de lange duur ageren in functie van materiele belangen.

Vandaar dat de optie die aan de basis ligt van het eerste vijfjarenplan, een fundamentele optie was. Want elke industrialisatiepolitiek die impliceerde dat de levensstandaard van de Russische arbeiders voor een hele generatie moest worden omlaag geduwd, was verplicht die arbeidersklasse als maatschappelijke en politieke kracht uit te sluiten van de leiding van nijverheid en economie.

Mensen waarvan de materiële belangen stelselmatig werden verwaarloosd konden bezwaarlijk op een geestdriftige wijze deze politiek leiden en doorvoeren.

Vandaar dat de optie voor een industrialisatiepolitiek, gepaard met een verlaging van de levensstandaard, terzelfder tijd een optie werd van volledige uitschakeling van het medebeheer van de arbeiders in economie en staat; van volledige onderdrukking van arbeidersdemocratie en van oprichting van een zeer starre en harde dictatuur van het partij- en staatsapparaat, die zeer vlug evolueerde naar een dictatuur van de geheime politie (stalinistische periode).

De uitvoering van de macht die aan de arbeiders werd ontzegd, kwam nu in handen van de bureaucratie of het apparaat van de permanente functionarissen van partij, staat, leger en economie, die op basis van die functies zeer grote materiële voordelen verkregen.

De stalinistische industrialisatiepolitiek heeft van de materiële belangen van die bureaucratistische groep de maatschappelijke stuwkracht gemaakt voor het verwezenlijken van de vijfjarenplannen en van de economische groei.

Nota over de institutionele veranderingen die deze omwenteling hebben begeleid

1) De afschaffing van het partijmaximum. Men is in Rusland zeer vlug afgeweken van het principe van gelijke lonen en wedden voor iedereen. Lenin heeft reeds in 1918 aanvaard dat men aan een bepaald aantal technici hogere lonen zou uitkeren. Maar hij waarschuwt voor mogelijke demoraliserende gevolgen die dat loononderscheid kon hebben binnen de partij zelf (zie Marx' commentaar op de commune van Parijs. "*Om de vorming van een nieuwe bureaucratistische heersende groep te verhinderen, moet elke vorm van carrièrisme in het staatsapparaat verhinderd worden, geen enkel ambtenaar mag een hoger inkomen hebben dan die van de doorsnee gekwalificeerde arbeider*").

Deze regel van het partijmaximum werd door Stalin in 1930 afgeschaft, en dit is het begin geworden van vereenzelviging van het partijapparaat en het economisch leidend apparaat.

2) Het afschaffen van het trojka-beheer in het economisch beheer. Het beheer van elk bedrijf werd tussen 1927-1928 waargenomen door drie groepen, de administratie van het bedrijf, de vakbond en de partijcel. Deze drie groepen waren zelfstandig van elkaar, terwijl via de vakbondsvergadering de arbeiders een beperkte participatie in de besluitvorming

gegarandeerd was. Dit werd eveneens afgeschaft en vervangen door de eenmansleiding van de directeur, die het instrument wordt van de verhoging van de productie.

Gevolgen:

- De Russische arbeidersklasse is een passief en een gedepoliteerd element geworden in de industrialisatie die buiten het proces van de leiding van staat en economie staat.
- In de leiding van de Russische CP maakt men zich hierover heel wat zorgen, vooral als men ziet in enkele landen van Oost-Europa wat als tweede fase volgt op zo een fase van depolitisatie, hetgeen voor de heersende greep zeer gevaarlijk is.
- Vermits die arbeidersklasse uitgeschakeld is als politieke leidende kracht, is de bureaucratie de enige groep waarvan de belangen kunnen gecorreleerd worden met een economisch groeiproces. De overgang van extensieve naar intensieve industrialisatie heeft de leiding van de Russische economie doen zoeken naar economische mechanismen die een betere correlatie toelaten tussen de rechtstreekse belangen van die bureaucraten en een maximatie van de economische groei. De oude methoden van Stalin lieten dat niet meer toe.

Bv. Het Stalinistisch stelsel van de premies begon te werken in tegenstelling met de maximatie van de economische groei. Het inkomen van de directeurs hing voornamelijk af van de verwezenlijking van de plancijfers. Gevolg: de directeur zal stelselmatig de productiecapaciteit van het bedrijf onderschatten om de plancijfers zo laag mogelijk te houden, zodanig dat hij ze steeds zonder moeilijkheden kan overtreffen.

Men tracht nu een nieuwe dynamiek in te voeren, door de premies te correleren met de winst van het bedrijf, omdat de winst een indicatie is van de globale prestatie van het bedrijf. Aldus tracht men de misbruiken uit te schakelen die gepaard gingen met het gebruik van eenzijdige fysieke indicatoren (bv. plancijfers berekend op basis van het gewicht van de totale productie).

In dit premiestelsel schuilt evenwel een gevaar. Inderdaad, de directeurs zullen de natuurlijke tendens vertonen om al de factoren die een rol spelen in de productie in handen te krijgen, in naam van een grotere vrijheid van operatie, waaronder wordt verstaan: (1) zelf de prijzen van de producten te bepalen op basis van vraag en aanbod op de markt; (2) zelf de lonen van de arbeiders te bepalen op basis van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt; (3) zelf de investeringen te bepalen en door te voeren.

Pas dan zal de winst werkelijk een uitdrukking zijn van de besluitvorming van elk bedrijf (en van zijn prestatie als directeur) en niet het mechanisch gevolg van een reeks besluiten die de centrale autoriteiten achter de ruggen van de bedrijfsleiders heeft getroffen.

Dit is de inhoud van de politieke strijd die begint tussen de technocratie langs de ene kant, en de andere maatschappelijke groepen langs de andere kant.

Wanneer deze technocratie zich kan doorzetten met het uitbreiden van de markteconomische processen naar prijzen, naar lonen, naar tewerkstelling en investeringen, dan wordt het begrip zelf van de planeconomie helemaal ondermijnd en dan krijgen we een economie die zeer dicht komt te staan bij de privé-kapitalistische economie. Want uiteindelijk zal de directeur als volgt gaan redeneren: "Ik heb in 30 jaar hard werk *mijn* bedrijf rendabel gemaakt, en in mijn bedrijf veel nieuwe technische methodes ingevoerd, nieuwer dan in alle andere bedrijven; en wanneer ik dat heb bereikt, en op basis daarvan een hoog inkomen, zou je mij naar een ander bedrijf willen sturen, dat niet rendabel werkt en waar mijn inkomen plots op de helft zou vallen; dat is onrechtvaardig; want vermits ik mijn bedrijf rendabel heb gemaakt, moet ik het recht hebben om in mijn bedrijf te blijven als directeur, zolang als ik wil; en ik moet het recht hebben om al het profijt dat ik eruit heb getrokken ook te kunnen verbinden op permanente wijze met dat bedrijf, d.w.z. aan mijn kinderen te doen overerven en dus te doen omslaan in privé-eigendom".

Het is duidelijk dat deze evolutie in volledige tegenstrijd is met de belangen van de arbeiders; want elke uitbreiding van markteconomische mechanismen in de industrie dreigen hun belangrijkste veroveringen op te heffen nl. de garantie van de permanente tewerkstelling (zie de vraag gesteld naar aanleiding van de hervormingen van Lieberman, nl. of de directeurs het recht hebben arbeiders af te danken of niet, een zeer zware polemieek heeft verwekt in de Sovjet-Unie).

Socialistische economische modellen: Joegoslavië, China, Cuba

Joegoslavië

Inleiding.

Benaderingsmethode:

- a) Onderzoeken welke bijzondere problematiek het uitgangspunt is geweest van bepaalde politieke besluiten en van een bepaalde richting die men heeft gegeven aan de economische ontwikkeling.
- b) Onderzoeken in hoeverre dit beantwoordt aan objectieve maatschappelijke economische bijzonderheden van de toestand in die verschillende landen.
- c) Onderzoeken in hoeverre dit beantwoordt aan een meer algemene problematiek die zich stelt bij de opbouw van een socialistische economie in de overgangperiode tussen kapitalisme en socialisme.

Het Joegoslavische model zal hierbij neer uitgediept worden, niet alleen omdat hierover meer studies bestaan, maar omdat de tegenstelling stalinistische hypercentralisatie van de ene kant, Joegoslavische hyperdecentralisatie van de andere kant de twee parallelle uitersten aangeeft die mogelijk zijn bij een economische ontwikkeling op basis van de socialisatie van de grote productiemiddelen.

Uitgangspunt van de bijzondere Joegoslavische ontwikkeling

De traumatische schok die de Joegoslavische communistische leiders hebben gekregen in 1948, op het ogenblik van hun excommunicatie door de Kominform en de Russische regering.

Tot 1948 sloot het Joegoslavische economisch beheer zo dicht mogelijk aan bij het Russische onder Stalin, en aanzagen de Joegoslavische communisten zich als de meest orthodoxe stalinisten. De schok van de excommunicatie heeft hen gebracht tot een algemene herziening van een reeks dogma's die aan de basis lagen van een Russisch economisch model onder Stalin.

Na 1 jaar intense discussie trokken zij de conclusie die door de oppositionele kringen in de Sovjet-Unie reeds vanaf de twintiger jaren getrokken was, nl. dat het hoofdkenmerk van het Russisch model bestaat in het machtsmonopolie in de handen van een bevoorrechte bureaucratie.

Edouard Kardel, de belangrijkste theoreticus, heeft uit de analyse van de Russische bureaucratie de volgende hoofdstelling geformuleerd: "*De politieke machtsmisbruiken in de Sovjet-Unie (dwangarbeiderskampen, leugen en laster tegen de andere communistische arbeidersbewegingen) kunnen herleid worden tot een maatschappelijke factor, nl. tot het feit dat in het systeem van de gecentraliseerde planning, de controle van het staatsapparaat en van de staatsbureaucratie over het maatschappelijk meerproduct een totale controle is; en dat volgens een algemene wet van het marxisme, degene die het maatschappelijk meerproduct beheerst, de hele maatschappij beheerst; wil men die bureaucratische verworping vermijden moet men die centrale controle van de bureaucratie over het maatschappelijk meerproduct vermijden.*"

Vandaar de pragmatische conclusie: een verregaande decentralisatie van het economisch leven met zelfbeheer van de arbeiders, niet alleen betreffende de interne organisatie van de bedrijven, maar ook inzake controle over het maatschappelijk meerproduct in elk bedrijf,

is een absolute voorwaarde om dat bureaucratische machtsmisbruik te vermijden.

Opmerking :

Deze stelling is tot heden fundamenteel niet veranderd. Zij bevat een heel sterke waarheid. De centrale vraag die evenwel dient gesteld is de volgende: hoe verhindert men een verlies van besluitkracht van de arbeidersklasse over de verdeling van dat maatschappelijk meerproduct? Zijn daarvoor economische decentralisatie en socialistische markteconomie de ideale oplossingen, of zijn er andere oplossingen die meer geschikt zijn?

De ontwikkeling van de praktische toepassing van de conclusies uit die theoretische analyse is tamelijk gecompliceerd geweest. De Joegoslavische economie heeft sinds 1950 een hele reeks van hervormingen doorgemaakt (zie: studie van het Internationaal Arbeidsbureau over arbeiderszelfbeheer in Joegoslavië).

In principe blijft het bezit van de productiemiddelen in handen van de gemeenschap en niet in handen van de arbeiders van elk bedrijf. Maar het beheer van die productiemiddelen is in handen van de loon- en weddetrekkenden van elk bedrijf.

NB. Het begrip “beheer” wordt op een zeer extensieve wijze geïnterpreteerd: niet alleen dagelijkse arbeidsorganisatie, maar ook beslissingsrecht over de verdeling van de totale inkomsten van dat bedrijf.

Op het vlak van het bedrijf zijn er drie instrumenten van arbeiderszelfbeheer, de algemene vergadering, de arbeidersraad en de beheerraad.

- de arbeidersraad is het centrale instrument, vermits hij beslissingsrecht heeft over de verdeling van de inkomens (ongeveer dezelfde prerogatieven als de beheerraad van een kapitalistische NV);
- de algemene vergadering, te vergelijken met de algemene vergadering van aandeelhouders in het kapitalistische stelsel;
- de beheerraad, is dagelijks bestuur (directies in ons stelsel).

Deze structuur bevat een heterogeen element, nl. de “directeur” die fungeert naast de beheerraad en naast de arbeidersraad, die lid is van de beheerraad en niet van de arbeidersraad. Aldus bestaat er een element van dubbele heerschappij in deze structuur. In feite heeft de directeur het dagelijks bestuur in handen. Maar de arbeidersraad beschikt over een a posteriori veto tegen de beslissingen van de directeur en tevens over het recht om de directeur af te zetten (in de loop van het 20 jarig bestaan van deze structuur zijn er honderden directeurs afgezet).

Er bestaat dus een zeer belangrijk structureel verschil met het Russische stelsel, waar de directeurs alleen door de centrale regering kunnen ontslagen worden, zodat de arbeiders geweerd zijn uit het dagelijks beheer van het bedrijf.

Verklaring van de opeenvolgende hervormingen van het Joegoslavische economisch stelsel

De centrale kwesties van een industriële maatschappij kunnen niet uitsluitend opgelost worden door structurele veranderingen binnen het raam van het bedrijf. Want de graad van socialisatie, van coöperatie van de arbeid die door de moderne techniek wordt bepaald, reikt ver buiten het raam van een individueel bedrijf. Inderdaad, de problemen van de ordening van het bedrijfsleven houden niet alleen verband met de ordening van de inwendige structuur van de bedrijven, maar ook met de ordening van de verhoudingen tussen de bedrijven onderling.

Dit tweede element is het variabel element geweest in het Joegoslavische model, dat nu nog steeds niet op bevredigende wijze is opgelost.

De eerste fase van het arbeiderszelfbeheer

(arbeidersraden versus centrale bureaucratie 1955-1957)

Doet zich voor als een weinig succesvolle verbinding tussen arbeiderszelfbeheer op het vlak van het bedrijf en centrale bureaucratische planning op nationaal vlak.

Deze formule leidde tot scherpe conflicten. De organen van arbeiderszelfbeheer waren aanvankelijk schuchter en onder de plak van de partij. Naarmate het stelsel werkelijk geïnstitutionaliseerd werd, begon een groeiend aantal arbeiders lust te krijgen in de deelname, met het gevolg dat vanaf de jaren 1956-1957 er werkelijk conflicten ontstaan met de centrale planning.

Want een systeem van centrale bureaucratische planning houdt o.m. in dat meer precieze percentages worden opgegeven voor de verdeling van de inkomens van elk bedrijf over centrale investeringen, lokale investeringen, investeringen in het bedrijf zelf en het gedeelte van de winst dat mag worden verdeeld als verbruiksinkomen onder de arbeiders.

En deze centrale directieven staan natuurlijk in volledige tegenstelling met het door de grondwet bevestigde recht van die arbeiderscollectieven om zelf over die verdeling te beslissen. Op grond hiervan vertikten de arbeidersraden het deze directieven op te volgen, hetgeen aanleiding gaf tot permanente conflicten.

De tweede fase: omschakeling van directieve planning naar indicatieve planning (1958-1965)

Om de moeilijkheden op te lossen heeft men de centrale planning versoepeld, door af te zien van de zeer precieze, gekwantificeerde directieven, en enkel maar zeer algemene ontwikkelingslijnen te geven. Door onrechtstreekse hefbomen kredietpolitiek, monetaire en fiscale politiek) heeft men geprobeerd die arbeiderscollectieven in een bepaalde richting te duwen, zonder rechtstreekse bevelen te geven.

Terzelfder tijd werd een sterke decentralisatie van de centrale planning ingevoerd, door het investeringsfonds te verdelen over 3 takken: de centrale, de gewestelijke en de communale investeringen.

De commune werd als territoriale grondeenheid in de grondwet opgenomen.

Gevolg: De bedrijven zijn rechtstreeks aan het communaal gezag onderworpen evenals de sociale investeringen zoals ziekenhuizen, scholen, transport en huisvesting. (Deze communes zijn te vergelijken met onze federaties van gemeenten).

Problematiek ontstaan ten gevolge van deze decentralisatie

Er ontstaat een drukking vanwege de onderste organen - bedrijven, associaties van bedrijven en communes - in de richting van overinvestering in de behoeftedekking van de bevolking.

Bv. Sommige rijke bedrijven besloten voor hun arbeiders vakantiehuizen op te richten aan de kust; om de kostprijzen te drukken ontstonden allerlei combinaties met de bevolking van de betrokken kustgemeenten, zoals bij het oprichten van filialen in de kustplaatsen om goedkope arbeidskracht te verkrijgen voor het bouwen van die vakantiehuizen.

Deze dynamiek dreigt de fundamenteën van een planeconomie te doorboren, want praktisch resulteerde deze overinvesteringstendens in een inflatietendens die zich vanaf het begin van de jaren zestig begon te manifesteren. Objectief gezien was dit geen catastrofe omdat de bedrijven hun verkoopprijzen en inkomensverdeling hieraan konden aanpassen. Maar de inflatietendens kreeg hierdoor een cumulatief karakter, de jaarlijkse inflatievoet steeg

voortdurend zodat men onrechtstreeks naar een stelsel van algemene indexatie evolueerde.

Derde fase: overgang naar veralgemeende socialistische markteconomie (1965)

De economische hervorming van 1965 heeft als doel de autonomie van de bedrijven te beperken, niet door toedoen van een reeks autoritaire beslissingen van de centrale macht, maar door het invoeren van een veralgemeende socialistische markteconomie: m.a.w. men opent de economie van Joegoslavië voor de import van buitenlandse goederen, hetgeen betekent dat men de veralgemeende concurrentie terug invoert, hopen dat hierdoor de "misbruiken" van de bedrijfscollectieven inzake verkoopprijzen, investeringen en inkomensverdelingen zullen verdwijnen.

Men redeneert hierbij als volgt wanneer er scherpe concurrentie op de markt komt, niet alleen tussen de bedrijven onderling (hier zouden nog monopolistische afspraken mogelijk zijn) maar ook door massale import van buitenlandse goederen, dan kunnen de verkoopprijzen niet willekeurig verhoogd worden.

Resultaat : de autonomie van de besluitvorming van de bedrijven wordt aan banden gelegd door de wetten van vraag en aanbod, en andere wetten van vrije markteconomie.

Kritiek: In deze driefase-evolutie ligt in feite de meest paradoxale tegenstelling van het Joegoslavische model besloten.

Verklaring: Men is begonnen niet een juiste vaststelling, nl. het feit dat de opbouw van een werkelijk socialistische maatschappij onmogelijk is, wanneer de staatsdemocratie de absolute monopolistische controle over het maatschappelijk meerproduct in handen heeft. Uitgaande van deze vaststelling heeft men twee conclusies getrokken. Een juiste, nl. de invoering van een veralgemeend zelfbeheer; en een onjuiste, nl. dat zelfbeheer onmogelijk is zonder een algemene autonomie van de bedrijven; algemene autonomie van de bedrijven leidt tot algemene concurrentie en tot algemene machteconomie.

Maar: Het negatief bewijs van de onjuistheid van de tweede conclusie ligt voor de hand, want algemene concurrentie en algemene markteconomie leidt tot een drastische beperking van het arbeiderszelfbeheer en tot het verlies van het beslissingsrecht over de combinatie van de productiefactoren in het bedrijf.

Verklaring:

1. Men begint met te zeggen dat markteconomie nodig is om het beslissingsrecht in de bedrijven te kunnen doorvoeren. Maar eens dat men veralgemeende markteconomie heeft, krijgt men veralgemeende concurrentie; en dan krijgt men onvermijdelijk de prioriteit van de rentabiliteit (i.p.v. de prioriteit van de beslissingskracht van de arbeiders). Want concurrentie op de markt is concurrentie op basis van de rentabiliteit. Bedrijven die met te hoge productiekosten produceren kunnen hun producten niet meer verkopen en kunnen bij gevolg geen inkomens meer verzekeren aan hun arbeiders. De prioriteit van de rentabiliteit betekent praktisch: vermindering van de kostprijzen en rationalisatie van de tewerkstelling. Voorbeeld: Het afschaffen in het statuut van de arbeidersraden van een artikel dat het afdanken van arbeiders onderwerpt aan besluiten van de algemene vergadering.

Thans krijgen de arbeidersraad en de beheerraad het recht arbeiders af te danken, met het gevolg dat de werkloosheid een geweldige uitbreiding heeft genomen (10% + 500.000 tijdelijke emigranten).

Op maatschappelijk en politiek gebied is deze emigratie een succes gebleken, vermits de meeste emigranten na een tijd spontaan terugkeren en aldus het bewijs leveren van hun grote afhankelijkheid aan het regime, ondanks de structurele economische zwakheden.

2. Een ander aspect van de aliënerende gevolgen van deze socialistische markteconomie is de noodzakelijke aanpassing van de arbeidersorganisatie binnen het bedrijf aan de

dwang tot rentabiliteitsmaximatie en dus aan de dwang van de concurrentie. Praktisch betekent dit dat de arbeiders minder mogelijkheden krijgen om zich te verzetten tegen het opdrijven van het arbeidsritme, tegen veranderingen van het loon- en premiestelsel, enz. Dit feit heeft een institutioneel conflict doen ontstaan dat nog niet is uitgevochten. De meest technocratische voorstanders van de socialistische markteconomie hebben openlijk voorgesteld om praktisch alle prerogatieven van de arbeidsraad qua arbeidsorganisatie in het bedrijf op te heffen en het arbeiderszelfbeheer te beperken tot het beslissingsrecht over de verdeling van het jaarlijks inkomen van het bedrijf. Aldus zou de directeur opnieuw volledig de macht hebben inzake de arbeidsorganisatie in het bedrijf.

We stellen dus vast dat de verbinding arbeiderszelfbeheer + socialistische markteconomie door de logica van de markteconomie leidt tot markteconomie met verdwijnen van arbeiderszelfbeheer. Deze dreigende institutionele hervorming stuit begrijpelijkerwijze op een hevig verzet vanwege de arbeiders.

De technocraten hebben echter een handige aanwervingstechniek ontworpen die aan de directeurs de volledige volmacht geeft om het bedrijf naar eigen goeddunken te leiden gedurende zijn ambtstermijn.

Verklaring: Deze aanwervingstechniek komt neer op het volgende:

- De directeurs worden door de arbeidersraden aangeworven na een vergelijkend examen en op basis van een contract.
- De directeurs hebben onder elkaar afgesproken alleen contracten op lange termijn te aanvaarden (minimum 5 jaar) waarin bovendien bepaalde beleidsvoorwaarden worden gegarandeerd, o.m. dat de aangeworven directeur het technisch ontwikkelingsplan van het bedrijf op lange termijn aan de arbeidsraad voorstelt, die dit plan in zijn geheel moet aanvaarden of afkeuren; en dat de aanvaarding impliceert dat de directeur de absolute volmacht krijgt betreffende de toepassing van het plan.

Conclusies.

1) Grondwettelijk en institutioneel bezit de arbeidsraad nog alle macht om de arbeidsorganisatie in het bedrijf te bepalen; maar in de praktijk gaat die macht meer en meer over in handen van de directeurs.

2) De Joegoslavische theoretici hebben ten onrechte gemeend dat de stalinistische centrale planning de enige weg is langs dewelke de bureaucratie en de technocratie de arbeiders van hun daadwerkelijk beschikkingsrecht kunnen vervreemden. De weg die zij zijn opgegaan, deze van een veralgemeende markteconomie, kan even zo fataal tot hetzelfde resultaat leiden.

3) De machtsaangroei van een bureaucratie of van een technocratie kent twee fundamentele oorzaken: (a) te veel machtsconcentratie in handen van het staatsapparaat (zie Russisch model), (b) te veel markteconomie, te veel concurrentie en te veel rentabiliteitsberekening (zie Joegoslavische model).

In het eerste geval groeit, de macht van de centrale staatsbureaucratie. In het tweede geval groeit de macht van de bedrijfsbureaucratie.

In beide gevallen gaat het om bureaucratische kosten, die afgescheiden zijn van de arbeiders die specifieke, maatschappelijke belangen te verdedigen hebben.

In Joegoslavië is het echter niet bij bedrijfsbureaucratie gebleven. De hervorming van 1965 heeft de indicatieve planning ingevoerd, hoofdzakelijk gebaseerd op een monetaire politiek gevoerd door banken en kredietinstellingen.

Dit systeem heeft uiteindelijk geleid tot het ontstaan van een geweldige spanning tussen de centrale regering, die de beheerraden van die banken wil volstoppen met economen en vertegenwoordigers van de centrale lichamen van het staatsapparaat, en de bedrijfsbureaucratie die zelf in die beheerraden wil zetelen.

Resultaat: Een hele reeks van die bankinstellingen wordt inderdaad reeds door die centrale bureaucratie beheerd. Dit leidt tot een nieuwe vorm van machtsconcentratie door de bureaucratie langs de weg van de heerschappij over de bank- en kredietinstellingen.

Zo dreigt Tito alle leden van de beheerraden van de banken uit de partij te sluiten omdat zij zich niet meer houden aan de partijdiscipline, maar de belangen van 'hun' bedrijven trachten te realiseren i.p.v. deze van de ganse gemeenschap.

4) Het ontstaan van scherpe tegenstellingen tussen nationaliteiten en gewesten.

De Joegoslavische theoretici, en vooral Kardel, hebben de stelling verdedigd dat markteconomie slecht is wanneer zij steunt op privé-eigendom en op maatschappelijke ongelijkheid; maar dat wanneer markteconomie steunt op gemeenschappelijke eigendom ze alleen maar kan leiden tot grotere efficiëntie.

Kritiek: Men is hierbij vergeten dat aan de basis van de socialistische markteconomie reeds een bestaande economische ongelijkheid lag. Immers, alle bedrijven en alle gewesten hebben niet dezelfde arbeidsproductiviteit: er zijn zeer moderne bedrijven met een zeer hoge arbeidsproductiviteit en met technologische monopolies, die op de wereldmarkt competitief zijn (zoals Radekonsjar en Lithostroi). Eén van de Joegoslavische bedrijven op het gebied van de zware elektrische apparaten (elektrische turbines) heeft contracten gekregen voor het bouwen van elektrische centrales en stuwdammen in de USA en is er dus in geslaagd goedkopere turbines te leveren dan Westinghouse, AEG. of Siemens. **Dit bewijst dat de antisocialistische grondstelling die voorhoudt dat de arbeiders de bedrijven niet kunnen beheren, in praktijk volledig ongegrond is.**

Daarnaast zijn er heel wat bedrijven en gewesten die economisch ten achter zijn gebleven. Bv. Slovenië is een economisch zeer ontwikkeld gebied, te vergelijken met Noord-Italië. Bosnië en Macedonië daarentegen behoren nog tot de meest achtergebleven gebieden van Oost-Europa.

Eén van de functies van de centrale planning bestaat erin deze oorspronkelijke ongelijkheid in de arbeidsproductiviteit tussen bedrijven, en in arbeidsposities tussen gewesten te compenseren. Dit betekent een overheveling van inkomsten verwezenlijkt in de meest ontwikkelde bedrijven en gewesten naar de minder ontwikkelde. Dat is niet alleen een daad van verdelende rechtvaardigheid, noodzakelijk vanuit socialistisch ideaal standpunt, in Joegoslavië is dit ook noodzakelijk om de interne coherentie van een pluralistische nationaliteitenstaat te consolideren.

Het is één van de grote verwezenlijkingen geweest van de revolutie en van de eerste 15 jaar van het economisch model, dat op basis van nationale solidariteit de eeuwenoude tegenstellingen tussen de verschillende Joegoslavische nationaliteiten begonnen te verminderen.

Maar ook vanuit economisch standpunt is deze solidariteit noodzakelijk. Want alvorens die compensatie gebeurt, is er een ruil geweest op de binnenlandse markt tussen de producten

van de meest ontwikkelde en deze van de minder ontwikkelde gewesten; gezien ruil bij verschillende graden van arbeidsproductiviteit steeds ongelijke ruil is, heeft er eerst een inkomentransfer plaats gegrepen ten koste van de minder ontwikkelde bedrijven en gewesten.

Vandaar dat de nationale compensatiekas (het federaal budget) enkel maar teruggeeft aan de minder ontwikkelden, wat de ongelijke ruil hun eerst heeft ontnomen.

Maar in de loop van de tweede en de derde fase van de economische hervorming heeft men de nationale investeringen voortdurend ingekort, met als gevolg dat de ongelijkheid tussen bedrijven en gewesten terug is toegenomen, en meteen ook de spanning en de tegenstellingen tussen de nationaliteiten. Elke communistische partij vereenzelvigd zich met zijn nationaliteit en zijn gewest, met als resultaat een grote politieke verbrokkeling (zie Belgische politieke verbrokkeling), waarbij elke politieke groep de belangen van haar eigen kleine gewestelijke bevolking tegen de algemene belangen begint te verdedigen.

Op basis van bovenstaande kritische beschouwingen is het duidelijk dat de economische ontwikkeling in Joegoslavië heel wat negatieve aspecten vertoont. Er is één zeer sterke beperking die evenwel dient ingevoerd op die kritiek, wanneer we deze ontwikkeling vergelijken met die van de andere Oost-Europese landen.

- Eerst en vooral is de economische balans op lange termijn niet ongunstig. De doorsneegroei van de Joegoslavische economie blijft boven die van de Sovjet-Unie. Vanzelfsprekend ligt de groeivoet in de achtergebleven landen, zoals Roemenië en Bulgarije, hoger. Maar de doorsnee levensstandaard van de Joegoslavische bevolking ligt ongetwijfeld heel wat hoger, vooral in die gewesten waar de industrialisering en modernisering het meest werden doorgevoerd (Ljubljana en Zagreb). Economisch gezien is dit systeem ongetwijfeld geen mislukking, ondanks al de inherente zwakheden.

- Nog belangrijker is het politiek succes. Het stelsel van het arbeiderszelfbeheer heeft het gevolg gehad dat het centrale politieke monopolie van het partij- en staatsapparaat over alle vormen van het maatschappelijk leven is ondermijnd (zie Rusland). Er is een tegenstelling in het Joegoslavische systeem, die steeds door de linkse critici naar voren wordt gebracht, nl. de tegenstelling tussen arbeiderszelfbeheer op economisch vlak en politiek monopolie in handen van de communistische partij, die centrale politieke initiatieven van de arbeiders onmogelijk maakt.

Daarentegen is het wel mogelijk gedecentraliseerde politieke initiatieven te nemen, op gemeentelijk vlak en op het vlak van de bedrijven. Er zijn bv. talrijke uitgeverijen in Joegoslavië die aan de controle van de staatsinstellingen ontsnappen, en dus een tamelijk hoge graad van persvrijheid genieten, die maatschappelijke, economische, wetenschappelijke kritiek mogelijk maken. Hierdoor is in het stelsel een element van culturele, ideologische en politieke activiteit ingevoerd, die een sterke hinderpaal vormt voor de verdere verwording van het huidige maatschappelijk stelsel. Dit komt trouwens tot uiting in het groeiend aantal stakingen met een groeiend aantal rechtstreekse politieke interventies van de arbeiders (de politieke staking van de mijnwerkers van Bosnië tegen de veralgemeende markteconomie).

Verklaring. Het loonstelsel van de arbeiders berust op een verzekerd, maar zeer laag minimumloon, terwijl de rest van hun inkomen afhankelijk is van de prestaties van het bedrijf, gemeten aan het bedrijfsinkomen. Ten gevolge van een gebrekkig functioneren van het spoorwegnet, bleef de kolenproductie onverkocht ter plaatse opgestapeld, en was het bedrijfsinkomen tot een minimum gedaald, en dus ook het loon van de mijnwerkers.

De eis werd gesteld dat de staat niet hun minimumloon, maar hun doorsnee loon zou waarborgen, hetgeen een terugkeer betekende naar een stelsel van sterkere centralisatie, met beperking van het markteconomisch mechanisme, tot een marginale productiepremie (13e maand).

De eisen die door de studenten werden opgesteld in juli 1968 vertolken dezelfde kritiek op de markteconomie, en gaan in dezelfde linkse richting van een democratisch gecentraliseerd arbeiderszelfbeheer, waarin de centrale beslissingsrechten worden overgedragen van de regering en van het regeringsapparaat aan een congres van arbeidersraden, en waarin de centrale planning wordt onderworpen aan het congres, dat dus de besluiten van afzonderlijke bedrijven die strijdig zouden zijn, met de centrale planning kan uitschakelen, maar na een openlijke discussie en democratische besluitvorming en stemming.

In zulk een systeem is de mogelijkheid van een groter rechtstreeks beschikkingsrecht van de arbeiders over hun productiemiddelen gegeven, waarbij begrijpelijkerwijze de beslissingen niet kunnen genomen worden op basis van één bedrijf, maar op nationale schaal. In plaats van vervreemding van de arbeiders door bureaucratie of door markteconomie, krijgt men dan centrale beslissingsmacht van de arbeidersklasse over hun productiemiddelen.

Nouveau recueil d'ostéologie et de myologie, Toulouse 1779, Jacques Gamelin
(National Library of Medicine)

China

De centrale problematiek was ongeveer dezelfde als in Rusland, nl. de problematiek van een ten achter gebleven agrarisch land dat de sprong naar de industrialisatie moet doorvoeren. Maar de concrete vorm waarin die tegenstelling zich in China heeft geuit, is minder scherp geweest dan in Rusland.

Reden. Omdat er in China een geweldige reserve was aan kwalitatief ontwikkelde, individueel zeer bekwame niet-tewerkgestelde boeren in het dorp. Er dient dus uitgegaan van het verschil tussen de Chinese boer en de Russische boer.

- De Chinese boer is een zeer gekwalificeerde arbeider, is een gespecialiseerde tuinder (te vergelijken met gespecialiseerde, voor de stedelijke markt producerende boeren), met een zeer hoge arbeidsproductiviteit.
- De Chinese landbouw was traditioneel intensief, de Russische extensief.
- In het Chinese dorp was er een overschot aan gekwalificeerde, in Rusland aan niet-gekwalificeerde werkkrachten.

Mao Zedong heeft vanaf de jaren 1950 een theorie toegepast die door een westers econoom is opgesteld i.v.m. de ontwikkelingslanden, nl. de theorie van Nurks, die in de volledige tewerkstelling een belangrijke bijdrage ziet tot de economische ontwikkeling. Bijvoorbeeld, wanneer er 1/4 van de bevolking werkloos is en men geeft hun de mogelijkheid 300 dagen per jaar te werken, dan zal de totale productie zelfs zonder invoering van machines, onmiddellijk verhogen. En dan is het enkel maar een kwestie van hoe dit surplus wordt verdeeld tussen productief verbruik, improductief verbruik en investeringen, om te weten welke bijdrage het kan leveren tot de economische groei.

De eerste fase van de grote sprong voorwaarts in de geschiedenis van de Chinese economie na 1949, of het begin van een vrijwillige landbouwcollectivisatie (1957-1961) is een geweldig succes geweest. De jaarlijkse landbouwproductie is van 130 miljoen ton graan tot 220 miljoen ton verhoogd (Vgl. Indische graanproductie 90 Miljoen).

Toegepaste methode (zie Nurks).

De boeren werden taken opgedragen die met elementaire werktuigen konden uitgevoerd worden: graven van putten, graven van kanalen, lokale besproeiingswerken, e. d. Men ging hierbij uit van de eenvoudige vaststelling dat de overgang van droge landbouw naar besproeiingslandbouw in landen zoals China, onmiddellijk de productie doet stijgen (30 à 40%). Wanneer men een gedeelte daarvan onder de vorm van levensmiddelen aan die boeren geeft, en dus de input van calorieën verhoogt, dan kan ook de output van werk verhogen (zie de eeuwenlange ondervoede Indiër (1.700 cal/dag) is fysisch volledig ondermijnd en onbekwaam normale werkprestaties te leveren).

Maar dan krijgt men te maken met volgend groot probleem:

Totale productie	Bijkomstige productie		
	1	3	2

Totale productie - Bijkomstige productie verdeelt over 3 delen.

- de vergroting van het consumptiefonds van de producenten = gedeelte dat door de producenten zelf wordt geconsumeerd.

- het supplementair accumulatiefonds van de maatschappij het strategisch centrale gedeelte dat geïnvesteerd wordt in landbouwmachines, en dus determinerend is voor de cumulatieve groei van de economie (groei van het jaarlijks meerproduct, grotere consumptie, meer investeringen, enz.). Dit betekent dat een gedeelte van het meerproduct nationaal moet gecentraliseerd worden.
- Het niet productief verbruikte gedeelte van het meerproduct nl. het gedeelte dat moet worden gebruikt om de centralisatie mogelijk te maken = vervoermiddelen, ambtenaren, functionarissen, wegebouw, silo's, e.d.

Elk probleem van China en van elk achtergebleven land dat op socialistische basis een versnelde economische groei tracht te verwezenlijken, herleidt zich tot de vraag: "Hoe zijn de proporties tussen deze drie delen, en hoe kunnen ideale proporties bereikt worden en behouden blijven?"

Gevaar: het geïnvesteerd gedeelte onbepert te vergroten (is de 2e fase van de revolutie). Zie de crisis van 1961, te wijten aan overinvestering in lokale, in functie van de landbouwproductiviteit werkende industrieën (cementfabriek voor cementeren van de kanalen, smidse voor ijzeren werktuigen, ontginning van ijzererts, hoogoven, enz.) waardoor te weinig arbeidskracht voor de zuivere landbouwproductie overbleef.

Afgeleide gevolgen.

- Door de verbreding van dit tweede deel wordt ook het derde deel vergroot, vermits ertussen 2 en 3 een inwendig verband bestaat. Wanneer het aandeel van de boeren in de bijkomstige productie daalt, worden ze weerspanning en moeten er meer controlerende functionarissen ingezet worden om het meerproduct uit de dorpen te halen.
- Het eerste deel wordt uiteindelijk zeer klein, de boeren worden nog meer ontevreden, met het uiteindelijk resultaat dat het hele bijkomstige product begint te verdwijnen. Dit is gebeurd in 1961-1962.

NB. Het verschil tussen Mao en Stalin ligt niet in een meer doctrinaire houding van de ene tegenover een meer revisionistische houding van de andere. Integendeel, Mao is veel pragmatischer en soepeler dan Stalin. De fouten van de Russische landbouwpolitiek hebben 25 jaar lang hun gevolgen op de ontwikkeling van de Russische economie uitgewerkt zonder dat ze werden opgeheven. In China heeft men na 2 jaar de fouten gecorrigeerd. Men heeft zich onmiddellijk aangepast aan de veranderde toestand, door grote concessies te doen aan de boeren, zodat de productie onmiddellijk terug is gestegen tot 240 miljoen ton per jaar (1963-1965).

Maar nu rijst opnieuw de vraag: "Wat doen we met het meerproduct?" En één van de objectieve oorzaken van de culturele revolutie ligt in die problematiek.

Er waren twee tegengestelde stromingen: Liu Shaoqi was voorstander van een politiek van toegevingen aan individuele, materiële stimuli voor de boeren (meer vrije handel, meer individueel op lokaal vlak, enz.); de radicale linkervleugel was voorstander van een radicale uitschakeling van alle markteconomische mechanismen.

Het resultaat van de culturele revolutie was een compromis tussen beide standpunten.

- men heeft aan de boeren meer initiatief gelaten dan vroeger, maar minder dan Liu Shaoqi wou geven;
- men heeft de ontwikkeling, van lokale nijverheden bevorderd door decentralisatie van de investeringen, maar niet zo sterk als de meer anarchistische groepen wensten; ook de gecentraliseerde investeringen werden bevorderd o.m. in petroleum- en staalnijverheid, vliegtuignijverheid.

Conclusie. De politiek van Mao is gekenmerkt door een voorzichtig pragmatisme, dat toch nog zeer ver staat van het socialistisch model zoals vroeger in de cursus werd uiteengezet.

Cuba

De grote discussie in het Cubaanse model liep over twee problemen, waarvan het ene van geografische aard, het andere van algemene aard is.

Eerste probleem

“Hoe kunnen we de economische groei het best op een zelfstandige wijze bevorderen?” M.a.w. is een nieuwe fase van monocultuur voorwaarde voor industrialisatie, of moet men de monocultuur onmiddellijk opheffen? Na 5 jaar discussie heeft men besloten tot een nieuwe fase van monocultuur over te gaan.

Praktisch ging het om het volgende: om te investeren moet men een investeringsfonds hebben. Rusland heeft zeer hoge subsidies voor de Cubaanse economie ter beschikking gesteld (1 miljoen dollar per dag). Om politieke en maatschappelijke redenen wenst de Cubaanse regering zich zo vlug mogelijk van deze subsidies te bevrijden door een eigen investeringsfonds van dezelfde omvang te verzamelen.

Middel: concentratie op de uitvoer van suiker, omdat onder de concrete omstandigheden van de Cubaanse economie, men het gemakkelijkst de suikerteelt op zeer korte termijn kon verhogen, om aldus te profiteren van een gunstige verhouding op de wereldmarkt. Dit streefdoel is gedeeltelijk mislukt, het vooropgesteld productiecijfer van 10 miljoen ton suiker werd nooit bereikt (in 1970 8,5 miljoen; 1971, 6,5 miljoen ton). Eén van de oorzaken van de mislukking ligt in de foutieve beoordeling van de arbeidsproductiviteit.

Men ging uit van de doorsnee-arbeidersproductiviteit van de voor revolutionaire Cubaanse seizoenarbeider. Men vergat dat deze seizoenarbeider een zeer bijzondere persoon was, nl.

- een gespecialiseerde arbeider die fysiek in staat is 12 à 16 uur per dag met de machete het suikerriet te kappen (suikergehalte gekoppeld aan bepaalde rijptegraad van rietsuiker = gevaar voor uitdrogen);
- onder de druk stond van de toen heersende werkloosheid die hem tot buitengewone arbeidsprestaties dwong.

Na de revolutie zijn deze arbeiders naar de stad getrokken, en hebben daar volledige tewerkstelling gekregen met een gewaarborgd jaarlijks inkomen.

Gevolg: de suikeroogst wordt gedaan door niet-gekwalificeerde arbeiders meestal vrijwilligers uit de steden, en die ook niet onder maatschappelijke druk staan, met het resultaat dat de rentabiliteit per capita 30% lager ligt dan voor de revolutie.

Men heeft nu besloten over te gaan tot mechanisatie op grote schaal, hetgeen echter zowel nieuwe massale investeringen als tijd vergt.

Het plan om op korte tijd een investeringsfonds te verzamelen uit de suikerexport is mislukt, zodat de afhankelijkheid van Rusland voor een hele periode verhoogd wordt, evenals de politieke en economische tegenstellingen in het binnenland zelf.

Tweede probleem

Het tweede groot probleem betreft de keuze tussen materiële of morele stimuli die met het debat tussen Che Guevara en Mora in 1963-1964 verband houdt en waar prof. Mandel persoonlijk is tussengekomen op vraag van Che Guevara. Dat debat is in het buitenland zeer verkeerd, op een utopisch romantische wijze voorgesteld. De figuur van Che Guevara

is volledig verkeerd geïnterpreteerd. Che Guevara in Cuba werd niet aanzien als de romanticus met lange haren, maar als de bekwame administrateur. Het ministerie van Che was het enige ministerie waar de mensen op tijd kwamen. Waar het werk gedaan werd, waar er controle was op die activiteit van de individuen. Het is dus absoluut verkeerd om daar een discussie in te zien tussen romantische Newleft-figuren en technocraten. En in dezelfde zin is het absoluut verkeerd te geloven dat Che Guevara tegenstander was van materiële stimuli. Hij begreep, hetgeen tijdens de laatste vier lezingen werd uiteengezet, dat wanneer men onder omstandigheden van schaarste werkt, de rechtstreekse, onmiddellijke en totale uitschakeling van materiële stimuli zuivere utopie is en maar alleen een verlaging van de arbeidsproductiviteit en van de productie kan verwekken.

De bijdrage die Che Guevara geleverd heeft op de algemene theorie van de socialistische economie is een juistere bepaling van de proportie tussen materiële en morele stimuli en van de aard van deze materiële stimuli die voor de opbouw van een socialistische maatschappij gunstig zijn, en deze die dreigen tegen zulke maatschappij in te werken. Hij heeft er tevens nadruk op gelegd, dat men niet alleen materiële, maar ook morele stimuli moest toepassen, m.a.w. dat politieke opvoeding en politieke activiteit van de arbeidersmassa noodzakelijk zijn bij de bewuste opbouw van een socialistische economie. Daarom heeft hij op elementen van arbeiderszelfbeheer in de bedrijven een grote nadruk gelegd.

Fidel Castro heeft in zijn redevoering van 26 juli toegegeven dat Che gelijk had en dat één van de grootste zwakheden van de Cubaanse economie in de jongste 5 jaar in een te geringe deelname van de arbeiders aan het beheer van de bedrijven lag, waar de elementen van centralistische planning niet als tegengewicht hadden het initiatief en de controle van de basis.

Voorbeeld geciteerd door Castro

Men heeft in Cuba de modernste papierfabriek van gans Latijns-Amerika gebouwd. Deze fabriek marcheert op basis van 1 enkele machine van 250 miljoen fr., waaruit 20 soorten papier lopen. Deze machine staat in een modern gebouw, waarvan echter het dak lekt, zodat bij regen het water op de machine terechtkomt, en heel wat schade hierdoor aan de machine berokkend wordt. Maandenlang is dat lek niet gerepareerd geworden, vermits eerst een reparatiebesluit in regel door het bevoegde ministerie moest afgeleverd worden.

Het andere punt van de Guevaristische opvatting betrof de onvermijdelijkheid van de materiële stimuli, maar dan alleen zulke materiële stimuli die de collectieve solidariteit van de arbeiders verhogen, en dus niet arbeiders tegen arbeiders, arbeidersgroepen tegen arbeidersgroepen, beroepen tegen beroepen uitspelen. "Geen individuele, maar collectieve premies".

Gevolg, Cuba is het eerste land geweest ter wereld waar stukloon volledig is afgeschaft, zonder negatieve gevolgen te veroorzaken inzake productiviteit. Met collectieve beloningen, zoals werktuigen, bedrijven, e.d. heeft elke arbeider materieel belang zijn werkmakkers te helpen een bepaalde werktaak te verwezenlijken, i.p.v. tegen zijn werkmakkers en ten koste van zijn werkmakkers, zijn individuele prestatie te verhogen.

Prof. Mandel is ervan overtuigd dat dit een verworvenheid is van de socialistische theorie, waaraan hij persoonlijk verder zal aan vasthouden totdat zeer langdurige praktische ervaringen het tegenovergestelde zouden bewijzen, hetgeen weinig waarschijnlijk is.

Algemeen besluit, met samenvatting van het eerste en het tweede gedeelte van de cursus

In het eerste gedeelte van de cursus werd gezien hoe waardeproductie ontstaat, hoe koopwaren productie ontstaat, eenvoudige koopwarenproductie, veralgemeende koopwarenproductie, kapitalistische koopwarenproductie; hoe dat proces verder gaat tot een monopolistisch kapitalistische koopwarenproductie en tot het zoeken naar surpluswinsten als voornaamste drijfveer van de economische activiteit van de grote strategische centrale bedrijven.

In het tweede gedeelte werd onderzocht hoe het mogelijk is, tastend langs gedeeltelijk lukken en gedeeltelijk mislukken van opeenvolgende historische ervaringen, te komen tot andere economische mechanismen; hoe de hereniging van werkverdeling en van arbeidscoöperatie langs andere wegen dan deze van de markt kan worden verwezenlijkt.

De historische balans die we tot nu toe kunnen opmaken, maant tot voorzichtige vaststellingen. We kunnen niet zeggen dat de oplossing reeds gevonden, en het succes reeds verzekerd is; men moet nog steeds verder zoeken. Dit mag geen reden tot pessimisme of defaitisme zijn, wanneer we bedenken dat het kapitalisme honderden jaren heeft gezocht naar zijn normaal functioneren. En dat hetgeen in de leerboeken over markteconomie "de economie van de vrije concurrentie" wordt genoemd, hoogstens 40 jaar heeft gefunctioneerd, terwijl de geschiedenis van de kapitalistische productiewijze 400 jaar oud is.

We kunnen dus met zelfzekerheid zeggen dat, indien men, na slechts 50 jaar experimenteren, nog geen finale oplossing heeft gevonden voor het functioneren van een socialistische markteconomie, op een andere basis dan een markteconomische, dit nog geen bewijs is dat deze oplossing niet na 75 of na 100 jaar zal gevonden worden.

Wat in elk geval wetenschappelijk en methodologisch foutief is, en waar marxisten zich radicaal plaatsen tegenover al degenen die proberen vandaag een eclectische synthese te maken tussen een socialistische en een kapitalistische economie, dat is de bewering als zou men een ideale socialistische economie essentiële, langs markteconomische mechanismen, kunnen opbouwen. Die stelling is absoluut te verwerpen.

Want wanneer men zich concentreert op markteconomische mechanismen, dan krijgt men op de lange duur resultaten die op deze van het kapitalisme gelijken, hetgeen de Joegoslavische ervaring duidelijk aantoont.

De theoretische fout ligt in een eenvoudige zin die één van de centrale stellingen is van de marxistische economische theorie (zie einde eerste hoofdstuk *Das Kapital*) nl. "de voorwaarde voor koopwarenproductie is de verbrokkeling van de maatschappelijke arbeid in zelfstandige en onderling onafhankelijk gepresteerde privé-arbeid".

We hebben duidelijk aangetoond dat de categorie van, maatschappelijk noodzakelijke arbeid een categorie is die slechts zin heeft binnen het raam van een privé-economie, waar uiteraard alleen de markt a posteriori zal vaststellen of de arbeid economisch voor de maatschappij noodzakelijk was.

Een socialistische economie daarentegen is een economie waarin de hele redenering over maatschappelijk noodzakelijke arbeid wegvalt, vermits elke arbeid gepresteerd wordt in een maatschappelijk verband en dus a priori maatschappelijk is.

In een privé-economie is er tevens een rationeel element, nl. vermits pas de markt bewijst of de arbeid maatschappelijk is of niet, moet men zich inspannen en kan men zich als eigenaar van de productiemiddelen inspannen om zo rationeel mogelijk te werken.

In een socialistische economie verdwijnt dat rationeel element, vermits men geen eigenaar meer is van de productiemiddelen, en het ook niet kan worden; men werkt niet meer in een bedrijf ten gevolge van zijn eigen keuze, maar ten gevolge van een toeval (woonst, huwelijk, enz.). En onder die omstandigheden proberen de hefboom van de individueel maatschappelijk noodzakelijke arbeid in te voeren is absoluut irrationeel, en draagt niet meer bij tot economische groei maar leidt integendeel tot geweldige onrechtvaardigheid en ongelijkheid.

Bv. niet door hun eigen schuld, maar door het toeval van hun geboorteplaats, zouden de arbeiders van Macedonië de helft van hun arbeid niet erkend zien als maatschappelijk noodzakelijke arbeid, terwijl voor deze van Ljubljana wel de totale arbeid als maatschappelijk noodzakelijk zou erkend worden.

Deze hele redenering, die terug te vinden is in alle revisionistische leerboeken van Oost-Europa en die berust op een overheveling van het begrip "maatschappelijk noodzakelijke arbeid" van een privé-economie waar het zin heeft en waar het door Marx werd ontleed, naar een socialistische economie waar het elke zin verliest, moet als theoretisch onbewijsbaar worden afgekeurd.

Men moet op een ander vlak, binnen een ander theoretisch raam, en. Met een ander theoretisch instrumentarium de problematiek van die landen trachten te benaderen.

Bibliografie voor de cursus “Beginnelsen en toepassing van de marxistische economie”

Algemene werken.

Korte inleidingen.

Fr. Engels, Anti-Dühring, tweede gedeelte, Paris, Editions Sociales 1963.

Karl Kautsky, La doctrine économique de Karl Marx, Paris, éditions Rivière.

L. Leontjev, Principes d'économie politique marxiste, Moscou, éditions Novosti.

Ernest Mandel, Inleiding tot de marxistische economische theorie, SUN, Nijmegen, 1969.

K. Marx, Loonarbeid en Kapitaal, Gent, Boekenfonds Marnix, 1966

Uitgebreide handboeken.

Oscar Lange, Economie Politique, (twee delen), Presses Universitaires de France, Paris.

Rosa Luxemburg, Introduction à l'économie politique, Paris, Editions Anthropos, 1970.

E. Mandel, Traité d'Economie marxiste, (4 delen), Paris, Editions 10/18.

Paul M. Sweezy, The Theory of Capitalist Development, Monthly Review Press, New York.

Fundamentele werken van Marx.

Het Kapitaal, 3 delen, Nederlandse vertaling van Frank van der Goes,

Wereldbibliotheek, 1923. (De beste Duitse vertaling is deze verschenen in de reeks

Marx-Engels: Werke, Dietz-Verlag, Berlijn. De beste Franse uitgave is verschenen in de Collection La Pléiade).

Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie, Dietz-Verlag.

Theorien über den Mehrwert, (3 delen), Dietz-Verlag.

Zur Kritik der politischen Oekonomie, Dietz-Verlag.

Speciale bronnen voor elke lezing.

Lezing 1 en 2.

Herman Gorter, Het historisch materialisme.

Gordon Childe, Man Made Himself, Pelican Book.

Traité d'économie marxiste, 4 eerste hoofdstukken.

Maurice Godelier, Rationalité et irrationalité en économie.

Eugen von Böhm, Marx and the close of his system, Monthly Review Press, New York.

Lezing 3, 4 en 5.

Roman Rosdolsky, Zur Entstehungsgeschichte des Marx'schen 'Kapital', Europäische Verlaganstalt, Frankfurt.

Wilfredo Pareto, Les systèmes socialistes, Paris, Marcel Giard.

Joan Robinson, An Essay on Marxian Economics, London, MacMillan.

“Marx and Modern Economics” anthologie uitgegeven door David Horowitz, London, McGibbon & Kee.

Lezing 6.

Bruno Fritsch, Die Geld- und Kredittheorie von Karl Marx, Europäische Verlaganstalt, Frankfurt 1968.

Eerste hoofdstuk van Rudolf Hilferding, Das Finanzkapital, Franse uitgave Maspero.

Hoofdstuk 7, Traité d'économie marxiste.

Lezing 7, 8 en 9.

Sweezy, Theory of Capitalist Development.

Rosa Luxemburg, L'accumulation du capital, Paris, Anthropos.

Léon Sartre, La théorie marxiste des crises périodiques, Paris Rivière 1937.

Otto Bauer, Zwischen zwei Weltkriegen?, Eugen Prager-Verlag, Bratislava 1936.
Joseph M. Gillman, The falling rate of Profit, London, Denis Dobson 1957.
Eugen Varga, Die Krise des Kapitalismus und ihre politischen Folgen, Europäische Verlaganstalt, Frankfurt 1969.

Lezing 10,11 en 12.

Rudolf Hilferding, Le Capital Financier, Paris, Maspero.
Lenin, Imperialisme, hoogste stadium van het kapitalisme.
Leo Michielsen, Neokapitalisme, Jacquemotte Stichting, Brussel, 1969.
Viktor Tcheprakov, Le capitalisme monopoliste d'état, Editions de Moscou 1969.
Andrew Shonfield, Modern Capitalism, Oxford University Press.
Michael Kidron, Western Capitalism since the war, London, Weidenfeld & Nicolsen 1968.
J.K. Galbraith, The New Industrial State, Pelican 1969.
G. William Domhoff, Who rules America?, Prentice-Hall 1967.
Herbert Marcuse, L'Homme Unidimensionnel.
Paul A. Baran, L'économie politique de la croissance, Maspero.
Paul Baran-Paul Sweezy, Le capitalisme des monopoles.
Pierre Jalée, Le Pillage du Tiers-Monde, Maspero.
Pierre Jalée, L'Impérialisme en 1970, Maspero.
Emanuel, L'échange inégal, Maspero.
Samir Amin, L'accumulation à l'échelle mondiale, Anthropos.

Lezing 13,14 en 15.

Preobrazhensky, La Nouvelle Economique, Paris E.D.I.
Stalin, Problèmes économiques du socialisme en URSS.
Lenin, Staat en Revolutie.
Lenin, L'économie et la politique à l'époque de la dictature du prolétariat.
Trotski, La révolution Trahie, Paris 10/18.
A. Roumiantsev, Economie Politique du Communisme, Ed. Moscou.
Branko Horvat, Towards a theory of economic planning, Yugoslav Institute of Economic Research.
Wlodzimierz Brus, Problèmes généraux du fonctionnement de l'économie socialiste, Maspero.
Charles Bettelheim, La Transition vers l'économie socialiste, Maspero.
Ch. Bettelheim, Calcul économique et formes de propriété, Maspero.